

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra systematické teologie

Křesťanská výchova

Ludmila Rusková

**Úloha ctnosti statečnosti
v procesu vyrovnávání se
s umíráním a smrtí**

Diplomová práce

Vedoucí práce: ThLic. ICLic. Vladimír Filo

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci 9. 11. 2011

Poděkování

Děkuji ThLic. ICLic. Vladimíru Filovi za jeho vstřícné a trpělivé vedení při psaní této práce. Také děkuji za jeho odborné rady týkající se rozvržení témat, výběru bibliografie a cenné připomínky k obsahu.

Obsah

Obsah.....	4
Úvod.....	5
1. Ctnost statečnosti	7
1.1. Ctnosti	7
1.2. Statečnost	9
2. Obraz statečně umírajícího v Bibli	14
2.1. Smrt ve Starém zákoně	14
2.2.1. V ohrožení života.....	14
2.1.2. Smrt přicházející po hříchu	21
2.1.3. Žalmy	24
2.1.4. Poučení o smrti	26
2.2. Smrt v Novém zákoně.....	29
2.2.1. Ježíš a umírající.....	29
2.2.2. Ježíš umírající	32
2.2.3. Apoštol Pavel	34
3. Pojetí smrti a statečnosti v nauce církve	37
3.1. Mučedníci a učitelé církve	37
3.2. II. vatikánský koncil.....	41
3.3. Po II. vatikánském koncilu	42
4. Současné úsilí o statečné umírání	48
4.1. Smrt a věčný život	48
4.2. Svědkové nedávné doby	50
4.2.1. Sv. Terezie z Lisieux.....	50
4.2.2. Br. Theofan	52
4.3. Pojetí smrti v postmoderní době	56
4.4. Paliativní a hospicová péče	63
4.5. Vědomí blízkosti smrti.....	69
Závěr.....	72
Bibliografie	77
Seznam zkratk	83
Anotace.....	85

Úvod

Většina lidí dnes umírá v nemocnicích. Jak lékaři, tak pacienti očekávají od pobytu v nemocnici uzdravení anebo alespoň zastavení nemoci ohrožující život. Jako zdravotní sestra v hospici se setkávám s velkým počtem umírajících, kteří popírají svůj stav blízké smrti. Pobyt v hospici (přestože pacienti podepisují informovaný souhlas o tom, v jaké zařízení se nacházejí) považují za ozdravný, rehabilitační, přechodný apod. Jakmile přijde okamžik smrti, bývají nepřipravení a jejich umírání je o to více bolestné a těžké.

Hlavním důvodem nepřipouštění si vlastní smrtelnosti je strach, u některých až hrůza, ze smrti. Mnozí celé noci nespí, trpí nejen fyzickými bolestmi, ale i silným duševním neklidem, který nelze ani farmakologicky zmírnit, protože nedovedou učinit krok ke smíření se s umíráním. V takovém případě je nutné vynaložit úsilí pomoci umírajícímu, aby si dovedl připustit blížící se smrt. Úspěch snažení ale závisí na svobodě umírajícího. Pokud odmítá doprovázení a chce žít v irealitě, tedy popření nemoci ohrožující život, není možné na něj tlačit silou. I za cenu, že konec života takového člověka je těžší.

Cílem této práce je hledat spojitost mezi umíráním a ctností statečnosti. Největší překážkou k vykročení ke smíření a pokojnému umírání je totiž strach. Budeme hledat zdroje strachu, které pramení z umírání, a takové vlastnosti ctnosti statečnosti a podmínky pro ni, které umožní zmíněný strach překonat.

Práce má čtyři kapitoly. V první se zaměříme na vyjasnění pojmu „ctnosti statečnosti“, jak se o ní píše především v teologické literatuře. V druhé kapitole budeme pozorovat, jak hovoří *Bible* o statečně umírajících. V podkapitole věnované *Starému zákonu* to budou nejprve příběhy královny Ester, Zuzany, tří mládenců v ohnivé peci a dalších. Neopomeneme ani některé proroky a žalmy. Podkapitolu uzavře pojednání o mudroslovné literatuře ve světle problematiky umírání. Další podkapitola se zabývá zvěstí o statečném umírání v *Novém zákoně*. Předmětem našeho zájmu bude především Ježíš z Nazareta. Nejprve v pozici toho, kdo se setkává s umírajícími a poté v situaci toho, kdo sám umírá. Druhou kapitolu uzavře text o pojetí smrti u apoštola Pavla. Třetí kapitola naváže na předchozí v kontextu novozákonní zvěsti o umírání, tedy Kristovy smrti a vzkříšení. Svou pozornost

zaměříme na první mučedníky církve a některé církevní otce, kteří zasvětili část svého díla úvahám o smrti a umírání. Poté se již přesuneme do současné doby přehledem příspěvků církve k problematice umírání jak v dokumentech II. vatikánského koncilu tak v dokumentech pozdějších. Na úvod čtvrté kapitoly shrneme dosavadní úvahy o smrti četbou teologických textů o eschatologii. Poté si přiblížíme příběhy dvou mladých, kteří zemřeli na nevléčitelnou nemoc v nedávné době a můžeme u nich sledovat zjevné známky statečnosti vůči blížící se smrti. Jedná se o karmelitku sv. Terezii z Lisieux a trapistu br. Theofana. Specifickému chápání smrti v postmoderní době věnujeme třetí podkapitulu, ve které otevřeme mj. otázku umírání v institucích a pojetí umírání jako procesu. Na ni navážeme přiblížením termínu paliativní a hospicové péče, jež se dnes snaží zvrátit trend tabuizované smrti a na druhou stranu odvrátit hrozbu úmyslného prodlužování života proti vůli pacienta či usmrcování lidí na vlastní žádost (eutanazie). Posledním příspěvkem bude text zaměřený na u nás vzácný, ale přesto se vyskytující jev: umírání těch, kdo si jsou vědomi blízkosti své smrti a jejich potřeb při doprovázení.

1. Ctnost statečnosti

1.1. Ctnosti

Českému výrazu ctnost odpovídá řecký areté, tedy vlastnost, skrze niž je něco dobré, a latinské virtus (mužnost).¹ O této vlastnosti či zdatnosti člověka hovoříme také jako o habitu. Latinské slovo habitus je kvalita, která uschopňuje člověka snadno jednat; pevně, nenuceně a se zalíbením rozpoznat a zvolit dobro.² Jedná se ale o širší pojem než virtus, neboť habitem můžeme označit i neřesti anebo např. znalosti cizích jazyků. Nejedná se tedy vždy o mravní kategorii. Tak jako hovořit cizími jazyky se musíme učit, tak i ctnosti získáváme a zdokonalujeme cvičením a učením.³ Nakolik jsme úspěšní ve ctnostném zdokonalování, si můžeme ověřit podle toho, s jakou lehkostí a libostí konáme dobro. Aristoteles o tom píše v *Etice Nikomachově*. Pokud se zdržíme tělesných požitků (a víme, že je to dobré) a máme z toho radost, jsme střídmí. Pocit nelibosti odkazuje na nevázanost.⁴

Důvodem úsilí o zdokonalování ctností je jejich trvalá hodnota. Ve ctnostech je dobro přítomné ve větší plnosti. Pro člověka znamenají dokonce vrchol dobra, kterého může za života dosáhnout. Zintenzivňují život, svazují dohromady schopnosti, síly a skutky. Udržují člověka v bdělosti a pomáhají mu se správně rozhodnout v situacích, na které se nelze předem připravit anebo vyčíst ze psaných morálních pravidel.⁵

Platon klasifikuje ctnosti podle svého pojetí základních sil duše: rozum, vznětlivost a dychtivost. Nejvýše stojí rozum (moudrost), protože je schopen poznat dobro. Moudrost působí na vznětlivost a přiměje ji, aby usilovala o dobro přes všechny překážky (statečnost). Vychovaná vznětlivost se proto zaměří na dychtivost a přiměje ji k mírnosti. V konečném důsledku se stane člověk spravedlivým, protože koná, co mu náleží.⁶

¹ Srov. WEBER Helmut, *Všeobecná morální teologie*, str. 328.

² Srov. BENEŠ Albert, *Morální teologie*, str. 42.

³ Habity také rozlišujeme podle způsobu jejich osvojení: přirozený (přirozená snadnost odvodit při kontaktu s realitou první myšlenkové principy), získaný (osvojení vlastní činností) a vlitý (získané nadpřirozeným způsobem společně s milostí posvěcující). Srov. BENEŠ Albert, *Božské ctnosti*, str. 11.

⁴ Srov. ANZENBACHER Arno, *Úvod do etiky*, str. 132.

⁵ Srov. WEBER Helmut, *Všeobecná morální teologie*, str. 343-346.

⁶ Srov. ANZENBACHER Arno, *Úvod do etiky*, str. 133-134.

Aristoteles navazuje na Platona a klasifikaci rozšiřuje na rozdělení dianoetických (teoretických) a etických (mravních, praktických) ctností. Mravní ctnosti, kde vedle spravedlnosti, statečnosti a mírnosti najdeme např. i pravdivost, štědrost nebo humor, jsou formovány rozumem.⁷ Ctnosti jsou u něj prostředkem k dosažení blaženosti⁸ a nachází je vždy mezi dvěma extrémy.⁹

V morální teologii rozlišujeme mezi lidskými a Božskými ctnostmi. O lidských hovoříme také jako o základních (kardinálních). Lidské ctnosti jsou čtyři: moudrost, spravedlnost, statečnost a mírnost. Božských ctností je o jednu méně: láska, naděje a víra (KKC 1803-1829). *Katechismus katolické církve* definuje lidské ctnosti jako „pevné postoje, ustálené sklony, trvale nabyté dokonalosti rozumu a vůle, které řídí naše skutky“ (KKC 1804). Všimněme si, že se jedná o trvale nabyté dokonalosti. Jednotlivý projev dobrého jednání tedy neprokazuje, že jednající jistě danou ctnost získal. Na druhou stranu, pokud je člověk např. moudrý nebo statečný, bude jím i nadále a nezmění se to ani v období jeho umírání. Božské ctnosti chápe *Katechismus* jako půdu pro zakořenění lidských ctností. Na rozdíl od lidských, v Božských ctnostech se nemůžeme vycvičit. Jsou darem Boha člověku. A Bůh nám je chce vlévat do duší. Natolik budeme milovat, doufat a věřit, nakolik budeme toužit po vztahu s Bohem a připravíme se na přijetí jeho darů cvičením v moudrosti, spravedlnosti, statečnosti a mírnosti.

Všechny ctnosti tvoří jednotný organismus. Pokud jedna ze ctností člověku chybí, je to, jako by chyběly i ostatní. „*Bez moudrosti a spravedlnosti není žádné ctnosti; jen ten, kdo je moudrý a spravedlivý, může být také statečný.*“¹⁰ Např. v případě vraždy bližního je jisté, že se jedná o nespravedlnost. Jedním dechem smíme říci, že dotyčný agresor nejednal ani moudře, ani mírně natož s láskou. Jisté pochybnosti bychom mohli mít u ctnosti statečnosti, neboť takový skutek vyžaduje určitou dávku odvahy. Ale pochybnosti se rozplynou, jakmile si statečnost blíže

⁷ Srov. ANZENBACHER Arno, *Úvod do etiky*, str. 135-137.

⁸ Srov. STANČEK Lubomír, *Čtnosti*, str. 16.

⁹ „*Neboť ten, kdo se všemu vyhýbá a všeho se bojí a nic nepodniká, stává se zbabělým, naopak ten, kdo se vůbec ničeho nebojí, nýbrž směle ke všemu kráčí, smělcem, podobně ten, kdo užívá veškeré rozkoše a žádné se nezdržuje, nevázaným, ten však, kdo kolem všech rozkoší chodí jako lidé bez zájmu, člověkem bezcitným; tudíž uměřenost a statečnost hyne nadbytkem a nedostatkem, středností se však zachovává.*“ ARISTOTELÉS, *Etika Níkomachova*, str. 52.

¹⁰ PIEPER Josef, *Ctnosti*, str. 98.

představíme. Věnovat ji budeme samostatný oddíl. Nyní zaměřme svou pozornost na ostatní ctnosti.

Ctnost lásky nás uschopňuje plnit nejvyšší Boží přikázání milovat Boha nade vše a bližního jako sebe. Vzor máme v Kristu, který za nás z lásky umřel (Řím 5,10). V osobě Ježíše stojícího v Getsemanech vidíme, že láska má blízko ke statečnosti. Tento muž z Nazareta nám přislíbil místa v nebi. Máme proto naději (Žid 10,23) na věčný život, na naplnění své touhy po štěstí a utvrzení smyslu života. Naděje jistě dodává energii pro statečné jednání v blízkosti smrti. Jenže jako jediný zdroj by jistě nebyla dostačující. Naděje je marná, pokud jsme neuvěřili Bohu to, co nám řekl a zjevil. Věřící má naopak záruku bezpečné cesty životem a posilující Boží slovo, jak se o tom přesvědčíme v kapitole o obrazu statečně umírajících v Bibli (KKC 1812-1829).

Moudrost pomáhá člověku, aby v každé situaci poznal, co je pro něj a pro druhé dobré. Má oproti ostatním lidským ctnostem přednostní postavení, protože řídí úsudek svědomí. Moudrost nám pomáhá být skutečně spravedlivými a rozhodovat podle pravdy, co komu skutečně náleží. Pomáhá určovat míru vyrovnaného užívání stvořeného dobra. A také pomáhá rozpoznávat, co je skutečně důležité tváří v tvář smrti, aby s tím člověk jednak mohl bojovat, jednak byl úspěšný.

1.2. Statečnost

Statečnost předpokládá zranitelnost, projevem statečnosti je totiž dovednost přijímat zranění. Krajním zraněním je smrt. I ta zranění, jež nejsou přímo smrtelná, jsou předzvěstí smrti. Statečný člověk je tedy jedině ten, kdo je na smrt připravený.¹¹ Nedostatek odvahy k přijetí zranění, úzkostné zaměření na sebe sama, je navíc příznakem duševní nemoci.¹²

Podle KKC lidská ctnost statečnosti zabezpečuje pevnost a vytrvalost v úsilí o dobro při obtížích. Pomáhá přemáhat strach, a to i strach ze smrti.¹³ V KKC je ale míněn spíše strach v případě prosazování spravedlnosti i za cenu ohrožení života (mučednictví). Dávat do spojitosti statečnost a přirozené umírání je pro teology stále

¹¹ Srov. PIEPER Josef, *Ctnosti*, str. 95.

¹² Srov. PIEPER Josef, *Ctnosti*, str. 106.

¹³ Srov. STANČEK Lubomír, *Čtnosti*, str. 124.

neobvyklé. Je otázkou, zda to do dneška bylo vůbec potřeba anebo zda takové úvahy jsou vyústěním životního stylu člověka na počátku třetího tisíciletí. Jako zřejmý příklad odmítání vztahu statečnosti a přirozeného umírání jakožto důležité téma uveďme citát z *Přirozené etiky* Metoděje Habáně OP:

„Mužnost se projevuje v největších zlech; poněvadž nejstrašnější je smrt, proto mužnost se týká smrti. Ale není každá smrt výrazem mužnosti (např. netýká se smrti na moři nebo v nemocech). Týká se především té nejkrásnější smrti, tj. v největším a nejkrásnějším nebezpečí. Mužný ve vlastním smyslu je ten, kdo nemá strach před krásnou smrtí a před tím, co smrtí hrozí. (Např. ve válce nebo v mučednictví za víru a za přesvědčení.) Statečný ovšem nemá strach ani v jiných případech, např. na moři nebo v nemocech. Zmužilé chování se však projevuje především za okolností, v nichž je možná obrana nebo zemřítí je v nich krásnou věcí.“¹⁴

Od Metoděje Habáně OP se ale můžeme také poučit o tom, že statečnost je na jedné straně pasivní a na druhé aktivní. Pasivní odpovídá snášení příkoří, které je rozumné snášet. Plodem takového jednání je zmírnění strachu nebo smutku ze zla, které nelze odvrátit. Aktivní úkon statečnosti spočívá v napadení zdroje zla.¹⁵ V našem případě, pokud je zdrojem zla nutnost zemřít, o aktivním úkonu statečnosti nemůže být řeč. Zde máme potřebu smíření se se smrtelností člověka. Dopustili bychom se však neoprávněné redukce, pokud bychom vyžadovali od umírajících pouze trpělivost. Míru aktivních úkonů určuje konkrétní situace člověka. Matka, která zanechá po sobě nedospělé děti, se nemůže pouze smířit se smrtí tak jako člověk bezdětný anebo s dospělými potomky. Matčino přijetí takové situace je výrazem vysoké zdatnosti pasivního úkonu statečnosti. Vyřešení situace tak, aby na pozůstalé dopadlo možné minimum těžkostí způsobených její smrtí, je projevem snad ještě vyšší zdatnosti aktivního úkonu statečnosti.

Být statečný neznamená nemít strach. Strach totiž pomáhá rozpoznat míru ohrožení. Objevuje se přirozeně v situacích, kdy člověk poznal, jak se věci mají.

¹⁴ HABÁŇ Metoděj, *Přirozená etika*, str. 148. Citovaný text je nepochybně inspirovaný Aristotelovou filozofií. Srov. ARISTOTELÉS, *Etika Nikomachova*, str. 83.

¹⁵ Srov. HABÁŇ Metoděj, *Přirozená etika*, str. 149.

„Kdo v takové situaci bezpodmínečného nebezpečí, před nímž každý miles gloriosus oněmí a každé heroické gesto je ochromeno, jde strašné věci vstříc a nedá si bránit v konání dobra právě kvůli dobru, tj. v posledku kvůli Bohu, a ne tedy ze ctižádosti či z obavy, aby nebyl pokládán za zbabělého: takový člověk je teprve vskutku statečný.“¹⁶

Aristoteles také učil, že smrt je předmětem statečnosti. Měl ale na mysli smrt hrdiny ve válce a ne hrdinství umírajícího pacienta.¹⁷ S náročným a relativně dlouhým procesem umírání se setkáváme prakticky až v postmoderní době. Jsme nuceni jeho úvahy aplikovat na novou situaci. Za statečně umírajícího by Aristoteles neoznačil člověka, který se nebojí, protože se hněvá, neví, co ho čeká anebo očekává ocenění za své jednání. Statečnost je pro něj dobrem o sobě. Tedy člověk umře bez vášnivých pohnutek, dokonce bez nároku na jakoukoliv naději. Jediná správná motivace je krása takového jednání.¹⁸

Klement Alexandrijský s takovým pojetím statečnosti polemizuje:

„Staří Řekové opěvovali skonání těch, kdo zahynuli ve válce, ne z toho důvodu, že by doporučovali násilnou smrt, ale proto, že padlý bojovník odešel beze strachu. Byl ‚odříznut‘ od těla, ale neochabl předtím na duši a nezměkl, jak se to stává lidem nemocným; ti bývají při odchodu zženštilí a je jim zatěžko se rozloučit se životem. Proto když jejich duše opouští tělo, není čistá, ale nese s sebou žádosti jako olověná závaží; výjimku přitom tvoří jen lidé mimořádně ctnostní.“¹⁹

Pro Klementa je důležité připravovat se na smrt po celý život a s tím souvisí varování se hříchu a pěstování moudrosti. Blíže se tomu budeme věnovat ve třetí kapitole této práce. S Aristotelem se shodneme na tom, že statečné jednání je dobré a vyžaduje vyváženost vášní a užívání rozumu. Co je ale pro nás nepřijatelné, je vzdání se naděje. Leda že by šlo o naději zaměřenou na oddalování smrti v situaci,

¹⁶ PIEPER Josef, *Ctnosti*, str. 101.

¹⁷ Srov. BENEŠ Albert, *Morální teologie*, str. 161.

¹⁸ Srov. ARISTOTELÉS, *Etika Nikomachova*, str. 87.

¹⁹ KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata IV*, str. 181.

kdy je uzdravení už nereálné. S takovými případy se můžeme setkat docela často. Smrtelně nemocný, který zná, spíše pouze vyslechl, svoji diagnózu, překonává strach myšlenkou na nalezení nového léku nebo zázračné uzdravení jako jedinou naději. Skutečná naděje překračuje smrt příslibem budoucího života.²⁰ Překonat strach ze smrti je pro nás velmi důležité. Strach vzniká před těžkým zlem (i zdánlivým) ve chvíli, kdy o tom zlu víme. Může nabýt takové velikosti, že nás zbaví svobody.²¹

V Bibli přímé zmínky o lidské statečnosti nacházíme ve formě varování před pýchou spočívající v přičítání si zásluh za úspěchy (Jer 9,22; Dt 8,17). Opravdově statečný je pouze Bůh (Žl 64) a statečnost komunikuje s člověkem (Dt 8,18). Spoléhání se na lidské síly je v uvedeném kontextu jistým neúspěchem. Nový zákon tuto myšlenku kontinuálně rozvíjí. Ježíš je nositelem Ducha a Boží moci a svou moc dává i učedníkům (Lk 9,1). Každý člověk může mít určitý podíl na Boží moci, ale za předpokladu, že uznává vlastní slabost a spoléhá se na sílu Boha (2 Tim 1,7-9).²²

Máme zde vedle sebe dva ideály statečnosti. Řecký představuje velikého člověka, který se musí zatvrdit vůči zlým vlivům. Židokřesťanský ideál si uvědomuje křehkost člověka a otevírá mu naději na Boží pomoc. Ani jeden není sám o sobě špatný, ale ani plně postačující. Je totiž velmi snadné je extremizovat. Absolutní spoléhání se na Boha spojené s rezignací na vlastní dovednosti je jeden extrém a naprosté zaštitění se lidskými schopnostmi ten druhý. Statečný člověk si je tedy vědom vlastní zranitelnosti (proto se obrací k Bohu) aniž by popíral přirozené vlohy pro boj se strachem a bolestí s možností osobního zdokonalování.

Ctnost statečnosti závisí na předchozím úsilí o moudrost a spravedlnost. Statečnost musí být informovaná moudrostí, musí umět správně posoudit překážky, které překonává. Spravedlnost má za úkol požadovat statečné jednání v zájmu dobra, které není uskutečňováno. Statečnost bez spravedlnosti ale naopak šíří zlo.²³

U ctnosti statečnosti rozlišujeme trojí stupeň dokonalosti. První je každodenní statečnost řádného života ve společnosti. Ve druhém stupni dbá člověk o vyšší uskutečnění Božího obrazu v sobě samém. Třetí stupeň je již v pravém slova smyslu darem, milostí, protože se jedná o podstatně přeměněnou statečnost na nejvyšších

²⁰ Srov. Benedikt XVI., *Spe salvi*, čl. 4.

²¹ Srov. HABÁŇ Metoděj, *Přirozená etika*, str. 89.

²² Srov. BENEŠ Albert, *Morální teologie*, str. 163.

²³ Srov. PIEPER Josef, *Ctnosti*, str. 99-100.

vrcholech pozemské svatosti.²⁴ Čím vyššího stupně člověk dosáhne, tím snadněji je schopen přijmout vlastní smrtelnost. Naším cílem však není v první řadě tato snadnost, ale potřeba nalézt odpověď na otázku: Proč mám být statečný? Protože mám naději na úspěch! Umírající, aby mohl být statečný, potřebuje naději. Pro křesťany je to naděje na věčný život.²⁵ Situace agnostiků je těžší, ale rozhodně nemůžeme říci, že je beznadějná. Jejich naděje má různé podoby, často bývá iracionální.²⁶ Je proto mnohem křehčí a slabší než naděje vložená do živého Boha. Statečnost je tedy podle některých teologů Boží dar, přijatý v naději.²⁷

²⁴ Srov. PIEPER Josef, *Ctnosti*, str. 107.

²⁵ Srov. PIEPER Josef, *Ctnosti*, str. 110.

²⁶ Srov. HAŠKOVCOVÁ Helena, *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, str. 88.

²⁷ Srov. HONEK Alois, *Žiji ve víře v Syna Božího*, str. 87.

2. Obraz statečně umírajícího v Bibli

2.1. Smrt ve Starém zákoně

2.2.1. V ohrožení života

Příběh ohrožení a záchrany Židů nesvobodně pobývajících v Šúšanu za vlády perských králů, popisovaný v knize *Ester*, je vyjádřením časté zkušenosti tohoto národa s pogromy. Je složité určit, zda právě vypravování o Ester na královském dvoře je skutečně historickou událostí.²⁸ Pro nás je ale důležité jeho poselství o statečnosti a věrnosti Mordokaje a jeho sestřenice Ester, kterou po smrti strýce přijal za vlastní dceru.

Benjamínek Mordokaj žil společně se svou svěřenkyní v ústraní. Sloužil v královské bráně. Poté, co král Achašvéróš zapudil svoji ženu Vašti, hledal jinou a pozornost padla na Ester. Protože byla velmi krásná, dostalo se jí i privilegií. Strážce žen zajistil Ester služebnice, dostatek jídla a poradil jí, jak se zalíbit králi. Ester skutečně zapůsobila na Achašvéróše natolik, že ji dal na hlavu královskou korunu. O jejím židovském původu ale na dvoře nikdo nevěděl.

Mordokaj se jednoho dne doslechl o plánované velezradě. Díky Ester, která měla blízko ke králi, se tyto plány k Achašvéróšovi dostaly a zrádci byli potrestáni. Život Židů v Šúšanu se ale brzy zkomplikoval. Agagovec Haman byl povýšen na nejmocnějšího muže po králi a všichni se mu museli klanět. To Mordokaj odmítl a upadl v Hamanovu nemilost. A nejen on, celý židovský národ. Haman vymohl na králi příkaz k jejich vyhlazení.

Ester se podruhé stala důležitou osobou na královském dvoře. Mordokaj ji poslal ke králi, ať prosí o milost. Ale ona projevuje strach. Mordokajovi vzkazuje:

„Všichni královi služebníci i lid králových krajin vědí, že pro každého muže i ženu, kteří by bez pozvání vešli do vnitřního nádvoří ke králi, platí jediný zákon – usmrtit!“ (Est 4,11)

²⁸ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu II.*, str. 696.

Pouze v případě, že by na ni král vztáhl zlaté žezlo, přežila by. U Mordokaje Esteřiny obavy ale nenalezly pochopení. Pokud nezastaví hrozbu pogromu, určitě zemře a Bůh zachrání vyvolený národ jiným způsobem. Ester se tedy rozhodla jednat, postila se a svůj život svěřila Bohu.²⁹ Řecké přídavky ke knize *Ester* nám přibližují úmysly a nitro našich židovských hrdinů tohoto příběhu. Mordokaj v modlitbě vyznává Bohu čistotu svého odmítnutí klanět se člověku: „*Ty víš Hospodine, že jsem to neučinil ani z pýchy, ani ze zpupnosti, ani ze slávychtivosti*“ (Est 4,17d). Raději by to udělal, ale nechtěl povýšit člověka nad Boha. Ester, svázaná strachem ze smrti, oblékla kající roucho, hlavu si posypala popelem a opuštěná, nemající opory lež v Bohu, prosí o odvahu od Něj a o proměnu králova srdce, aby zanevřel na Hamana, nepřítele Židů (Est 4,17l-4,17t). Jak Mordokaj, tak Ester připomínají Hospodinu, že vždy, když byl jejich národ v nouzi a spoléhal na svého Boha, byli zachráněni.³⁰

Královna se tedy vydala na osudné nádvoří a našla královu přízeň. Svou prosbu nevyšlovala hned. Pozvala jej i Hamana na hostinu. Ale ani při první hostině se nevyjádřila a zve je proto podruhé. S těžkostí můžeme říci, co konkrétně Ester motivovalo k takovému jednání. Mohl to být nedostatek odvahy, snaha ukolébat Hamana v pocitu bezpečí anebo úsilí zjistit nejdříve Achašvérošovo smýšlení. Další vypravování nás spíše ujistí o tom, že Ester vyčkávala na ten nejvhodnější okamžik, neboť ve věci záchrany národa jednal hlavně Bůh.³¹ Jeho zásah je evidentní při záchraně Mordokajova života. Král nemohl spát, nechal si proto předčítat Knihu letopisů, ve které si připomněl, že Mordokaj uchránil krále před velezradou, ale nedostal za to žádnou odměnu. Takže ve stejný okamžik, kdy Haman přišel za Achašvérošem žádat o Mordokajovu popravu, král rozhoduje o udělení královské pocty tomuto Židovi. Místo popravu musel sám Haman vzdát na veřejnosti čest nenáviděnému člověku.

Při druhé hostině se královna Ester již vyjádřila. Prosila o milost pro ni a její lid, který měl být nespravedlivě povražděn. Za strůjce této nespravedlnosti označila Hamana. Achašvéroš již ale dal královský příkaz, zároveň slíbil Ester, že jí splní vše až do poloviny království. Odchází do ústraní rozhodnout mezi Ester a Hamanem. Snad by se rozhodl proti Ester, pokud by Bůh opět nezasáhl. Haman ze strachu před

²⁹ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu II.*, str. 705.

³⁰ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 3*, str. 79.

³¹ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu II.*, str. 707.

královou zlobou prosí Ester o milost, ale upadl, nedodržel povinnou vzdálenost od královny, a vypadalo to, že jí chce ublížit. Král to uviděl a rozhodl o Hamanově smrti a milosti pro Židy. Mordokajovi byla udělena Hamanova moc. Král své rozhodnutí o pogromu však nemohl vzít zpět. Proto dal právo Židům se bránit. Na všechny nepřátele padl strach před Židy. Nepřátelé byli pobíjeni. Ale žádný z Židů nevztáhl ruku po válečné kořisti. Šlo jim o spravedlnost a záchranu života.

Není pochyb o tom, že Mordokaj i Ester prokázali v ohrožení života statečnost. Jinak by nebyli vůbec schopni jednat. Jejich statečnost však není pouhým bojem s překážkami. Nejde jen o vzbuzení odvahy. Hamanova hrozba totiž převyšovala moc slabého člověka. Proto Mordokaj s Ester vkládají naději do Boží vůle Židy zachránit. Naděje na Boží pomoc na jedné straně posiluje k jednání. Ester přichází ke králi, zve ho dvakrát na hostinu a nakonec vysloví i své přání. Na druhé straně je ale toto vkládání naděje v Boha těžší, než spoléhání na vlastní síly. Mordokaj i Ester mohli neuváženě vynaložit veškeré úsilí a zahynout jako hrdinové. Ale oni se nechali vést. Ester odvážně vstoupila na královské nádvoří. Nemohla tušit, jak to dopadne. Nemohla tušit, jak se Achašvéróš rozhodne, zda odsoudí ji nebo Hamana. Bez víry a naděje je taková statečnost neúnosně těžká. Kniha *Ester* vypráví o vrcholné míře statečnosti, která učiní vše potřebné a spoléhá na Boží pomoc. O statečnosti pronásledovaných v ještě extrémnějších podmínkách vypráví také kniha *Daniel*.

Děj knihy *Daniel* se odehrává za babylonského zajetí. Král Nebúkadnesar měl v úmyslu některé zajaté mladé Židy kulturně převychovat. Mezi ně patřili i Daniel, Chananjáš, Míšael a Azarjáš. Tito čtyři zůstali věrní Hospodinu za každé situace. A Bůh je obdaroval zvláštním darem moudrosti, Daniel uměl také vykládat sny. Tuto schopnost využil právě ve chvíli, kdy mu šlo o život. Nebúkadnesarovi se zdál sen a chtěl ho vyložit. Nikdo toho nebyl schopen. Proto dal popravit všechny neschopné mágy. Jejich a také svůj život zachraňuje Daniel odvahou předstoupit před krále a sen mu vyložit. Pochopitelně, před tím se nejprve modlil k Bohu, který zná všechna tajemství, a správný výklad snu mu sdělil On. Daniel ohromil krále a na královském dvoře už zůstal (Da 1,1-2,49).

Bůh povolal mladíka Daniela také ve chvíli, kdy se měl zastat nevinné, avšak na smrt odsouzené Zuzany. Z historického hlediska se pravděpodobně nejedná

o skutečnou událost.³² Pro nás je opět důležité poselství textu. Zuzana byla krásná a dobře vychovaná žena. Byla manželkou jistého Jojakíma, v jehož domě se scházela židovská obec. Do Zuzany se zamilovali dva starší. Sledovali ji a v okamžiku, kdy byli všichni tři o samotě, požadovali po ní pohlavní styk. Pokud by podvolila, zhřešila by proti Bohu. Pokud ne, starší se jí pomstí. Rozhodla se, přestože to byla jistá smrt, zůstat věrná svému Bohu a svému manželovi.³³ Starší tedy svolali lid a tvrdili, že viděli Zuzanu souložit s nějakým mladíkem, kterého nedokázali chytit a předvést. Shromáždění věřilo svědectví dvou starších a odsoudilo Zuzanu na smrt. Ta věděla, že obhajoba je marná. Proto se obrátila k Bohu:

„Bože věčný, který znáš skryté věci, který víš všechno dřív, než se to stane, ty víš, že křivě proti mně svědčili. Hle, mám zemřít, ačkoli jsem neučinila nic z toho, co o mně vypověděli“ (Da 13,42-43).

Bůh Zuzaninu modlitbu vyslyšel a povolal Daniela, který obvinil shromáždění z nespravedlivého soudu. Lidé se na jednu stranu zarazili, takový mladík si dovolil proti nim vystoupit! Na druhou stranu neměli čisté svědomí a proto ho vyslechli.³⁴ Daniel jednoduchým výsledkem žalobců, kteří si nakonec protiřečili, prokázal Zuzaninu nevinu. Starší byli odsouzeni k smrti a Zuzana, včetně manžela a své rodiny, děkovala Hospodinu za ospravedlnění.

Zmínkou o počestné Zuzaně jsme ale odbočili od jednoho z nejsilnějších vyprávění v knize *Daniel*. Následuje hned po výkladu snu Danielem Nebúkadnesarovi. Král nechal postavit obrovskou sochu modle. Všichni se ji museli klanět. Kdo tak neučinil, skončil v ohnivé peci. A neučinili tak Šadrak, Měšak a Abed-nego, Židé, kteří se díky Danielovi stali správci babylónské krajiny (Da 2,49). Jakmile se to král dozvěděl, předvolal je a dal jim poslední šanci. Buďto se soše pokloní nebo zemřou. Židovští správci Babylonie ale trvali na víře v jediného Boha. Vložili do něj dokonce naději na záchranu života uprostřed ohnivé pece.³⁵ Ale takové rozhodnutí nechali na Něm. Kvůli věrnosti Bohu jsou ochotni i zemřít. Z „rouhání“ se

³² Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu V.*, str. 222.

³³ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 3*, str. 282.

³⁴ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu V.*, str. 224.

³⁵ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 3*, str. 293.

tedy stal boj mezi bohy a Bohem. Nebúkadnesar dal rozpálit pec sedminásobně a okamžitě do ní vhodit mládence. Nesmělo po nich zůstat nic, co by připomínalo jejich vzdor královské moci.³⁶ Mnoho vojáků žářem zemřelo, než odsouzené do pece dostali. Plameny se však vůbec mládenců nedotkly. Hospodin k nim dokonce poslal svého posla, aby je chránil. Je to vítězství Boha. Od této chvíle Nebúkadnesar Boha Izraele respektoval. A je to vítězství i statečných mládenců, ochotných jít kvůli věrnosti Bohu i na smrt.

V Bibli najdeme ale ještě silnější vyprávění o statečných Židech v ohrožení života. Ester mohla doufat v to, že zachrání vlastní život i životy svých lidí. Šadrak, Měšak a Abed-nego vkládají také naději v Hospodina a nepochybuji o tom, že pokud bude chtít, zachrání jejich životy i nadpřirozeným způsobem. Sedmá kapitola *Druhé knihy Makabejské* vypráví o velmi krutém způsobu mučení pro víru sedmi bratrů před očima vlastní matky. Na rozdíl od výše uvedených, těchto osm zajatých nemohlo ani na chvíli doufat, že mučení přežijí. Přesto umírají statečně a věrně. Král Antiochos IV. nutil sedm bratří včetně jejich matky jíst vepřové, pro Židy nečisté, maso. Odmítli porušit zákon otců. Vězňitelé tedy vzali prvního syna a krutým způsobem ho mučili, dokud nezemřel. Když umíral, zbytek čekajících na smrt se vzájemně utěšovali: „*Hospodin Bůh se dívá a jistě nás posílí, jak zřetelně před tváří Izraele dosvědčil Mojžíš v písni, kde ujišťuje: „Bůh posílí své služebníky“*“ (2 Mak 7,6). Druhý mučený syn nám pomáhá pochopit, jak to, že jsou schopni takové statečnosti. Před králem vyznal víru ve vzkříšení, protože umírají pro Boží Zákon.³⁷ Stejně smýšlel i třetí syn. Ochotně vyplázl jazyk k vyříznutí a ruce k useknutí, jednak aby zkrátil výsměch mučitelů a jednak z víry, že je dostane zpět. Další synové před smrtí upozornili krále, že svým jednáním sám sobě znemožňuje naději na budoucí život. Šestý syn nezapomněl na pokání. Uznal, že umírají pro své hříchy.

Zbyl nejmladší syn a jeho matka. Byla to ona, která každého ze synů posilovala nadějí na vzkříšení a dodávala mu odvahy.³⁸ Antiochos nejmladšího syna přemlouval, sliboval mu bohatství. Naléhal i na matku, ať synovi domluví. Ona se však na syna obrátila se slovy: „*Přijmi smrt, abych z Božího slitování dostala s tvými bratry zpět*

³⁶ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu IV.*, str. 588.

³⁷ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 7*, str. 219.

³⁸ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 11*, str. 291.

i tebe“ (1 Mak 7,29). Sedmý syn zemřel nakonec ještě krutějším způsobem, než jeho bratři a jako poslední byla zavražděna i jejich matka.

Smrti této rodiny předcházelo mučení jednoho znalce Zákona Eleazara (2 Mak 6,18-31). Také jeho nutili jíst vepřové. Mohl se zachránit tak, že si nechá přinést košer maso a bude ho vydávat za vepřové. Odmítl to udělat. Nechtěl pokoušet ostatní a podlamovat jejich odvahu. Eleazar byl velkou autoritou, proto nerozhodoval pouze o svém životě. Šel tedy na smrt. Mnozí se proti němu obrátili, protože to považovali za šílenství. Eleazar ale tělesná muka v duši rád vytrpěl z posvátné bázně k Bohu.³⁹

Vyprávění o statečné smrti výše krutě umučených vypadá spíše nereálně. Ale o pár set let později umírali podobně krutým způsobem první křesťané. I v minulém století nalezneme řadu žen a mužů, kteří šli odvážně na smrt pro víru či spravedlnost: bl. Restituta Kafková, sv. Terezie od Kříže, sv. Maxmilián Kolbe, Sophie Scholl, Josef Toufar a další. Křesťané a nevinní lidé jsou pronásledováni také dnes. Nepochybně do zmíněné řady přibývají neustále další jména.

Jako posledního uvedme Jóba, o kterém vypráví stejnojmenná kniha. Jób byl muž spravedlivý. Bůh mu žehnal. Byl totiž bohatý. Měl sedm synů a tři dcery. Satan před Bohem Jóba osočil z prospěchářství. Věří jen proto, že z toho má užitek. Hospodin tedy satanovi dovolil vztáhnout ruku na vše, co Jób má, kromě jeho života.⁴⁰ Věrný služebník tak v krátkosti přišel úplně o všechno, majetek, děti i zdraví. Život bylo to jediné, co mu zbylo. Jób netušil, proč ho tyto rány postihly. Přesto odmítal zlořečit Bohu. Přišli za ním tři přátelé, aby ho utěšili. Tragické události na ně ale tak silně zapůsobily, že se nezmohli na slovo.

Mlčení přerušil sám Jób a nahlas vyjádřil své zoufalství. Proklel den, kdy byl počat, a den, kdy se narodil. Ptá se, proč nemohl zemřít ještě v lůně matky: „*Ležel bych teď v klidu, spal bych, došel odpočinku*“ (Jb 3,13). Nemohl pochopit, jaký smysl může mít život plný bolesti. To, čeho se vždy bál, ho nakonec potkalo (Jb 3,25). Jób se už nebál smrti, on po ní toužil. Ale nenaznačil, ani neřekl slovo, že by si smrt chtěl přivodit sám.

³⁹ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 11*, str. 284.

⁴⁰ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 15*, str. 8.

Zkoušený Jób nakonec připustil, že jeho slova byla hodně silná. Může mu to však někdo vyčítat? A tak předložil své neštěstí Bohu.⁴¹ Zároveň nemohl pochopit, proč si ho Bůh vzal za terč (Jb 7,20). Bylo mu jasné, že přít se s Hospodinem, obžalovat Ho z nespravedlnosti, je nesmyslné.⁴² A stejně se na Něj s upřímností obrátil: „*K čemu ti je, že mě týráš*“ (Jb 10,3)? Vždyť takto se k člověku chová nepřítel! Ať Bůh tedy jeho život rozsoudí a ukáže se, že je spravedlivý.

Přátelé Jóbovi situaci spíše ještě více ztěžovali napomínáním a poučováním. Odmítli, že by takové neštěstí mohlo potkat nevinného člověka. To, co se stalo, muselo být tedy trestem. I spravedlivý občas zhřeší. Na druhou stranu by se mohl považovat za blaženého, protože trestem mu Bůh projevil lásku. To Jóbovi útěchou nebylo. Spíše se začínal stále více s nimi přít. Jednoznačně odmítl, že by se něčím provinil. Navzdory všemu stále věřil, že ho Bůh nezavrhl a setká se s ním: „*Kdyby mi i kůži sedřeli, ač zbaven masa, uzřím Boha, já ho uzřím, pro mne tu bude, mé oči ho uvidí*“ (Jb 19,26-27). Vedle touhy po setkání s Bohem Jób ale projevil i hrůzu z Jeho blízkosti (Jb 23,15), protože cokoli chce, to také může učinit a nikdo Ho nezastaví.

Nekončící při mezi Jóbem a jeho přáteli přerušil Bůh sám. Jasně jim dal najevo, že On je Pánem všeho stvoření a také o ně pečuje.⁴³ Vyzval Jóba, když ho káral, aby mu tedy odpověděl. Jób ale odmítl mluvit, protože se necítil s to. Hospodin tedy pokračoval. Je to On, kdo přemáhá zlo. Zde v podobě příšer, kterým se člověk nemůže postavit. Pokud člověku není možné porazit takové příšery, jak by se mohl opovážit soudit se samotným Bohem?⁴⁴ Otřesený Jób doznal, že mluvil nerozumně a kál se.

Neudělal ale chybu ve své upřímnosti. Problém byl v tom, že neodolal pokušení postavit se do role toho, kdo poučuje Boha a chce s ním změřit síly. Konečně se také s Bohem setkal. Doposud o Něm jenom slyšel (Jb 42,5). Vycházel z vlastních představ. A v nich nebylo možné dívat se na Boha jako na dobrého a milujícího uprostřed utrpení.⁴⁵ Jób Boha nepochopil a Bůh Jóbovi nevysvětlil, proč ho potkalo takové neštěstí. Ani jedno nebylo nutné, přestože to od Hospodina žádal. To

⁴¹ Pro Klementa Alexandrijského je toto jednání velkým biblickým vzorem ctnostného jednání a věrnosti Bohu. Srov. KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata IV*, str. 191.

⁴² Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 6*, str. 31.

⁴³ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 6*, str. 85.

⁴⁴ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, str. 207.

⁴⁵ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, str. 208.

podstatné se však stalo. Jób se otevřel setkání s Bohem. A zřejmě se již nikdy neuzavřel do vlastních pouhých představ, protože mu Hospodin opět žehnal. Jób zemřel starý a sytý dnů (Jb 42,17).

2.1.2. Smrt přicházející po hříchu

Prorok Izajáš byl povolán varovat Izraele před hříchy nespravedlnosti a modloslužby, kterých se tento národ dopouštěl. Jako důsledek hříchů představil obraz temnoty, života „v zemi šeré smrti“ (Iz 9,1). Vystihl tak úděl zajatých po asyrské okupaci. Zajatci byli deportováni a někteří z nich dokonce oslepeni.⁴⁶ Devátá kapitola *ProtoIzajáše* hovoří k těm, kdo už byli takto potrestáni. Proto lid ubezpečuje o naději, o světle, které pochází od Boha a zbaví je strachu, zoufalství a smrti.⁴⁷ Hospodinu je vlastní zastávat se slabých (Iz 25,4). Jednoho dne, prorokoval Izajáš, se dá poznat všem lidem a navždy odstraní smrt, zdroj smutku a strachu.⁴⁸ O to hůře na tom budou ti, kdo uzavřeli smlouvu se smrtí (Iz 28,15). Prorok se takto obrací k těm, kteří zřejmě zlehčovali sankce za nedodržení smlouvy s Hospodinem, což je prakticky ohrožovalo na životě.⁴⁹ Pravdivý (úhelny kámen, pravý základ) je ale pouze Hospodin (Iz, 28,16). Na nepřátele Boží čeká peklo: „*Jejich červ neumírá, jejich oheň neuhasne; budou strašlivou výstrahou všemu tvorstvu*“ (Iz 66,24). Přátelé Hospodina budou ale žít navěky v nové zemi společně s Ním.

Zvláštnímu postavení v Božím záměru vítězství nad smrtí se těší Hospodinův služebník, obdařený Jeho duchem (Iz 42,1). Služebník je pokorný a tichý, jeho úkolem je vyhlásit právo. Usilovně pracuje na díle dobra a neztrácí odvahu.⁵⁰ Nalomenou třtinu nedolomí, tzn. co je v ohrožení smrti, neusmrtí, ale knot který doutná, nehasí, tedy vrátí vše k životu.⁵¹ Hospodinův služebník má úkol přinést to světlo, o kterém jsme se zmínili výše. Na rozdíl od hříšníků slyší a přijímá Boží slovo a předává ho dál (Iz 50,4). Boží plán vítězství nad smrtí má uskutečnit právě jeho služebník. „*Ne pro vlastní schopnost, nýbrž proto, že sílu k vyhlášení práva či soudu*

⁴⁶ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu IV.*, str. 48.

⁴⁷ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 1*, str. 60.

⁴⁸ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu IV.*, str. 94.

⁴⁹ Srov. CHALUPA Petr, *Dynamika smlouvy v deuteronomistickém zpracování dějin*, str. 106.

⁵⁰ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 2*, str. 183.

⁵¹ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu IV.*, str. 158.

*má díky Boží podpoře a Božímu duchu.*⁵² Přestože byl služebník nevinný, vzal na sebe viny hříšníků (Iz 53,4). A jako s největším hříšníkem s ním bylo naloženo. Trpěl, ale pokořil se. Všechno se to stalo proto, že to chtěl Bůh.⁵³ Služebník se neozval proti nespravedlnosti na něm páchané. Díky jeho oběti je možné ospravedlnit ostatní hříšníky⁵⁴ a Boží plán vítězství nad smrtí je reálný.⁵⁵ Boží služebník ale rozhodně není pasivní loutkou v rukou Božích. Služebník nebyl pokořen, to on přijal svůj osud a pokořil se.⁵⁶ V osobě Hospodinova služebníka se se statečností neoddělitelně vážou poslušnost, pokora, tichost, moudrost, spravedlnost a milosrdenství. Křesťané vidí v Hospodinově služebníku osobu Ježíše Krista.⁵⁷ Upozorňují na to už sami evangelisté.⁵⁸

Kniha *Izajáš* vypráví ve třicáté osmé kapitole příběh o na smrt nemocném králi Chizkijášovi. Izajáš ho přišel varovat, aby sepsal panovnickou závěť. Chizkijáš byl ale bezdětný. Pokud by zemřel, zanikl by Davidův rod. Proto se v pláči obrací k Bohu a připomíná svou věrnost.⁵⁹ Hospodin se rozhodl prodloužit Chizkijášovi život o patnáct let. Z královy děkovné modlitby se dovídáme, že se smrti bál. Říši mrtvých chápal jako město, do kterého se vchází, ale nikdy už se nevrací zpět. Mrtví navíc nemohou mluvit s Bohem. Takové místo Chizkijáše děsí. Pouze Bůh rozhodl o jeho životě a dopřál mu útěchu.⁶⁰

Prorok Jeremjáš často hovoří o smrti jako o trestu za hříchy. Judský lid se odvrátil od Hospodina a vzýval modly. Hospodin se jej rozhodl zavrhnout: „*V Tófetu se bude pohřbívat, a až nebude místo, stanou se mrtvoly tohoto lidu pokrmem nebeskému ptactvu a zemskému zvířectvu, jež nikdo nevyplaší*“ (Jer 7,32-33). Jeremjášova tvrdá slova nechtějí mnozí přijmout a tak mu usilují o život.⁶¹ Ty se Hospodin rozhodl také potrestat smrtí, ani potomstvo po nich nezůstane (Jer 11,22). Bůh ale není tím, kdo by smrt nevěrných potřeboval pro vlastní uklidnění. Na jiných místech u Jeremjáše totiž zaznívá hrozba smrti jako varování před pýchou a výzva

⁵² VLKOVÁ Gabriela Ivana, *Hospodinův služebník a nová smlouva*, str. 43.

⁵³ Srov. VLKOVÁ Gabriela Ivana, *Hospodinův služebník a nová smlouva*, str. 183.

⁵⁴ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 6*, str. 202.

⁵⁵ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu IV.*, str. 204.

⁵⁶ Srov. VLKOVÁ Gabriela Ivana, *Hospodinův služebník a nová smlouva*, str. 184.

⁵⁷ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 3*, str. 315.

⁵⁸ Srov. VLKOVÁ Gabriela Ivana, *Hospodinův služebník a nová smlouva*, str. 233.

⁵⁹ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 13*, str. 216.

⁶⁰ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu IV.*, str. 139-141.

⁶¹ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 7*, str. 133.

k pokání (Jer 9,16-23; 13,15-17). Neuposlechnutí varování však znamená jistou smrt. Ani prorokova přímluvná modlitba nepomůže (Jer 15,1).

Jeremjáš velice trpěl povoláním proroka (Jer 20, 7-18).⁶² Byl jen pro smích, a jeho slova sama jakoby zkázu přivolávala. Ale když jenom pomyslel na to, že by s prorokováním přestal, je mu mnohem hůře. Jeremjáš věřil, že Bůh vidí do srdce člověka a ochrání nevinného. Sama víra ale nepřekonala zoufalství, které prožíval. Jeremjáš proklel den, kdy se narodil. Proklel i člověka, který ho mohl usmrtit ještě v lůně matky a neudělal to. Jeremjášovo vyznání vnitřního boje nekončí chválou Boha, ale zoufalým nářkem. Nikdy však nepřestal prorokovat a poslouchat Hospodina.

Nejsilněji popisuje hrůznost smrti, strach a beznaděj kniha *Pláč*, která vznikla v 6. století př. Kr. v době proroka Jeremjáše. Na jedné straně tam Izrael přiznal vinu a přijal trest.⁶³ Na druhou stranu vylíčil řádění smrti expresivními naturalistickými nářky. Dokonce i matky, vysílené hladem, se vůči vlastním dětem zachovaly nelidsky (Pl 4,10). Bůh se stal číhající šelmou ohrožující člověka jako medvěd nebo lev (Pl 3,10). Ten, který dříve zachraňoval, se stal nelítostným nepřítelem.⁶⁴ Kniha *Pláč* je však především kajícím textem. Nářky nemají cíl vyvolat nenávist vůči Bohu, „ukázat prstem“ na domnělého strůjce zla. Po vylíčení útrap tam na některých místech najdeme i vzbuzení lítosti a nadějně očekávání na „*Hospodinovo milosrdenství, jež nepomíjí, jeho slitování, jež nekončí*“ (Pl 3,22).

Od proroka Ezechiela se dozvídáme, že byl Boží lid za své hříchy trestán hladomorem (Ez 4,17). Došlo to až tak daleko, že se pojídali navzájem. Každý si ale mohl život zachránit: „*Kdyby se svévolník odvrátil ode všech svých hříchů, jichž se dopouštěl, a dbal by na všechna má nařízení a jednal podle práva a spravedlnosti, jistě bude žít, nezemře*“ (Ez 18,21), ujišťuje Bůh hříšníky v babylonském zajetí. To On daroval život. Nechce smrt. Nabízí cestu vedoucí k životu. Odmítnutí ale znamená smrt.⁶⁵

Ezechiel se jednou ocitl ve vytržení mysli a byl vyveden na veliké „pole mrtvých“ (Ez 37,1nn). Leželo tam spoustu nepohřbených lidských kostí. Nebylo

⁶² Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 13*, str. 282.

⁶³ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 13*, str. 133.

⁶⁴ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu IV.*, str. 429.

⁶⁵ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu IV.*, str. 487.

možné očekávat, že by se vrátily k životu. Ale Hospodin se přesto Ezechiela zeptal, zda věří, že by mohly ožít. V prorokově odpovědi vidíme projev pevné víry, že pro Boha není nic nemožného.⁶⁶ A Bůh svým slovem a duchem vrátil kostem život. Ezechiel chápal vidění jako příslib naděje pro zdeptaný Izrael v exilu. A taky se v tomto smyslu jeho vidění naplnilo. My ale ve světle evangelií rozumíme Božímu příslibu naděje, danému v údolí suchých kostí, jako příslibu vzkříšení, věčného života skrze Slovo v Duchu u Otce.

2.1.3. Žalmy

V modlitbách a zpěvech starého Izraele nacházíme mnoho situací, kdy se člověk ocitá v nouzi a prosí Boha o pomoc. Nechybí zde ani bolest a strach, které působí umírání. Na jedné straně se jedná o prosby hříšníka, který trpí a prosí o milosrdenství,⁶⁷ na druhé straně jsou to i vyjádření touhy po zničení nepřátel,⁶⁸ jež sužují nevinného. Smrt je úzce spojována s hříchem. Např. v Ž 38 čteme, že pro Boží hněv podstupuje žalmista veliké strádání:

*„⁶Páchnou, hnisají mé rány
pro mou pošetilst.
⁷Zhrouceně, až k zemi sehnut
celé dny se sklíčen smutkem vláčím.
⁸Mé ledví je v jednom ohni,
nezbylo nic zdravého v mém těle.
⁹Jsem ochromen, zcela zdeptán,
křičím a mé srdce sténá.“⁶⁹*

⁶⁶ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu IV.*, str. 539.

⁶⁷ Ž 6,3-6: „Smiluj se nade mnou, Hospodine, chřadnu, Hospodine, uzdrav mě, mé kosti trnou děsem. Má duše je tolik vyděšená, a ty, Hospodine, dokdy budeš váhat? Vrať se Hospodine, braň mě, pro své milosrdenství mě zachraň! Mezi mrtvými tě nebude nic připomínat.“

⁶⁸ Ž 53,5.6: „Což nevědí ti, kdo páchají ničemností, kdo jedí můj lid, jako by jedli chleba, ti, kdo Boha nevzývají, že se jednou trást budou strachem, strachem, jaký ještě nebyl? Kostí toho, kdo tě oblehl, Bůh rozmetá, zahanbíš je, protože je Bůh zavrhl.“ Nebo Ž 55,16: „Ať je překvapí smrt, ať zaživa sejdou do podsvětí! Jen zloba je v jejich doupatech, je v jejich středu.“

⁶⁹ Podobné vyjádření nacházíme v Ž 102,4-8: „Mé dny se v dým obracejí, mé kosti jsou rozpálené jak ohniště. Jak zlomená bylina schne moje srdce, i svůj chléb jíst zapomínám; od samého naříkání jsem

Trpící ztrácí zrak a sluch, selhává mu srdce, nepřátelé mu ukládají o život. Nářek kajícího žalmisty ale Hospodin slyší, umírající do Něj vkládá veškerou naději a nazývá Ho svou spásou. Vydává se zcela do Boží moci, protože Bůh je svatý, má právo trestat. Vydává se zcela a zároveň připomíná svoji bídu, aby Hospodin „nezapomněl“, že člověk je hříšný a křehký tvor.⁷⁰ Tyto motivy se opakují v žalmech poměrně často. Hospodin zvedá z bran smrti (Ž 9,14), vyvádí z podsvětí (Ž 30,4) a tenat smrti (Ž 60,21), Ničemník (personifikovaná smrt) zachvacuje člověka dravými proudy, provazy smrti (Ž 116,3) a podsvětí (Ž 18,5.6) se kolem něj stahují, ale jeho volání proniklo k Hospodinu. O osudu svévolníků nás jasně zpravuje Ž 37,20: „*Avšak svévolníci zhynou, nepřátelé Hospodinovi se vytratí jak půvab lučin, vytratí se v dýmu.*“⁷¹ Přesto zla, které nevinného sužuje, může být více, než vlasů na jeho hlavě, až nakonec ztratí odvahu (Ž 40,13). V tomto přirovnání nejde pouze o básnickou nadsázku. Hebrej v něm mohl slyšet ozvěnu označení démonických sil.⁷² Proto se obrací s modlitbou k Bohu, prosí o pomoc. A jaká je odpověď ze strany Všemohoucího?

„Hospodin ho podepře na loži v jeho mdlobách.

V nemoci mu změníš celé lůžko!“ (Ž 41,4)

Přesto může strádání člověka natolik přemoci, že se ptá přímo Boha, jak dlouho na něj bude zapomínat a nechá ho se soužit? Vždyť hrozí, že usne spánkem smrti (Ž13,4)! Zdá se, jakoby Svatý Izraele zapomněl i na autora Ž 22:

„³Bože můj, volám ve dne, a neodpovídáš,

nemohu se ztišit ani v noci.

¹⁶Jako střep vyschla má síla,

jazyk mi přisedl k patru.

vyzábly na kost. Podobám se pelikánu v poušti, jsem jak sova v rozvalinách, probdím celé noci, jsem jak ptáče, jež na střeše osamělo.“

⁷⁰ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, str. 326.

⁷¹ V Ž 52,6.7 zase čteme: „*Miluješ každé podvrtné slovo jazyku lstivý. Proto Bůh tě smete provždy, popadne tě, ze stanu tě vyrve, vykoření tě ze země živých.*“

⁷² Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, str. 332.

Vrháš mě do prachu smrti!“

Žalmista o sobě mluví jako o červu, potupě lidstva. Je všem pro smích. Na druhou stranu „připomíná“ Hospodinu, že je to On, kdo ho vyvedl z života matky a postaral se o něj. Má tedy naději, i žalmistovi předci doufali v Hospodina a nezklamali se. Nezáleží na hloubce bídy a ponížení člověka, ale na důvěře v Boha.

Žalmy nás ale neseznamují pouze s pocity hrůzy a strachu ze smrti. Nacházíme v nich i potřebu přípravy na tento okamžik vzhledem k vědomí pomíjivosti lidského života.⁷³ Proč by jinak žalmista prosil Hospodina: „*Nauč nás počítat naše dny, ať získáme moudrost srdce*“ (Ž 90,12) nebo „*dej mi poznat, kdy přijde můj konec a kolik dnů je mi vyměřeno.*“ (Ž 39,5) Proto také vyjadřuje potřebu, aby mu ve stáří, když pozbývá sil, byl Bůh nablízku (Ž 71,9). Izraelci věděli, že jsou jen hosty v Hospodinově zemi, kde nemohou setrvat věčně. Jednoho dne zemřou. A tak ve chvíli, kdy se blíží okamžik smrti, dovolávají se ochrany a odpuštění od Boha. Hledají moudrost, aby zbytek života mohli prožít bez úzkosti a v jistotě, že se Bůh nehněvá.⁷⁴

Po smrti sestupuje člověk do podsvětí (Ž 88,4). V této říši ticha ale mrtví už nemohou chválit Hospodina (Ž 115,17). O to tíživěji musí doléhat na izraelské realita smrti. Žalmisté vyznávají víru, že po smrti život člověka nezaniká, ale podobá se temnotám. Nemohli smýšlet jinak. O konečném vítězství nad smrtí svědčí až Nový zákon tajemstvím zmrtvýchvstání Krista.⁷⁵

2.1.4. Poučení o smrti

Bůh není tím, kdo učinil smrt, anebo kdo by si v ní dokonce liboval, ubezpečuje čtenáře autor knihy *Moudrosti*.⁷⁶ Naopak, Bůh život miluje (Mdr 11,26). Smrt vešla do světa Ďáblou zavidostí (Mdr 2,24). A lidé, jednající po vzoru Zlého, sami na sebe smrt přivolali. Svévorníci si chtějí pouze užívat radostí, které jim život nabízí, protože stejně jednou musí zemřít (Mdr 2,5-7). Nesmrtelnost se naopak váže s moudrostí

⁷³ Ž 103,15.16: „*Člověk, jehož dny jsou jako tráva, rozkvétá jak polní kvítí; sotva ho ovane vítr, už tu není, už se neobjeví na svém místě.*“

⁷⁴ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, 329.

⁷⁵ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, 511.

⁷⁶ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 6*, str. 92.

(Mdr 8,17).⁷⁷ Kniha *Moudrosti* nabízí cestu spravedlnosti. Pouze moudrý člověk se jí drží. „Duše spravedlivých jsou v Boží ruce a trýzeň smrti se jich nedotkne“ (Mdr 3,1). Bůh jim daruje po smrti pokoj realizovaný pravděpodobně zvláštním místem odděleným od svévolníků.⁷⁸ Jistě zde nejde o zaslíbení plané naděje na jakousi zdánlivou smrt.⁷⁹ Pokoj od Boha nastává po četných zkouškách, „třibení zlata v peci“. Můžeme je vnímat i jako Boží tresty. Ale ať jsou tyto zkoušky sebevětší, v porovnání s dobrodiním po smrti, považuje je kniha *Moudrosti* za malé utrpení (Mdr 3,5).

Naplněnost života nezávisí na jeho délce (Mdr 4,7nn). Smrt mladého člověka může být také skutkem Boží lásky. Hospodin v něm našel takové zalíbení, že se ho rozhodl uchránit pokušením a přenesl ho k Sobě. Pro ostatní je to nepochopitelné, vidí pouze zmařený život. Skutečné Boží motivy pro nás zůstanou tajemstvím. Kniha *Moudrosti* nás ale učí hledat i ve smrti úsilí Boha o projevení lásky a posílení naděje.⁸⁰

Kniha *Příslaví* na tento problém pohlíží z jiné strany. Moudrost a zachovávání Božích přikázání prodlužuje život, zajišťuje blahobyt a naplněnost života (Př 3,2.16). Zdánlivě se zde jedná o protikladný názor. Spíše se dostáváme do rovnováhy. V životě totiž nejde o pouhé spoléhání se na odměnu po smrti. Člověk oprávněně požaduje zakoušení plodů spravedlivého jednání už tady na zemi.⁸¹ Spravedlivé jednání vysvobozuje od smrti, kdežto kdo se žene za zlem, spěje k smrti.⁸² Kniha *Příslaví* to zdůrazňuje velmi často (Př 10,2; 11,4.8.19; 12,28; 13,14; 14,27.32). Pokud tedy nasloucháme moudrosti, máme stále naději na život. Tvrdá slova proti prostoduchým, posměvačům a hlupákům jen umocňují fakt, že Boží soud nakonec slouží životu, vyzývá ke změně smýšlení.⁸³ Moudrost stále mluví. Kdo ji poslouchá, bude žít klidně beze strachu (Př 1,33). Ale až přestane mluvit, už není cesty zpět. Nenávidět moudrost je stejné jako nenávidět Boha. Tato nenávisť dokonce působí milování smrti. Milovníci smrti se však Hospodinu nelíbí (Př 8,35.36). Zde

⁷⁷ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 7*, str. 155.

⁷⁸ Srov. VLKOVÁ Gabriela Ivana, *Hospodinův služebník a nová smlouva*, str. 231.

⁷⁹ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu V.*, str. 91.

⁸⁰ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu V.*, str. 94.

⁸¹ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, 596.

⁸² Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 14*, str. 294.

⁸³ Srov. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, 593.

nacházíme propojení s knihou Moudrosti, která hovoří o Bohu jako o milovníku života.

Pro *Sírachovce* je hořké myslet na smrt, když máme všeho dostatek a jsme spokojení. Pro chudého, slabého a starého je ale smrt dobrým rozsudkem od Hospodina. Smrt je totiž lepší, než trpký život a trvalá nemoc (Sír 30,17). A ten, kdo má bázeň před Bohem, tomu bude dobře v poslední chvíli (Sír 1,13). *Sírachovec* praví: „*Neboj se rozsudku smrti, pamatuj na ty, kdo tě předešli, i na ty, co půjdou po tobě*“ (Sír 41,3). Na co by měl ale člověk určitě dbát je to, co po něm zůstává, jakou pověst po sobě zanechal.⁸⁴ Děti svévolníků budou totiž trpět hanbou, kterou jim udělal. A platí to i naopak, na dobré jméno se nezapomene.⁸⁵ *Sírachovec* sice přiznává, že má strach ze smrti, ale za horší než smrt považuje pohoršení ve městě, sročení lůzy a nactiutrhaní (Sír 26,5).

Proto je nutné stále pamatovat na vlastní pomíjivost. Sto let života je jako kapka proti věčnosti (Sír 18,10). „*Smrt nepočká. [...] Určitě zemřeš*“ (Sír 14,12.7)! Neznáme dopředu den vlastní smrti. Vše, co jsme získali a nashromáždili nakonec necháme druhým (Sír 11,19). „*Když člověk zemře, zdědí jen plazy, šelmy a červy*“ (Sír 11,11). Protikladným tvrzením u *Sírachovce* je možnost volby mezi smrtí a životem, lépe řečeno nutnost takové volby. Nejedná se zde samozřejmě o možnost zemřít nebo nezemřít tělesně. Jde o rozhodnutí se pro dobro nebo zlo.⁸⁶

Sírachovec doporučuje projevování přízně nemocným a mrtvým (Sír 7,33). Jako samozřejmost považuje bolest způsobenou smrtí bližního. Ale i zármutek je potřeba časem překonat. „*Ze zármutku totiž vzniká smrt*“ (Sír 38, 18). A navíc, nad mrtvým je potřeba naříkat po omezený čas, protože už došel klidu. Ale nad hlupákem, tím, kdo nenásleduje Hospodina, by se mělo naříkat po všechny dny jeho života, protože jeho život je horší než smrt (22, 11.12).

Knihou *Kazatel* se oproti *Sírachovcovi* staví pesimisticky k péči o vlastní pověst. „*Moudrý umírá stejně jako hlupák.*“ (Kaz 2,16). Všude kolem vidí marnost, prázdnotu, klam a podvod.⁸⁷ Autor této knihy dokonce pojal nenávist k životu (Kaz 2,17). Slovem život zde ale není míněno totéž, co ve výše uvedených textech,

⁸⁴ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce* 8, str. 315.

⁸⁵ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu V.*, 175.

⁸⁶ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce* 5, str. 46.

⁸⁷ Srov. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce* 7, str. 118.

ale pomíjivé a únavné dění pod sluncem.⁸⁸ Kazatel vyzkoušel rozmanité radovánky, jenž všechno ho nakonec zklamalo. Poučuje nás proto o umírněnosti. Nemáme být ani příliš spravedliví či moudří ale ani svévolní a pomatení (Kaz 7,15-22). Důležitý je pouze vztah k Bohu, On dává moudrost a radost. Život „pod sluncem“ je pak velkou příležitostí, která zmizí okamžikem smrti. Člověk má skutečně užít toho, co získal (chléb, víno, bílý šat i žena). I kdyby toho bylo málo, je to lepší, než smrt. Kazatel očekává Boží soud. Čas rození i umírání určuje Bůh (Kaz 3,2). Vyměřený čas máme tedy užít, ale tak, abychom obstáli před Jeho soudem. Po smrti bude pozdě něco měnit.⁸⁹ Není v moci člověka zadržet vlastního ducha v den smrti (Kaz 8,8).

Toto sdělení je pro Kazatele skutečně důležité. V ucelené podobě mu věnuje závěrečnou kapitolu knihy. Máme pamatovat na Stvořitele v mládí, než se dostaví dny, ve kterých nebudeme mít zalíbení tzn. stáří (Kaz 12,1). Alegorickým přirovnáním popisuje zdravotní potíže starého člověka: ztráta zraku, sluchu, vášnivosti, strach z chůze, nespavost apod. Nakonec se prach (tělo) vrátí k zemi, ale duch se vrátí k Bohu Stvořiteli a Soudci.

2.2. Smrt v Novém zákoně

2.2.1. Ježíš a umírající

Evangelia často popisují setkání s Ježíšem Kristem jako uzdravující setkání. Synoptici shodně vypravují o uzdravení malomocného muže (Mt 8,1-4, Mk 1,40-45, Lk 5,12-16). Uzdravit malomocného bylo na stejné úrovni jako vzkříšení mrtvého.⁹⁰ Malomocenství tehdy byla nebezpečná a smrtelná choroba. Nemocný velice trpěl. Kvůli hrozbě šíření nákazy museli malomocní žít odděleně od ostatních, prakticky bez naděje na pomoc a jakoukoliv péči.⁹¹ Byli vlastně již „mrtví“.⁹² Lidé na ně navíc běžně pohlíželi jako na nečisté (Lv 13,2-3.45-46). Jak jsme viděli výše u přátel Jóba, Židé takové postižení považovali za Boží trest. Muž zasažený malomocenstvím se ale dostává do blízkosti Ježíše. Padá před Ním (vzdává tak Ježíšovi úctu, která náleží

⁸⁸ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, 708.

⁸⁹ Srov. BÍČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, str. 734.

⁹⁰ Srov. FAUSTI Silvano, *Nad evangeliem podle Marka*, str. 57.

⁹¹ Srov. HARRINGTON Daniel, *Sacra pagina, Evangelium podle Matouše*, str. 137.

⁹² Srov. FAUSTI Silvano, *Nad evangeliem podle Marka*, str. 57.

královské či božské osobě)⁹³ a prosí: „*Chceš-li, můžeš mě očistit.*“ Očištění od malomocenství vyžadovalo Boží zásah, tato prosba je tedy i vyznáním víry, že Ježíš z Nazareta zosobňuje Boží vůli.⁹⁴ Evangelista Marek uvádí, že se Ježíš slitoval. Jako soucitný se projevuje i v dalších vyprávěních o uzdravení.⁹⁵ Neodmítl mluvit s nemocným. Dokonce se ho dotkl, což Ježíše mohlo učinit rituálně nečistým.⁹⁶ Kristův dotek ale byl uzdravující, když odpověděl: „*Chci, buď čistý.*“ A nemocný se okamžitě uzdravil, oproti Mirjam nebo Naamanovi, o kterých vypráví SZ. Mirjam musela čekat sedm dní, Naaman se uzdravil po sedminásobné koupeli v Jordánu. Pouze Bůh mohl učinit tyto zázraky. Víra malomocného v Ježíšovu moc a spojení s Bohem musela být tedy hodně veliká.⁹⁷ Jinak tomu bylo asi u deseti malomocných, o kterých píše evangelista Lukáš (Lk 17,11-19). Ti se neodvažovali, jak jim to ostatně ukládal Zákon, přijít do Ježíšovy bezprostřední blízkosti a prosili o smilování. Ježíš, aniž by dal jasně najevo, že je uzdraví, posílá je k veleknězi, jakoby už byli očištěni. Pokud Mu totiž uvěřili, půjdou.⁹⁸ Cestou byli zbaveni malomocenství. Pouze jeden z nich, byl to dokonce Samařan, šel Ježíšovi poděkovat. Uzdravený padl před Ježíšem stejně, jako malomocný, který ještě jako nečistý prosil o uzdravení. Pointa Lukášova vyprávění spočívá hlavně v rozdílném chování nevděčných Židů a děkujícího Samařana.⁹⁹ Příběh ale poukazuje i na potřebu odevzdanosti a důvěry vůči Kristu. Ježíšovi přinášeli mnoho nemocných a všichni byli uzdravováni. Tak nás evangelia upozorňují, že Kristus chce, abychom u Něj hledali spásu za všech okolností.¹⁰⁰

Evangelia představují Ježíše jako skutečného pána nad smrtí.¹⁰¹ Synoptici vypravují o vzkříšení dcery představeného synagogy Jaira (Mt 9,18-26, Mk 5,21-43, Lk 8,40-56). Ten přichází za mužem z Nazareta ve chvíli, kdy je jeho dvanáctiletá dcera na tom velmi špatně. Jakmile dorazí na místo, dítě je už mrtvé. Přítomní nevidí žádnou naději a posílají Ježíše pryč. Kristus u nich pozoruje strach¹⁰² a proto Jairovi říká: „*Neboj se, jen věř a bude zachráněna*“ (Lk 8,50), obrací se na otce dítěte

⁹³ Srov. HARRINGTON Daniel, *Sacra pagina, Evangelium podle Matouše*, str. 137.

⁹⁴ Srov. DONAHUE John, *Sacra pagina, Evangelium podle Marka*, str. 103.

⁹⁵ Srov. DONAHUE John, *Sacra pagina, Evangelium podle Marka*, str. 104.

⁹⁶ Srov. HARRINGTON Daniel, *Sacra pagina, Evangelium podle Matouše*, str. 137.

⁹⁷ Srov. LIMBECK Meinrad, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Marka*, str. 35.

⁹⁸ Srov. MÜLLER Paul-Gerhard, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Lukáše*, str. 135.

⁹⁹ Srov. JOHNSON Luke, *Sacra pagina, Evangelium podle Lukáše*, str. 278.

¹⁰⁰ Srov. LIMBECK Meinrad, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Matouše*, str. 114.

¹⁰¹ Srov. MÜLLER Paul-Gerhard, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Lukáše*, str. 86.

¹⁰² Srov. DONAHUE John, *Sacra pagina, Evangelium podle Marka*, str. 188.

a přítomným oznámí, že mrtvá pouze spí. Neříká to proto, že by nedokázal poznat mrtvolu anebo si z přítomných truchlících chtěl dělat legraci. Jairova dcera pro něj spí, protože se jedná o pouhou fyzickou smrt, kterou Bůh překoná věčným životem.¹⁰³ Nikdo k věčnému životu nevstal dřív, než Kristus. Proto Jairovu dceru povolal ke smrtelnému životu, nijak zdánlivému, a na důkaz toho přikazuje, aby jí dali jíst.¹⁰⁴ Evangelista Lukáš ještě před vyprávěním o vzkříšení Jairovy dcery zařazuje zmínku o vzkříšení syna naimské vdovy (Lk 7,11-17). Ježíš byl svědkem jeho pohřbu. Nikdo ho nežádal o pomoc, ale Kristu bylo vdovy líto. Dotkl se lehátka a mrtvý vstal a mluvil, tzn. všichni se mohli přesvědčit, že je živý. Tato perikopa je narážkou na starozákonní vzkříšení skrze proroky (1 Kr 17,17-24, 2 Kr 4,18-37).¹⁰⁵ Ježíš tak působí jako prorok poslední doby.¹⁰⁶

Nejpůsobivější příběh o konfrontaci Ježíše se smrtí druhého člověka vypráví evangelista Jan, když píše o vzkříšení Lazara z Betanie (Jn 11,1-44). Jan umísťuje tento zázrak na konec Ježíšova veřejného působení jako znamení překonávající všechna předchozí.¹⁰⁷ Lazar byl Ježíšovým přítelem. Ale Kristus se nevydává za něj ihned, jakmile se dozvěděl o jeho nemoci. Nechá ho umřít, aby Syn Boží byl skrze jeho smrt oslaven (Jn 11,4).¹⁰⁸ Lazarovo tělo leželo v hrobě už čtyři dny, když se před ním ocitá Ježíš. Podle židovského pojetí hledá duše po smrti tělo tři dny, potom začíná nezadržitelný rozklad těla.¹⁰⁹ Všechny naděje byly tedy ztraceny. Přesto Kristus nespěchá a vyčkává před Betánií. Setkává se nejprve s Martou a poté Marií, Lazarovými sestrami. Obě věří, že kdyby Ježíš přišel dřív, jejich bratr by nezemřel. Kristus Martu ujišťuje, že Lazar vstane, protože On je Vzkříšení a Život. Marta na to reaguje vyznáním víry v Ježíšovo mesiášství a synovství Boží.¹¹⁰

Nárek pozůstalých vhaní Kristu slzy do očí. Na jedné straně je to dokladem toho, že měl skutečně Lazara rád. Ale Jan nechce v tuto chvíli poukazovat především na Jeho lidství. Spasitelovo pohnutí spíše poukazuje na konfrontaci moci smrti

¹⁰³ Srov. HARRINGTON Daniel, *Sacra pagina, Evangelium podle Matouše*, str. 157.

¹⁰⁴ Srov. DONAHUE John, *Sacra pagina, Evangelium podle Marka*, str. 190.

¹⁰⁵ Srov. JOHNSON Luke, *Sacra pagina, Evangelium podle Lukáše*, str. 139.

¹⁰⁶ Srov. MÜLLER Paul-Gerhard, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Lukáše*, str. 76.

¹⁰⁷ Srov. PORSCHE Felix, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Jana*, str. 110.

¹⁰⁸ Srov. MOLONEY Francis, *Sacra pagina, Evangelium podle Jana*, str. 347.

¹⁰⁹ Srov. PORSCHE Felix, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Jana*, str. 113.

¹¹⁰ Srov. MOLONEY Francis, *Sacra pagina, Evangelium podle Jana*, str. 353.

a malověrnosti lidí.¹¹¹ Navíc se už blížila Jeho vlastní mučednická smrt.¹¹² Ježíšovo zvolání: „Lazare, pojd' ven“ (Jn 11,43), které podle představ svědků přišlo pozdě, se stává znamením jednoty Syna s Otcem¹¹³ a centrem podobenství o Kristově vzkříšení a, nakolik jsme v Kristu, i o našem vzkříšení.

2.2.2. Ježíš umírající

Ježíš z Nazareta, Bůh a člověk, prožíval své utrpení jako Bůh i jako člověk. Nemůžeme s jistotou říci, odkdy přesně věděl, kdy a jakou smrtí zemře.¹¹⁴ Jaká smrt ho čeká ale věděl určitě v Getsemanech, večer před ukřižováním.¹¹⁵ Spasitele čekala nejtěžší zkouška. Kdykoli před tím, podle zpráv evangelistů, nic takového nezažil. Byl smutný až k smrti (Mt 26,38, Mk 14,34), tzn. že Jeho trápení bylo tak velké, že ho ohrožovalo na životě.¹¹⁶ Byl tak sklíčený, že nedokázal být sám a chtěl mít v blízkosti Petra, Jakuba a Jana.¹¹⁷ Ti ale usínají a Ježíš zůstává úplně opuštěný.

„A dokud nepřijde Jidáš, je jeho Mistr sám se svým smutkem, který se podobá smrti. A aby se cítil méně osamělý, modlí se znova k svému Otcí, a na rty by mu chtěla vystoupit slova úpěnlivé prosby. Úsilí, aby je zatlačil zpět, zápas, který zmítá jeho bytostí – nelidské a nadlidské úsilí mu nakonec přináší vítězství. Svíjí se bolestí, ale vítězí; je vyčerpán, zemdlený, ale vítězí.“¹¹⁸

Na jedné straně jsou Kristova úzkost a smutek zcela přirozené, odpovídají Jeho lidskosti. Kdo by zůstával klidný, kdyby věděl, že zemře v hanbě bolestnou a násilnou smrtí?¹¹⁹ Navíc smrt na kříži byla v té době vnímána jako nejhorší ze všech

¹¹¹ Srov. MOLONEY Francis, *Sacra pagina, Evangelium podle Jana*, str. 354.

¹¹² Srov. PORSCH Felix, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Jana*, str. 116.

¹¹³ „Věděl jsem sice, že mě vždycky slyšíš, ale řekl jsem to kvůli zástupu, který stojí kolem, aby uvěřili, že ty jsi mě poslal.“ Jn 11,42

¹¹⁴ Srov. BORNKAMM Günter, *Ježíš Nazaretský*, str. 99.

¹¹⁵ „Bible nám poukazuje na tři významné noci, z nichž se rodí tři dny, jež jsou základem dějin spásy. První noc je prvotní chaos, když Bůh stvořil svět, který se pak od něho vzdálil. Druhá je noc Jákobova boje (Gn 32,23nn), kdy Bůh tvořil svůj lid a dal mu jméno Izrael. A třetí noc je tato, kdy pravý Izrael dává Bohu jeho skutečné jméno: ‚Abba‘.“ FAUSTI Silvano, *Nad evangeliem podle Marka*, str. 391.

¹¹⁶ Srov. DONAHUE John, *Sacra pagina, Evangelium podle Marka*, str. 410.

¹¹⁷ Srov. PAPINI Giovanni, *Život Krista*, str. 245.

¹¹⁸ PAPINI Giovanni, *Život Krista*, str 249.

¹¹⁹ Srov. FAUSTI Silvano, *Nad evangeliem podle Marka*, str. 393.

možných.¹²⁰ Na druhou stranu je příčinou smutku odmítnutí Spasitele Božím lidem. Velekněží, farizeové, saduceové a další ho chtěli zabít. Lid zase očekával Spasitele, který nastolí „nebe na zemi“. Nikomu Boží Syn nevyhovoval. Prosba Mesiáše o oddálení kalicha, který musel pít, není tedy ani způsobená touhou po delším životě a méně potupné smrti, ale snahou o získání času pro druhé, získání poslední šance k obrácení.¹²¹ Ježíš se musel vyrovnat i s tím, že hanbě kříže nebyla vystavena pouze Jeho osoba, ale i celé Jeho úsilí.¹²² Papež Jan Pavel II. upozorňuje také na motivaci odvrátit zlo „bohovraždy“ zaviněnou lidmi. Ježíš mohl přijmout Otcovu vůli a dopustit tento zločin pouze tehdy, že měl naději na proměnu takového zla v dobro spásy světa.¹²³

Evangelní zprávy o Kristově Křížové cestě nás ujišťují o velikém utrpení Ježíše a zároveň o Jeho neslábnoucí důvěře v Otce. Přílehlavým důkazem je Ježíšovo zvolání na kříži: „*Eli, Eli, lema sabachthani*“ (Mt 27,46)? Vyjádřil tak jasně vnitřní bolest a pocit ztráty. Zároveň se prokazatelně jedná o začátek Žalmu 22, který vypovídá o utrpení spravedlivého. Vedle modlitby v zoufalé situaci je vyjádřením až neuvěřitelné důvěry v Hospodina. Spravedlivý však ve zmíněném Žalmu nedoufá pouze ve vlastní záchranu, ale v návrat všech dálav země k Bohu (Ž 22,28). Ježíš tak potvrzuje neumírající naději, že Jeho spasitelské dílo nebude zmařeno. A to na místě a v okamžiku, kdy se to jeví naprosto nemožné.

Vědomí smyslu spasitelské činnosti ale není jediné, co Ježíšovi pomáhalo jít vstříc vlastní smrti. Bůh se stal člověkem a vstoupil tak jako zranitelná bytost do fyzického zla světa způsobeného nedostatkem lásky. Od prvního okamžiku existence v těle je Kristus znamením lásky Boha k člověku. Lidé ale byli tolik vůči Němu zneprátení hříchem, že se Trojjediný rozhodl prokázat lásku až za hranici smrti.¹²⁴ „*Nikdo nemá větší lásku než ten, kdo za své přátele položí svůj život*“ (Jn 15,13). Ctnost lásky v kritických okamžicích posilovala Božího Syna ve statečnosti, kterou u Něj pozorujeme do posledního vydechnutí. Ježíšova cesta vstříc smrti se tak stala

¹²⁰ Srov. GNILKA Joachim, *Ježíš Nazaretský – Poselství a historie*, str. 273.

¹²¹ Srov. POSPÍŠIL Ctirad Václav, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, str. 107-108.

¹²² „*Tak umírá Bůh, jenž uzdravil horečkou trpící, jenž žíznícím podal vodu života, jenž vzkřísil mrtvé z már a z hrobů, jenž vrátil pohyb ochromeným, jenž vymítal zlé duchy z posedlých duší, jenž plakal s plačticími, jenž vzbudil k novému životu zlé, místo aby je trestal, jenž učil slovy plnými poezie a důkazy zázraků té dokonalé lásce, kterou by ztřeštění hrubci, tonoucí v ospalosti a krvi, nikdy nebyli mohli objevit.*“ PAPINI Giovanni, *Život Krista*, str. 301.

¹²³ Srov. JAN PAVEL II., *Christologické katechese Jana Pavla II.*, str. 301.

¹²⁴ Srov. GRANAT Wincenty, *K člověku a Bohu v Kristu 2*, str. 71.

následovatelným vzorem pro každého umírajícího.¹²⁵ Zároveň je zárukou Ježíšovy přítomnosti ve stadiu umírání, kdy už každý musí zůstat sám (agonie, koma, okamžik smrti).¹²⁶ Ježíš zemřel, aby vysvobodil všechny z otroctví strachu ze smrti, protože se Bůh stal člověkem, vzal na sebe stav mrtvoly a svým vzkříšením nabídnul lidské přirozenosti princip vzkříšení.¹²⁷ Splnil tak svůj slib věčného života pro ty, kdo v něj uvěřili.¹²⁸

2.2.3. Apoštol Pavel

Pavel z Tarsu neznal osobně Ježíše před vzkříšením. Setkal se s ním až na cestě do Damašku. Od prvního okamžiku konverze tedy Pavel žil v eschatologickém očekávání a v naději na vzkříšení. Proto jeho postoj ke smrti postrádá obavy a je spíše naplněný touhou po setkání s Kristem.¹²⁹ „Život, to je pro mne Kristus a smrt je pro mne zisk“ (Flp 1,21), píše z vězení ve svém listu Filipánům. Z apoštolových slov vyplývá, že nevěděl, zda bude propuštěn anebo odsouzen k smrti. Filipané zřejmě projeví o Pavla obavy. Proto odpovídá, že vidí jako dobré, kdyby zůstal naživu a hlásal dál evangelium. Ve skutečnosti ale touží po Kristu a smrt je pro něj osobně lepší variantou. Svatý Pavel si mohl takové myšlenky dovolit jednak proto, že uvěřil Ježíšovu příslibu věčného života, a jednak nebylo v jeho moci rozhodnout, zda zemře nebo bude žít.¹³⁰ Neztrácel ale odvalu pouze kvůli naději na setkání s Kristem po smrti, ale hlavně kvůli naději na vzkříšení (Flp 3,11). Tuto naději posiluje i v ostatních křesťanech. Soluňany ubezpečuje, že smrt není překážkou pro věčný život. Zřejmě nedokázali pochopit, jak mohou být spaseni, pokud zemřou před druhým Kristovým příchodem. Ježíš ale také zemřel a vstal z mrtvých. A Bůh ty, kdo uvěřili v Ježíše, přivede spolu s Ním k věčnému životu. Dožít se parusie

¹²⁵ „Kristova láska, která se definitivním způsobem projevila na dřevě kříže, tedy v onom položení vlastního života za své přátele, je tedy definitivním modelem každé autentické lásky k bližnímu. Jestliže tato láska v mnoha Kristových následovcích dosáhla heroického stupně, pak tato vrcholná míra napodobování Mistra je vysvětlitelná mocí Kristova Ducha, jehož Kristus přijal od Otce a poslal rovněž svým učedníkům.“ JAN PAVEL II., *Christologické katechese Jana Pavla II.*, str. 297.

¹²⁶ Srov. BENEDIKT XVI., *Spe salvi*, čl. 6.

¹²⁷ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *O některých aktuálních otázkách eschatologie.*, str. 65.

¹²⁸ Srov. AUGUSTIN, *Výklad k 1. listu sv. Jana*, in *Šestá patristická čítanka*, str. 35.

¹²⁹ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *O některých aktuálních otázkách eschatologie.*, str. 64.

¹³⁰ Srov. MAYER Bernhard, *Malý stuttgartský komentář, List Filipánům*, str. 20.

není v křesťanském pohledu žádnou výhodou vůči ostatním. Důležitá je neustálá bdělost, tedy úsilí o připravenost na den Páně.¹³¹ Pavel svoji představu o vzkříšení z mrtvých jasněji popisuje v *Prvním listu Korintánům*:

„Hle, odhalím vám velké tajemství: Ne všichni zemřeme, ale všichni budeme proměněni, naráz, v okamžiku, až se naposled ozve polnice. Až zazní, mrtví budou vzkříšeni k nepomíjitelnosti a my živí proměněni. Pomíjitelné tělo musí totiž obléci nepomíjitelnost a smrtelné nesmrtelnost. A když pomíjitelné obleče nepomíjitelnost a smrtelné nesmrtelnost, pak se naplní, co je psáno:

Smrt je pohlčena, Bůh zvítězil!

Kde je, smrti, tvé vítězství?

Kde je, smrti, tvá zbraň“ (1Kor 15,51-55)?

Apoštol napsal tato slova hlavně kvůli popíračům vzkříšení, kteří věřili, že už žijí v naplnění.¹³² Z citátu je zřejmé, že se Pavel řadil mezi ty, kdo se dožijí Kristova druhého příchodu. Tělesná smrt pro něj ale neznamenal žádnou komplikaci, jak jsme popisovali výše jeho rozvažování ve vězení. Smrt byla totiž definitivně poražena a apoštolovi je spíše k smíchu.¹³³

Křesťan již zemřel spolu s Kristem při křtu, učí svatý Pavel v Listu Římanům. A ve křtu byl křesťan mocí Ježíše také vzkříšen. Nejedná se zde o fyzickou smrt, která by proběhla nenápadně.¹³⁴ Kdyby to tak bylo myšleno, jedná se pouze o zbožný podvod. Pavel smrtí ve křtu zdůrazňuje novost lidské existence po vzkříšení Krista. Je to ono „již a ještě ne“. Již přichází Boží království, ale není přítomno v plnosti. Pokřtěný člověk stále podléhá podmínkám tohoto světa. Novost jeho života spočívá ve svobodě vůči hříchům a oprávněné naději na věčný život.¹³⁵ Svoboda od hříchu ale neznamená nemožnost zhřešit. Nový člověk není zbaven utrpení a bolesti (ani strachu). Do smrti musíme zápasit. Pro tento zápas ale máme velikou oporu v Kristu:

¹³¹ Srov. KNOCH Otto, *Malý stuttgartský komentář, První a Druhý list Soluňanům*, str. 40-42.

¹³² Srov. ORTKEMPER Franz-Josef, *Malý stuttgartský komentář, První list Korintánům*, str. 153.

¹³³ Srov. ORTKEMPER Franz-Josef, *Malý stuttgartský komentář, První list Korintánům*, str. 155.

¹³⁴ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *O některých aktuálních otázkách eschatologie*, str. 68.

¹³⁵ Srov. THEOBALD Michael, *Malý stuttgartský komentář, List Římanům*, str. 160-163.

„Jsem si jist, že ani smrt ani život, ani andělé ani mocnosti, ani přítomnost ani budoucnost, ani žádná moc, ani výšiny ani hlubiny, ani co jiného v celém tvorstvu nedokáže nás odloučit od lásky Boží, která je v Kristu Ježíši, našem Pánu“ (Řím 8,38-39).

Postoj apoštola Pavla ke smrti bychom neměli chápat jako „nadšení pro smrt“. Sám upozorňuje, že i kdyby vydal své tělo k upálení, bez lásky takové jednání postrádá hodnotu (1 Kor 13,3). V antické době byli dobrovolným upalováním známi tzv. gymnosofisté z Indie. Pavel ale zřejmě poukazoval na pozitivní příklad tří hrdinů z knihy Daniel (Da 3), kteří vydali své tělo k upálení.¹³⁶ Pokud se člověk rozhodne stát se hrdinou a nebude-li to z lásky k druhému, před Bohem z toho nebude mít žádný užitek, i kdyby nad ním všichni ostatní žasli.¹³⁷

¹³⁶ Srov. TICHÝ Ladislav, *Chvála lásky*, str. 63.

¹³⁷ Srov. TICHÝ Ladislav, *Chvála lásky*, str. 65.

3. Pojetí smrti a statečnosti v nauce církve

3.1. Mučedníci a učitelé církve

Církev byla od samotného počátku své existence pronásledována. Velké množství křesťanů bylo umučeno, protože odmítli zřeknout se Krista. První zmínky nacházíme už v *Novém zákoně* ve *Skutcích apoštolů* (pronásledování apoštolů, umučení sv. Štěpána apod.). Přirozená smrt v té době nebyla převážně problematická, nepůsobila hrůzu.¹³⁸ Církevní společenství se ale muselo vyrovnat s hrozbou násilné a bolestivé smrti, kdy umíraly celé rodiny křesťanů.

První mimobiblické zprávy o mučednické smrti věrných křesťanů nacházíme v listech sv. Ignáce Antiochejského a martyrii sv. Polykarpa ze Smyrny. Ignác byl biskupem v syrské Antiocheje. Za Trajánova pronásledování byl uvězněn, převezen do Říma a umučen okolo roku 110.¹³⁹ Na cestě do Říma psal Ignác listy církvím, kolem kterých projížděl. Věděl, že na konci této cesty ho čeká mučednická smrt. Píše o ní v *Listě Římanům*. Namísto aby se bál smrti, obává se, že by ho věřící chtěli zachránit:

„Píšu všem církvím a všem ohlašuji, že rád zemřu pro Boha, pokud vy tomu nebudete bránit. Zapřísahám vás, abyste neprokázali dobré v nepravý čas. Nechte mne stát se potravou šelem, skrze něž mám dojít Boha. Jsem pšenice Boží a když mne rozemelou zuby šelem, budu shledán čistým chlebem Kristovým. Raději domluvte šelmám, aby se mi staly hrobem a nic nenechaly z mého těla, abych se po smrti nestal obtíží. Pak budu pravým učedníkem Ježíše Krista, až svět neuvidí ani mé tělo.“¹⁴⁰

Smrt je pro Ignáce ziskem ve stejném duchu, jako byla pro apoštola Pavla. Kristova mučednická smrt se stala vzorem pro mučednickou smrt všech křesťanů. Umřít jako Ježíš naplňovalo Ignáce dokonce touhou po smrti. V jeho slovech nacházíme ale i náznak obavy, že by v okamžiku umírání mohl „selhat“:

¹³⁸ Srov. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 1: Doba ležících*, str. 18-23.

¹³⁹ Srov. DATTRINO Lorenzo, *Patrologie*, str. 18.

¹⁴⁰ IGNÁC ANTIOCHEJSKÝ, *List Římanům*, in DRÁPAL Dan, *Spisy apoštolských otců*, str. 162.

„Nebráňte mi žít, nechtějte, abych zemřel, nevydávejte mne světu, když chci být Boží, nesvádějte mne hmotou. Nechte mne dosáhnout čistého světla; až ho dojdou, stanu se člověkem. [...] A i kdybych vás přímo prosil, nevěřte mi; věřte raději tomu co vám píšu. Neboť živý vám píšu a toužím zemřít.“¹⁴¹

V situaci, kdy se Ignác vyrovnával se smrtí, došlo u něj k proměně vnímání pojmů „smrt“ a „život“. Prosí, aby ho nechali žít, ve skutečnosti to ale znamená, aby ho nechali roztrhat šelmami. Svatý Ignác nechce zemřít, ale myslí tím „absolutní“ smrt, tzn. ztrátu účasti na Božím životě po tělesné smrti.¹⁴² Důležité je, že touhu po smrti nevyvolává záliba v umírání, ale naděje na světlo, na plnost života. Způsob a okamžik smrti už pak nejsou tak směrodatné. Rozhodující je naděje.

Na cestě do Říma se ve Smyrně setkal Ignác s biskupem Polykarpem. O Polykarpově smrti vypráví *Umučení Polykarpovo*, nejstarší zachované martyrium.¹⁴³ Polykarp byl upálen v 86 letech v Římě kolem roku 155. Martyrium dosvědčuje, že ještě před Polykarpem umíralo krutou smrtí při pronásledování mnoho křesťanů. Všichni umírali statečně, aniž se zřekli své víry, až na jednoho. Quintus z Frýgie nebyl chycen pronásledovateli, ale sám od sebe se rozhodl jít na smrt. Dostal ale strach a nechal se prokonzulem přesvědčit, aby obětoval modlám. „*Proto tedy, bratří, nechválíme ty, kdo sami sebe vydávají, neboť tak evangelium neučí.*“¹⁴⁴

Svatý Polykarp naopak na prosbu věřících (ne ze strachu) dvakrát změnil místo pobytu, aby ho pronásledovatelé nenašli. Potřetí už ale utíkat odmítl. Zatčení Polykarpa se nápadně podobá zatčení Krista. Polykarp byl klidný a vroucně se modlil. To vyvolávalo hrůzu u těch, kdo ho přišli zatknout. Mnoho mocných naléhalo na Polykarpa, aby se zřekl křesťanství a mohl v klidu dožít. Prokonzul mu vyhrožoval roztrháním šelmami. Polykarp se ale vůbec nebál. Prokonzul proto rozhodl o smrti upálením.

Světčovo umírání bylo zaznamenáno jako silně symbolické. Byl tak statečný, že ho nemuseli přibít ke kůlu, pouze ho přivázali. Polykarp chválil Boha za možnost umřít jako mučedník, jako oběť. Svědkové upálení zapsali, že Polykarpovo tělo

¹⁴¹ IGNÁC ANTIOCHEJSKÝ, *List Římanům*, in DRÁPAL Dan, *Spisy apoštolských otců*, str. 163.

¹⁴² Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *O některých aktuálních otázkách eschatologie*, str. 79.

¹⁴³ Srov. DATTRINO Lorenzo, *Patrologie*, str. 20.

¹⁴⁴ *Umučení Polykarpovo*, in DRÁPAL Dan, *Spisy apoštolských otců*, str. 204.

neshořelo, ale spíše připomínalo pečený chléb či zlato přepalované v peci. A zprostředk ohně se šířila příjemná vůně.¹⁴⁵ Starcova statečná smrt pro věrnost Bohu byla vykreslena jako jedna z nejkrásnějších. Avšak zároveň vyžaduje specifické povolání, není určena pro každého.

Nad mučednickou smrtí a přípravou na smrt vůbec se ve 2. století zamýšlel Klement Alexandrijský ve své IV. knize *Stromat*. Pocházel z pohanské rodiny. Byl vzdělaný v tehdejší řecké filozofii. Touha po pravdě jej ale přivedla ke konverzi ke křesťanství. Pravděpodobně se stal i knězem.¹⁴⁶ Ve svém myšlení usiloval o propojení evangelní zvěsti a řecké filozofie.¹⁴⁷

Pro Klementa Alexandrijského je v otázce smrti východiskem osvobození od hříchu Ježíšem Kristem: „*Smrt je spojení hříšné duše s tělem a život je odloučení od hříchu.*“¹⁴⁸ Z toho vyplývá povinnost člověka vyhýbat se hříšnému jednání a smýšlení, což otevírá možnost růstu v moudrosti. Příprava na odloučení duše od těla má být celoživotním úkolem. Díky tomu se v člověku rodí „*rozumějící odhodlanost lehce snášet fyzickou smrt, což je rozvázání pout, která vážou duši k tělu.*“¹⁴⁹ Bolest člověka přirozeně nutí nějak trápení uniknout. Pokud dříve, než utrpení nastalo, neusiloval o zdokonalení se ve ctnostech, bude se tomu velmi těžko učit později a je pravděpodobnější, že to nezvládne.¹⁵⁰ Důležitější než statečnost je pro Klementa ctnost uměřenosti. Statečnost je jejím logickým důsledkem. Růst ve ctnostech je navíc dosažitelným úkolem každého člověka.¹⁵¹ Mučednickou smrt odmítá Klement chápat jako smrt motivovanou strachem ze zatracení, nepodstoupí-li takovou zkoušku anebo z vypočítavosti, kvůli odměně věčného života. Pouze z lásky k Pánu může člověk opustit tento svět s radostí.¹⁵² Smrt takového člověka je obdivuhodným svědectvím.¹⁵³

¹⁴⁵ Srov. *Umučení Polykarpovo*, in DRÁPAL Dan, *Spisy apoštolských otců*, str. 211-213.

¹⁴⁶ Srov. DATTRINO Lorenzo, *Patrologie*, str. 61.

¹⁴⁷ Srov. DATTRINO Lorenzo, *Patrologie*, str. 63.

¹⁴⁸ KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata IV*, str. 177.

¹⁴⁹ KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata IV*, str. 177.

¹⁵⁰ Srov. KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata IV*, str. 193.

¹⁵¹ Srov. KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata IV*, str. 243-245.

¹⁵² Srov. KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata IV*, str. 181.

¹⁵³ Srov. KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata IV*, str. 183.

Svatý Augustin¹⁵⁴ ve svých *Vyznáních* přiznává, že měl strach ze smrti a posledního soudu.¹⁵⁵ Způsobovaly ho jeho hříchy. Zároveň to ale Augustinovi bránilo hřešit ještě více. Stále ho trápila otázka:

„Kdybychom byli nesmrtelní ve stálém požitku tělesné rozkoše beze strachu, že ji nikdy neztratíme, proč bychom nemohli být blaženi, anebo co bychom jiného hledali?“¹⁵⁶

Tělesné požitky nikdy nedokázaly Augustinovi naplnit život. Pochopil to až ve chvíli, kdy objevil krásu ctnostného života.¹⁵⁷ Augustin později strach ze soudného dne interpretoval jako výchozí bod a výzvu k boji s hříšností umrtvováním zlé žádostivosti.¹⁵⁸ Časem se přestane bát a naopak začne toužit po okamžiku posledního soudu, protože ho najde Ježíš připraveného. Takový člověk umírá trpělivě a klidně. Musí ale veškerou vlastní vůli podřídít Boží, která ho povolává z tohoto světa. *„Z touhy ještě žít se stává boj se smrtí. Je třeba trpělivosti a statečnosti, aby mohl [člověk] klidně umírat.“¹⁵⁹*

Velkou pomocnicí v Augustinově konverzi byla jeho matka Monika. Krátce před její smrtí rozmlouvala se synem Augustinem o nebi, o kráse věčné blaženosti. V té době už byl Augustin knězem. Monice se splnilo poslední přání, aby se její syn stal křesťanem. Nebylo už nic, co by ji na světě drželo. Tušila, že se blíží její smrt.¹⁶⁰ Za pět dní dostala horečku a upadla do agonie. Když se na chvíli probírala, přišel za ní Augustin i s bratrem Navigiem. Monika je poučila o tom, kde chce být pochována a poprosila o modlitbu.¹⁶¹ Od té doby se její stav stále zhoršoval, až nakonec poklidně zemřela. V srdci sv. Augustina se shromáždil nesmírný zármutek.¹⁶² Nechtěl ale plakat, protože se pláče nad nešťastnou smrtí, kdy dochází k úplnému zániku. *„Matka má však neumírala nešťastně a neumírala úplně. To nám určitě dosvědčoval její*

¹⁵⁴ Narodil se v roce 354, v roce 396 se stal biskupem v Hippo.

¹⁵⁵ Srov. DATTRINO Lorenzo, *Patrologie*, str. 203.

¹⁵⁶ AUGUSTIN, *Vyznání*, str. 184.

¹⁵⁷ Srov. AUGUSTIN, *Vyznání*, str. 184.

¹⁵⁸ Srov. AUGUSTIN, *Výklad k 1. listu sv. Jana*, in *Šestá patristická čítanka*, str. 77.

¹⁵⁹ AUGUSTIN, *Výklad k 1. listu sv. Jana*, in *Šestá patristická čítanka*, str. 77.

¹⁶⁰ Srov. AUGUSTIN, *Vyznání*, str. 289.

¹⁶¹ Srov. AUGUSTIN, *Vyznání*, str. 290.

¹⁶² Srov. AUGUSTIN, *Vyznání*, str. 292.

*bezúhonný život a její nepředstíraná víra.*¹⁶³ Přesto Augustin trpěl velkým zármutkem a nedokázal ho ze sebe setrást. Prosil Boha, aby ho ze zármutku vyléčil; šel do lázní, které měly z něho smutek „smýt“. Nic nepomáhalo. Jednoho večera už v sobě nedokázal dusit žal a propukl v pláč, protože mu zemřela osoba, kterou velice miloval. Sv. Augustin nakonec pochopil, že tento zármutek pozůstalého se nestaví proti naději na věčný život.¹⁶⁴

3.2. II. vatikánský koncil

Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes* oslovuje mj. ty, kteří si s úzkostí kladou otázky, týkající se posledního cíle a věcí člověka. Koncilní otcové si uvědomovali, že takto mohou napomoci k záchraně lidské osoby a obnově lidské společnosti (GS, čl. 3). Dnešního člověka vnímají jako bytost, která se snaží proniknout hlouběji do svého nitra. Ale vlivem hlubokých a rychlých změn, způsobených rozvojem technologií a vědy, se ocitá v nejistotě sám o sobě a neví jaký směr by měl životu dát. Na jedné straně roste moc, bohatství a smysl pro svobodu, na straně druhé hrozí stále ničivější války a vznikají nové druhy otroctví. „*A konečně: usilovně se hledá lepší uspořádání v oblasti pozemského života, avšak duchovní růst s ním nadržuje krok*“ (GS, čl. 4). Důsledkem toho nastává krize hodnot. Lidské vztahy se neustále množí. Paradoxně se to však děje na úkor osobního zranění a opravdu osobních vztahů. Jednotlivci i skupiny ale nepřestávají toužit po plném a svobodném životě, důstojném člověka (GS, čl. 9).

V rozpolcenosti mezi možnostmi, které byli donedávna ještě nepředstavitelné, a hříšností, jež vyvolává ve společnosti mnoho vážných rozbrojů, neustále roste počet lidí, kteří si kladou otázky po původu člověka, smyslu jeho existence a také jeho smrtelnosti.

„Církev věří, že Kristus, jenž pro všechny zemřel a vstal z mrtvých, dává člověku skrze svého Ducha světlo a sílu, aby mohl odpovědět na své nejvyšší

¹⁶³ AUGUSTIN, *Vyznání*, str. 292.

¹⁶⁴ Srov. AUGUSTIN, *Vyznání*, str. 295.

povolání; věří, že lidem nebylo dáno pod nebem jiné jméno, v němž by došli spásy“ (GS, čl. 10).

Strach ze smrti pramení podle GS z obavy trvalého zániku. Bolest a tělesný úpadek, které člověka trápí, poukazují na nesmyslnost představy zániku celé osoby. Prodlužování biologické dlouhověkosti není schopné uspokojit touhu po dalším žití. „Zárodek věčnosti, který v sobě [člověk] nosí a jež nelze převést na pouhou hmotu, povstává proti smrti“ (GS, čl. 18). Církev proto, sama poučená Božím zjevením, tvrdí, že člověk byl stvořen k blaženému cíli mimo hranice pozemské bídy. Děsivá smrt bude přemožena Spasitelem v okamžiku, kdy vrátí člověku spásu, o kterou se svou vinou připravil.¹⁶⁵

Šíření této naděje má vycházet a čerpat sílu z lásky. Dočteme se to v dekretu *Apostolicam actuositatem* (AA, čl. 8). Některé skutky jsou už svou povahou zvlášť schopné vyjádřit opravdovou lásku. Patří sem charitativní činnost a pomoc k ulehčení lidské bídy všeho druhu. Dekret vedle nedostatku jídla, pití, šatstva či léků zmiňuje soužení a nemoc člověka. Je třeba dodat, že do tohoto výčtu patří i umírající, což jsou lidé více než nemocní a soužící se. Pro ně dnes existují hospice.

3.3. Po II. vatikánském koncilu

Blahoslavený papež Jan Pavel II. se zabývá v apoštolském listu *Salvifici doloris* problematikou utrpení a bolesti člověka ve světle učení církve. Přestože se nezaměřuje speciálně na situaci umírání a boj se smrtelností, nacházíme ve zmíněném listu potřebné podněty.

Vykoupení člověka se uskutečnilo skrze utrpení Božího Syna. Lidská bolest vzbuzuje soucit, úctu, ale i strach. Skrývá se v ní určitá tajemná síla. Překonání strachu je podle blahoslaveného papeže příkazem našeho srdce.¹⁶⁶ Míra i prožitek

¹⁶⁵ Ve stejném duchu se koncil vyjadřuje i ve věroučné konstituci *Lumen gentium*: „Když pak Ježíš umřel za lidi na kříži a vstal z mrtvých, projevil se jako Pán, Mesiáš a kněz ustanovený na věky a vylil na své učedníky Ducha slíbeného Otcem. Tak je církev vybavena dary svého zakladatele, věrně zachovává jeho příkazy lásky, pokory a sebezáporu a přijímá poslání hlásat království Kristovo a Boží a zakládat je u všech národů. [...] Zatímco pozvolna vzrůstá, usilovně touží po dovršeném království a všemi silami doufá a přeje si spojit se ve slávě se svým Králem.“ LG, čl. 5 a jinde srov. LG, čl. 48.

¹⁶⁶ Srov. JAN PAVEL II., *Salvifici doloris*, čl. 4.

utrpení je do značné míry subjektivní záležitostí. Přesto by bylo chybou neusilovat o pojednání v „objektivním smyslu“.

Bolest je složitější, než je medicína schopná obsáhnout, a utrpení způsobuje více než nemoc. Obojí je obsaženo hlouběji v samotném lidství. Člověk, jednota duše i těla, trpí fyzicky i duchovně. Obě oblasti jsou co do bolesti velmi rozmanité. Duchovní, respektive morální bolest, se dá ale často hůře rozpoznat a léčit.¹⁶⁷ Zároveň musíme zmínit, že mravní utrpení často působí na celý organismus a způsobuje i bolest somatickou.

Bolest je důsledkem čehosi zlého. Člověk trpí, protože zakouší nějaké zlo. Proto člověk hledá i jeho původ, snaží se s ním bojovat a ptá se: „Proč?“ A jedním dechem dodává: „A jak moc, kolik ještě?“ Papež nevidí k nalezení odpovědí východisko ani ve světě ani v popření Boha, ale v tázání se Boha.¹⁶⁸ Již výše jsme zmínili utrpení Jóba. Člověka, který trpěl jako nevinný. Sám Bůh pokáral jeho přátele, že Jóba chtěli přimět k přiznání nepravostí, jež neučinil. Utrpení nevinného je a zůstane pro člověka neuchopitelným tajemstvím jakožto celek. Je-li bolest následkem provinění, můžeme ji chápat jako trest. Ale pokud tomu tak není, může se jednat např. o zkoušku věrnosti. Z tohoto důvodu nechal Bůh Satana, aby vztáhl ruku na Jóba. Vhodnějším klíčem k alespoň částečnému porozumění lidské bolesti je ale láska, jak nám ji zjevil Kristus.

„Neboť tak Bůh miloval svět, že dal svého jednorozeného Syna, aby žádný, kdo v něho věří, nezahynul, ale měl život věčný“ (Jn 3,16). Bůh dal Syna, aby člověka vysvobodil od zla. Vykoupení je tedy úzce spjata s utrpením. Pokud člověk zahyne, pak ztratí i věčný život a bude trpět věčně.

„Jednorozený Syn byl dán lidem, aby zachránil člověka především od tohoto trvalého a zásadního zla. Musí tedy ve svém spásném poslání zakoušet utrpení v jeho transcendentních kořenech, z nichž se šíří celými dějinami lidstva.“¹⁶⁹

¹⁶⁷ Srov. JAN PAVEL II., *Salvifici doloris*, čl. 5.

¹⁶⁸ Srov. JAN PAVEL II., *Salvifici doloris*, čl. 9.

¹⁶⁹ JAN PAVEL II., *Salvifici doloris*, čl. 14.

Zmíněné transcendentní kořeny mají původ v hříchu a smrti. Proto jednorozený Syn zemřel a svou poslušností zvítězil jak nad hříchem tak nad smrtí.¹⁷⁰ Vítězství nad smrtí však nemůžeme chápat jako odstranění smrti, ale jako odstranění její vlády. Zlo smrti (narušení jednoty těla a duše) tedy stále působí na každého z nás a působí utrpení a strach. Zmrtvýchvstalý Kristus nám svým vítězstvím dává naději na věčný život bez hříchu, což znamená bez smrti, bolesti a bez strachu.¹⁷¹

Ježíš odpovídá na naši otázku po smyslu utrpení vlastním utrpením. On, na rozdíl od nás, trpět nemusel, byl nevinný. Nevykoupit nás by pro Něj nebyl hřích. Bůh nás ale miloval a proto se dobrovolně stal člověkem a dobrovolně prožíval bolest. Opravdovost Jeho lásky i utrpení potvrzuje slovy v Getsemanské zahradě.¹⁷²

„Kristova slova potvrzují svou přímou jednoduchostí pravdivost lidského utrpení až do konce: utrpení znamená snášet zlo, kterého se člověk tváří v tvář děsí. Říká totiž ‚Ať mě mine‘, právě tak, jako to říká Kristus v zahradě Getsemanské.“¹⁷³

Společným utrpením jsme s Ježíšem spojeni. Paradoxně se v utrpení skrývá i posila. Soužení totiž plodí vytrvalost, vytrvalost osvědčenost a osvědčenost naději (Řím 5,3-5). Neobejde se to ale bez cvičení ve ctnostech. Vytrvalosti je třeba se učít.¹⁷⁴ A k tomu je potřeba také odvaha. Takový ctnostný člověk pak může s apoštolem Pavlem tvrdit, že doplňuje to, co zbývá vytrpět do plné míry Kristových útrap (Kol 1,24). Ježíšovo vykupitelské dílo je dokonalé a nepotřebuje další oběti. Jsme ale jedním tělem. Tak nám Boží Syn daroval možnost i vlastním soužením přispět k dobru vykoupení světa.¹⁷⁵

K tématu posledních okamžiků lidského života se blahoslavený papež vrací v encyklice *Evangelium vitae* z roku 1995. Na problém se však spíše dívá z pohledu života jako nedotknutelného dobra a již dějících se zločinů proti životu. Takovým

¹⁷⁰ Tématu vítězství Krista nad smrtí skrze utrpení a smrt na kříži se v podobném duchu věnuje blahoslavený papež i v encyklice o Božím milosrdenství. Srov. JAN PAVEL II., *Dives in misericordia*, čl. 8.

¹⁷¹ Srov. JAN PAVEL II., *Salvifici doloris*, čl. 15.

¹⁷² „*Otče můj, jestli je to možné, ať mě mine tento kalich; avšak ne jak já chci, ale jak ty chceš.*“ Mt 26,39

¹⁷³ JAN PAVEL II., *Salvifici doloris*, čl. 18.

¹⁷⁴ Srov. JAN PAVEL II., *Salvifici doloris*, čl. 23.

¹⁷⁵ Srov. JAN PAVEL II., *Salvifici doloris*, čl. 24.

zločinem je jeho svévolné ukončování. V našem případě, kdy uvažujeme o statečném a tedy i vědomém vyrovnávání se se smrtí, jde o eutanazii. Papež upozorňuje, že v poslední době nastal obrat ve vnímání stáří. Dříve cenění a zkušené lidé, byť nemocní, se dnes stávají přítěží. Biblické zprávy o nemocných a umírajících poukazují na uzdravující vztah k Bohu. Proto žalmisté sklíčení utrpením nevolají zoufalí po smrti, ale plní naděje se modlí k Hospodinu.¹⁷⁶ Ježíš Kristus uzdravující zástupy je důkazem Boží starostlivosti o tělesnost člověka. Zvěst o přicházejícím Božím království ale ukazuje na to, že tělesné blaho v současných podmínkách není absolutním dobrem.¹⁷⁷ Proto: „*Kdo by chtěl svůj život zachránit, ztratí ho, kdo však svůj život pro mě a pro evangelium ztratí, zachrání si ho*“ (Mk 8,35), říká Ježíš v Markově Evangeliiu. Ten, kdo rozhoduje o životě, je tedy Bůh, ne člověk.

„Žádný člověk přece nemůže podle svého mínění rozhodovat o tom, zda chce žít či zemřít: ten jediný, kdo může absolutně rozhodovat při této volbě, je Stvořitel, totiž ten, v němž žijeme, hýbáme se a jsme.“¹⁷⁸

Touhu po eutanazii vytváří představa, že lidský život má smysl pouze tehdy, kdy může přinášet rozkoš a blahobyt. Bolest je pak překážkou, která se musí jakýmkoliv způsobem odstranit. Smrt trpícího je proto vysvobození, smrt zdravého člověka je absurditou. Jan Pavel II. tuto filozofii označuje jako kulturu smrti, která se zaměřuje na efektivitu a produktivitu. Nemocný a umírající člověk ale společnost „brzdí v rozvoji“.¹⁷⁹

Eutanazie, tedy činnost či opomenutí, které chce způsobit smrt za účelem odstranění bolesti, je odmítnutím souhlasu se stavem člověka v blízkosti smrti. Opačným případem je přijetí blížící se smrti, které provází i odmítnutí další léčby, ale nikoli jakékoli péče.¹⁸⁰ Je nutné poskytovat pomoc při odstraňování nesnesitelné bolesti duše i těla na jedné straně analgetiky, na straně druhé odbornou péčí psychologů a duchovních. Eutanazie v dnešním pojetí je těžké porušení Božího zákona. „*Takové jednání – podle okolností – má za následek stejné zlo jako*

¹⁷⁶ Srov. JAN PAVEL II., *Evangelium vitae*, čl. 46.

¹⁷⁷ Srov. JAN PAVEL II., *Evangelium vitae*, čl. 47.

¹⁷⁸ JAN PAVEL II., *Evangelium vitae*, čl. 47.

¹⁷⁹ Srov. JAN PAVEL II., *Evangelium vitae*, čl. 64.

¹⁸⁰ Srov. JAN PAVEL II., *Evangelium vitae*, čl. 65.

*sebevražda nebo vražda.*¹⁸¹ Ani požadavky kultury smrti, ani soucit s trpícím, nemůže ospravedlnit usmrcení člověka. Stav umírajícího je výzvou k trpělivosti, lásce, upřímné empatii a péči.¹⁸² Toto jednání neodstraní zcela bolest a utrpení. Ale uchovává a umožňuje zrát v postoji úcty vůči životu a Dárci života.¹⁸³

Papež Jan Pavel II. zveřejnil encykliku *Evangelium vitae* 15 let po vydání deklarace Kongregace pro nauku víry *Bona et iura*. Ta chápe život jako základní dobro. Člověk je povinen žít ve shodě s Božím plánem. Dobrovolná smrt je tedy útekem od povinností spravedlnosti a lásky, které člověk dluží bližním.¹⁸⁴ Pojem eutanazie nebyl vždy chápán jako dnes. Proto deklarace jasně definuje jeho význam pro další diskuzi:

*„Eutanazií rozumíme jednání nebo zanedbání, které samo o sobě nebo svým zaměřením způsobuje smrt, aby se tak vyloučila jakákoliv bolest. Eutanazie tedy spočívá v úmyslu a v použitých metodách.“*¹⁸⁵

Neexistuje situace, která by z eutanazie činila dobrý skutek. Jde vždy o zlo individuálně přičitatelné jeho aktérům. Autoři deklarace připouští, že smrti předchází často dlouhé období utrpení vyvolávající úzkost. Bolest je třeba ale chápat z křesťanského pohledu jako podíl na Kristově bolesti. Takto motivované umírání bez tišení bolesti je pro autory deklarace jednoznačně hrdinstvím.¹⁸⁶ Nemá se ale jednat o pravidlo. Spíše by měla většina využít současné úrovně medicíny a účinně si nechat tišit bolest. Je to morálně přípustné i při stálém zvyšování dávky účinné látky, oslabení vědomí trpícího nebo ukrácení (nikoli ukončení) života.¹⁸⁷

Úloha statečnosti z pohledu naší práce nespočívá v tom, co označuje *Bona et iura* za hrdinství. Trpět bez tišení léky není pro každého. Kdežto zemřít statečně může rozhodně větší část populace, ne-li každý člověk. Neobejde se to ale bez učení se snášet utrpení. O tom hovoří Papež Benedikt XVI. v encyklice *Spe salvi*. Na

¹⁸¹ JAN PAVEL II., *Evangelium vitae*, čl. 65.

¹⁸² Srov. JAN PAVEL II., *Evangelium vitae*, čl. 66.

¹⁸³ Srov. JAN PAVEL II., *Evangelium vitae*, čl. 67.

¹⁸⁴ Srov. KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY, *Bona et iura*, čl. 8.

¹⁸⁵ KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY, *Bona et iura*, čl. 10.

¹⁸⁶ KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY, *Bona et iura*, čl. 15.

¹⁸⁷ KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY, *Bona et iura*, čl. 16.

utrpení se dívá mj. jako na místo osvojení a uplatnění naděje. Samozřejmě, že je pro něj důležité udělat vše dobré pro to, abychom utrpení překonali.

„Nicméně není v našich silách, abychom se ho zcela zbavili – a to z prostého důvodu, že ze sebe nemůžeme setřást svou konečnost a nikdo z nás není schopen odstranit moc zla, moc viny, jež nepřestává být – jak se sami přesvědčujeme – pramenem utrpení.“¹⁸⁸

Moc odstranit zlo má Bůh. Spolu s vírou v Boha pak máme i naději na uzdravení světa. A tato naděje nám dodává odvahu stát na straně dobra i v beznadějných situacích.¹⁸⁹ Snahy odstranit každé utrpení a vyhnout se bolesti za každou cenu, činí život prázdným. Utrpení sice jakoby neexistuje, ale člověk je osamocený a bez smyslu života. Naopak přijetí trápení, ve spojení s Kristem, nám dovoluje vyžrávat.¹⁹⁰ Míru lidství podle Benedikta XVI. podstatně určuje vztah k utrpení a k trpícímu. Pokud společnost trpícího odmítá, je krutá a nelidská. A činí tak, protože to dělají jednotlivci dané společnosti. Přijmout utrpení druhého totiž vede k určitému osvojení si utrpení druhého. Teprve sdílené utrpení se otevírá lásce.

„Trpět s druhým, trpět pro druhé; trpět z lásky k pravdě a spravedlnosti; trpět kvůli lásce a s cílem stát se skutečně milující osobou – to jsou podstatné základy humanity, jejichž odložení by člověku přivodilo zkázu.“¹⁹¹

Je ale dnešní člověk ještě vůbec schopen trpět? Ano, pokud je pro něj druhý člověk natolik důležitý, že je ochoten trpět, a pokud je pravda důležitější než bolest. Křesťanská víra takové dovednosti učí od svého počátku.¹⁹² Můžeme to tedy interpretovat i tak, že církve od počátku učí dovednosti statečně snášet zlo v podobě utrpení. Nesmí zde však chybět víra, naděje a láska.

¹⁸⁸ BENEDIKT XVI., *Spe salvi*, čl. 36.

¹⁸⁹ Srov. BENEDIKT XVI., *Spe salvi*, čl. 36.

¹⁹⁰ Srov. BENEDIKT XVI., *Spe salvi*, čl. 37.

¹⁹¹ BENEDIKT XVI., *Spe salvi*, čl. 39.

¹⁹² Srov. BENEDIKT XVI., *Spe salvi*, čl. 39.

4. Současné úsilí o statečné umírání

4.1. Smrt a věčný život

Křesťané chápali smrt vždy jako důsledek hříchu. Ale díky Kristu se stala přechodem k plnosti života. Přesto zůstává určitým zmařením života. Člověk je vytržen z dějin, nemá tělo. V okamžiku smrti je člověk sám, bez opory, kterou měl dříve. Je sám se svými hříchy i láskou, s Ukřižovaným a modlitbami církve. Ocítá se v situaci posledního rozhodnutí mezi spásou a zavržením. Smrt je zkouškou víry, naděje a lásky. Ve smrti může člověk s pomocí Boží milosti definitivně přemoci hříchy a interpretovat vlastní minulost jako lásku. „*Za svého života čelí křesťan smrti, protože žije, aby umíral; a umíraje, potkává život, protože umírá, aby žil.*“¹⁹³ Věčný život závisí na Bohu, protože On je dárce života po smrti. Pro každého z nás připravil ve chvíli odchodu z dějin světa setkání s Kristem. Ale je třeba mít na paměti, že je to vždy setkání s Ukřižovaným.¹⁹⁴ Smrt je radikálním požadavkem odevzdání se do Božích rukou. Každý okamžik, kdy jsme méně či více ohroženi na životě, je výzvou k odpovědi, zda chceme život ve společenství s Bohem anebo bez Něj.¹⁹⁵

Člověk jako osoba si uvědomuje vlastní nesmrtelnost. Mýty i pohřební rituály primitivních národů poukazují pradávny instinkt nesmrtelnosti. Paradoxem života člověka je, že, má-li dosáhnout pokroku, musí riskovat vlastní život. I to je pro člověka ukazatelem jeho nesmrtelnosti. Je to osoba, která miluje a myslí; ta nepodléhá smrti. Održení duše od těla je velikým zlem pro lidskou osobu. Bůh smrt nenávidí. Člověk však vzpourou proti Bohu vnesl smrt do světa. Bůh člověka miluje. Nechce nechat člověka trpět. Proto se jím sám stává. Ale neodstraňuje ani smrt ani utrpení. Dělá něco víc: dává jim smysl.¹⁹⁶

¹⁹³ BOUBLÍK Vladimír, *Teologická antropologie*, str. 164.

¹⁹⁴ Srov. BOUBLÍK Vladimír, *Teologická antropologie*, str. 165-167.

¹⁹⁵ Srov. GRÜN Anselm, *Smrt v životě člověka*, str. 12.

¹⁹⁶ Srov. JOURNET Charles, *Zlo*, str. 205-214.

„Stávají se tím, co Ježíš prorocky nazval křížem, odleskem jeho Kříže; a šťastni jsou ti, kdo ho dobrovolně ponosou spolu s ním, budou jím nesení tam, kam by sami nechtěli jít, ale kde to pro ně bude lepší.“¹⁹⁷

Vztah ke smrti v naší společnosti je rozporuplný. Na jedné straně se ji snažíme vytěsnit z našeho myšlení a na druhé straně se vystavujeme dráždivým představením v médiích, abychom mohli zahnat nudu z existence. Ideální smrt je nyní ta, o které umírající ani neví. Tento postoj ale dehumanizuje smrt a následně dehumanizuje i život. Odmítnutím myslet na vlastní smrtelnost dochází k odmítnutí mít na paměti i umírající.¹⁹⁸

Se smrtí se neoddělitelně pojí utrpení. Křesťanský postoj otevřenosti vůči smrti není vyhledáváním utrpení. Věřící si ale uvědomují, že bez utrpení nedojde život své celistvosti. Útěk před utrpením je i útekem před životem. Veškeré snahy apatie vůči bolesti ústí v prázdnu. „*Jen věčný život je postačující odpovědí na otázku lidského bytí a umírání v tomto světě.*“¹⁹⁹ Víra ve věčný život není útekem z tohoto světa, ale učí nás brát život vážně. Člověku totiž ve smrti zůstane to, co prožil a má to význam pro věčnost (skutky lásky k Bohu i bližnímu). V okamžiku smrti, před Bohem i sebou samými, s ohlédnutím se za celým životem, se můžeme definitivně rozhodnout pro Krista.²⁰⁰ Umírání je sklizní celého života do věčnosti. Dobré učiní člověka při spojení s Bohem šťastným. Zlé bude pocíťováno jako bolestné oddálení od Boha.²⁰¹

Víra ve věčný život nezbavuje strachu ze smrti. Je to zcela přirozené, protože vstupujeme do neznámého „prostředí“. Nevíme, co se s námi bude dít během umírání, jak moc budeme trpět. Ale rozhodně smrt s pohledem upřeným do Božího království umožňuje umírat důstojně a s nadějí.²⁰²

Raniero Cantalamessa chápe smrt jako pedagoga. Smrtí končí všechny výsady, rozdíly a nespravedlnosti mezi lidmi. I v každodenním životě je dobré pohlížet na vše „ze smrtelného lůžka“. „*Jakou důležitost bys přičítal těmto věcem? Počínej si takhle*

¹⁹⁷ JOURNET Charles, *Zlo*, str. 214.

¹⁹⁸ Srov. RATZINGER Joseph, *Eschatologie – Smrt a věčný život*, str. 50.

¹⁹⁹ RATZINGER Joseph, *Eschatologie – Smrt a věčný život*, str. 70.

²⁰⁰ Srov. GRÜN Anselm, *Smrt v životě člověka*, str. 22.

²⁰¹ Srov. ROTTER Hans, *Osoba a etika*, str. 69.

²⁰² Srov. GRÜN Anselm, *Smrt není konec*, str. 117.

a budeš spasen!“²⁰³ Smrt brání člověku v ulpívání na věcech a obrací ho ke svobodě. Svoboda „od“ něčeho umožňuje svobodu „pro“ druhé.

4.2.Svědkové nedávné doby

V této podkapitole zaměříme pozornost na dvě osoby, které zemřely v moderní době, byly mladé, zemřely po těžké nemoci a zároveň věděly, že umírají. Musely se tedy vyrovnávat s vlastní smrtelností a blízcím se okamžikem smrti. Bude řeč o karmelitce sv. Terezii z Lisieux a trapistovi br. Theofanovi ze Sept-Fons.

4.2.1. Sv. Terezie z Lisieux

Narodila se v roce 1873, jako patnáctiletá odešla do karmelského kláštera a po devíti letech zasvěceného života zemřela. Přesto, že její život byl krátký, na duchovní cestě došla neuvěřitelně daleko. To se projevilo i v posledních okamžicích Tereziina života. První příznaky nemoci se u ní projevily v roce 1894.²⁰⁴ Zametání, umývání nádobí, praní ji dráždilo ke kašli. Občas cítila bolest v hrudi. Její stav se pomalu zhoršoval. Nebyl zatím důvod předvídat nejhorší, ale Terezie už začínala tušit, co se s ní děje. Krátce po smrti otce psala sestře Celině: „*Zemřu-li dříve než ty, nemysli si, že se vzdám od tvé duše.*“²⁰⁵ Tereziin duchovní vůdce reagoval na její tušení slovy, aby příliš nespěchala před Boží tvář. Teprve poté, co se u Terezie objevily projevy onemocnění, objevila svoji „malou cestu“ a také byla pověřena psát paměti.

O Velikonocích roku 1896 měla Terezie poprvé záchvat chrlení krve. Brzy si uvědomila, že je to vážné. Ale nebála se, naopak, byla šťastná.²⁰⁶ Dokonce prosila, aby jí nebyly dávány žádné výjimky z denního řádu. Štěstí brzy vystřídala temnota, jaká potkává každého člověka usilujícího o duchovní život. Zdálo se jí, jako by se jí někdo vysmíval: „*Jen jdi, jdi, raduj se ze smrti, která ti dá ne to, v co doufáš, ale ještě hlubší noc, noc nicoty.*“²⁰⁷ Ztratila na dlouhý čas emocionální oporu. Proti

²⁰³ CANTALAMESSA Raniero, *Sestra smrt*, str. 27.

²⁰⁴ Srov. GAUCHER Guy, *Život Terezie z Lisieux*, str. 119.

²⁰⁵ GAUCHER Guy, *Život Terezie z Lisieux*, str. 123.

²⁰⁶ Srov. GAUCHER Guy, *Život Terezie z Lisieux*, str. 144.

²⁰⁷ GAUCHER Guy, *Život Terezie z Lisieux*, str. 147.

pochybnostem musela bojovat vírou, která byla živena vedle modlitby také vůlí. Světlym okamžikem bylo pro Terezii nalezení jejího místa v církvi při rozjímání *Písně písní*. Tím místem bylo srdce církve, Láska. Láska dodala této světicí energii pro blížící se zápas. Koncem zimy roku 1897 stále častěji hovoří o předtuše vlastní smrti, kterou čekala už brzy. Zároveň sílí Tereziiny pochybnosti: „*Nevěřím ve věčný život, zdá se mi, že po tomto smrtelném životě už nic není. Nedokážu vyjádřit temnoty, do kterých jsem uvržena.*“²⁰⁸ Nepolevila ale ve věrnosti zasvěcenému životu, modlitbě a práci, kterou byla ještě schopna zvládnout. Tereziina umělecká tvorba ukazuje na její těžký duchovní boj. S pochybnostmi se ale pouze důvěrně svěřovala, nepřenášela je na ostatní. O drobných vítězstvích nad temnotami svědčí některé překvapivé výroky svěťice. Jednou řekla například převorce, která nechtěla povolit častější přijímání eucharistie (přestože byly vydány dekry, které to umožňovaly): „*Po smrti způsobím, že změníte názor.*“²⁰⁹ Od července roku 1897 je Terezie trvale upoutána na lůžko. Její dny byly naplněny mnohem více samotou. Byla zcela závislá na svém okolí. Navzdory horečkám, dušnosti, nespavosti a střevním potížím ji některé sestry nechtěly považovat za opravdu nemocnou. Tereziina tvář totiž zůstávala stále beze změny. Na druhou stranu od svého okolí slyšela často otázku, kdy a jak zemře?: „*Ale já zemřu na smrt! [...] Proč bych byla víc než jiní uchráněna strachu před smrtí?*“²¹⁰ Strach přemáhala svěťice díky naději na věčný život, kterou měla a alespoň i chvílemi pociťovala. Kdyby neměla víru, byla přesvědčená o tom, že spáchá sebevraždu. Váhy mezi temnotou a světlem se stále více nachylovaly směrem ke světlu. Uprostřed temnot získávala pokoj, který ji dával svobodu. Terezie byla ráda veselá a své návštěvy se snažila vždycky nějak potěšit. Začala si dělat i plány pro posmrtný život, co vše udělá, až bude v nebi.²¹¹

Na podzim trápila svatou Terezii stále častěji dušnost. V té době už byla smířená se smrtelností. Představa smrti udušením ji ale znepokojovala. Bála se, že nebude „umět“ umřít. Stále častěji se ptala, zda už prožívá smrtelný zápas. Jakmile přišel čas na její otázku odpovědět kladně, Terezie reagovala: „*Dobrá!... Pojďme!... Pojďme!... Ach, nechtěla bych trpět méně dlouho.*“²¹² Tereziina touha po utrpení ale

²⁰⁸ GAUCHER Guy, *Život Terezie z Lisieux*, str. 161.

²⁰⁹ GAUCHER Guy, *Život Terezie z Lisieux*, str. 175.

²¹⁰ GAUCHER Guy, *Život Terezie z Lisieux*, str. 177.

²¹¹ Srov. GAUCHER Guy, *Život Terezie z Lisieux*, str. 180.

²¹² GAUCHER Guy, *Život Terezie z Lisieux*, str. 187.

nebyla projevem patologického sebetrýznění. Z lásky k Bohu a bližním se rozhodla obětovat. A odmítla slevit z bolestí, byť by to bylo jen o málo. A tak poté, co vyznala Bohu lásku, s klidným výrazem dívajíc se na sochu Panny Marie vydechla naposledy.

4.2.2. Br. Theofan

O statečném boji mladého a nadějného mnicha se dovídáme z knihy vzpomínek *Na ohnivém voze* od jeho spolubratra Samuela. Br. Theofan se stal mnichem roku 1983 ve 22 letech.²¹³ Po šesti letech života v Sept-Fons zemřel na rakovinu mozku. Byl velmi inteligentní, vnímavý a v komunitě bratří převážně oblíbený. K Theofanově mladosti patřila i určitá hravost. Rád si z druhých dělal legraci. Uzavřený společný život v tichosti a ustavičné modlitbě pro něj samozřejmě znamenal i veliké břemeno, které se teprve učil nést.

V létě roku 1986 přepadly našeho mnicha lehké nevolnosti.²¹⁴ Následovalo lékařské vyšetření a nález cysty na mozku. Lékař diagnózu pacientovi ihned sdělil s tím, že je to vážné. Že smrt přijde relativně brzy ale sdělil pouze br. Samuelovi, který ho doprovázel. Po cestě do kláštera spolu hodně mluvili a modlili se. Samuel také vzpomíná, jak Theofan tyto první chvíle, kdy se mu radikálně změnil život, prožíval:

„Byl křehký jako dítě, s prostotou přijímal projevy vřelé náklonnosti, aniž by si o ně sám říkal. Zároveň zůstával vážný, nepřístupný, a se sebeovládáním, s jakým se lze setkat jen zřídka, zadržoval hluboko ve svém nitru tíseň, která se měla projevit až později.“²¹⁵

Ze všeho nejvíc ale nemocného mnicha trápilo, zda ho bratři nechají v Sept-Fons. Poté, co ho ujistili, byl schopen přijmout Boží vůli. Nemoc se začala rychle projevovat velkými bolestmi hlavy, několikadenním ochrnutím obličejů a stavy, kdy byl zcela odkázán na péči druhých. Na jedné straně stále doufal v léčbu, která by ho zachránila. Na druhou stranu se léčby bál více, než smrti. Operace se brzy ukázala

²¹³ Srov. SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 15.

²¹⁴ Srov. SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 22.

²¹⁵ SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 23.

jako nemožná, a tak několik měsíců po diagnóze začal docházet na ozařování. Při jedné z cest na terapii zůstal br. Theofanovi mezi prsty chomáč vlasů. Zděšení, které to v něm vyvolalo, mu pomohli zpracovat bratři. Naslouchali mu a také ze solidarity se všichni nechali ostříhat dohola.

Po ozařování nastalo do dubna 1989 klidné období.²¹⁶ Dokonce se zdálo, že je naděje na uzdravení. Mohl tedy studovat a účastnit se společných prací, i když mu komunita dopřála více prostoru pro odpočinek. Rozrůstající nádor začal ovlivňovat Theofanovy nálady, začal být stále podrážděnější. Později mu začalo dělat problémy psaní, pořádání knih v knihovně i prořezávání vinice. Podrobil se tedy dalšímu vyšetření, po kterém bylo jasné, že se konec rychle blíží a nic tomu nezabrání.²¹⁷ Přesto se bratři včetně umírajícího odmítli vzdát naděje, byť malé, na uzdravení. U br. Theofana se začala projevovat potřeba mluvit a mluvit. Měl štěstí, že vedle něho vždy někdo byl, kdo byl ochoten naslouchat a vnímat jeho potřeby.

Boj s nemocí se stupňoval. Nemocný začal ochrnovat na levé straně těla a ztrácel zrak. Dokud to ale bylo možné, zůstal s bratry ve společném dormitáři a pracoval. V dubnu 1989 začal dostávat kortizon, který zmenšil otoky mozku.²¹⁸ Následkem toho ale začal tloustnout. Ztratil svůj osobitý šarm a spolu sním i část své křehké sebedůvěry. Oddával se často neuskutečnitelným snům: odjet někam daleko, odpočinout si a vrátit se zpět do Sept-Fons. Sám si uvědomoval iracionalitu takových přání. Dodávaly mu ale trochu úlevu.

„V tomto bouřlivé přílivu stále nových přání, naivního sebeujišťování, přirozených lidských ambicí a obav z budoucnosti měl bratr Theofan jeden pevný bod, bóji, která zůstávala bez pohnutí: lásku k Bohu. Přesněji lásku, jíž se mu dostávalo od Boha a o níž nikdy nepochyboval. A také povolání k modlitbě.“²¹⁹

Modlitbou vyplňoval br. Theofan většinu svého času. Díky tomu měl méně příležitostí zabývat se sám sebou. Plody tohoto úsilí brzy poznaly a zakusili všichni

²¹⁶ Srov. SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 29.

²¹⁷ Srov. SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 38.

²¹⁸ Srov. SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 42.

²¹⁹ SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 43.

v okolí nemocného. Umírající byl stále lhostejnější k vlastním tělesným potížím, shovívavější k bratřím a pokojný vůči blížící se smrti.

V červnu roku 1989 skládal bratr Theofan slavné sliby. Stěží už mohl chodit bez pomoci druhých. Po slibech na něj dolehla veliká únava. Objevovaly se nové potíže. „*Hluboko v jeho nitru se pozvolna usadila jakási nepřiznaná hořkost a tupá zloba.*“²²⁰ Na boj s nimi mu už ale nezbývalo moc času. Bratři se snažili nemocnému pomoci ke svobodnému přijetí nevyhnutelného. Zdálo se, že tuto část cesty nezvládne. 20. července upadl br. Theofan do agónie. Přišlo to tak rychle, že to všechny vyděsilo. Upoutaný na lůžko, neschopný komunikace si cosi tiše mumlal. Po chvíli mu bylo i trochu rozumět. Neustále opakoval svoji oblíbenou modlitbu: „*Panno Maria, ved' mě za ruku jako malého chlapce.*“²²¹ Po těžkém záchvatu se opět probral k životu. Od toho okamžiku už ale pozbyl vládu nad svým rozumem a vůlí. „*Jen jeho bezprostřednost, prostota a smysl pro humor, kterým už pět let zmírňoval náš každodenní přísný život, mu zůstaly.*“²²² Staral se už jen o jídlo, mytí a k překvapení ostatních o každodenní přijímání eucharistie.

Lékaři začali na mnichy tlačit, aby umírajícího poslali do nemocnice, protože špatně spal. Ti se ale rozhodli raději pro náročnou a vysilující službu. A Theofan jim to nijak neusnadňoval. Často se dožadoval přítomnosti, volal druhé i kvůli hloupostem anebo z legrace. Navzdory ztrátě rozumu si ale náš mladý mnich zachoval svoji přímost. Chodili za ním i podrážděnější návštěvy, které ho upomínaly, aby se odevzdal do Boží vůle a byl trpělivější. Jednou Theofan bez váhání odpověděl větou z filmu Velký flám: „*Hele, víš co, vyměníme si boty!*“²²³

Koncem srpna začal br. Theofan trpět při pohybu velikými bolestmi. Vyšetření prokázalo plicní infekci amusel do nemocnice. Dezorientovaného mnicha přesun uvedl do ještě většího chaosu. Nebyl k uklidnění, dokud s ním trvale nezůstával alespoň některý z bratří. Z nemocnice se vrátil až na podzim a po několika dnech nabyl opět více fyzických sil. Velkou úlevu mu přinášely každodenní koupele a pomoc při modlitbě, protože samotnému mu to už dělalo velké potíže.

²²⁰ SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 49.

²²¹ SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 51.

²²² SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 51.

²²³ SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 54.

Dva měsíce před bratrovou smrtí nařídil plicní lékař další hospitalizaci. Tentokrát ji snášel o něco lépe a mohl zůstat přes noc sám. Ztratil ale kontakt se svým prostředím. Na věčnost ho předešli bratři Gabriel a Jan. Ve skutečnosti to ale pochopil až po návratu do Sept-Fons. 31. října v noci prodělal Theofan opět těžký záchvat. Shodou okolností u něj zůstal br. Samuel, přestože měl původně odejít do kláštera. Noc byla natolik těžká, že uspíšila návrat nemocného domů, aby mohl zemřít jako mnich mezi svými. Byl za to velice vděčný. Avšak záchvaty byly stále častější. Při jednom z nich přišel náš mladý mnich o zrak. Nechtěl to ale nikomu říct.

„V naprosté temnotě, v níž se nakonec ocitl, musel čelit poslednímu záchvěvu panického strachu. Polekal se pokaždé, když se k němu někdo přiblížil, aby mu upravil pokrývku. Zeširoka otevíral oči, aby si vyprosil trochu světla, to mu však nebylo souzeno.“²²⁴

Důkazy bratrské lásky a ujištění, že tato změna ho neznehodnocuje jako mnicha mu pomohly vyrovnat se natolik se strachem, že se úplně vytratil. Díky tomu mohl začít pro br. Theofana 7. prosinec roku 1989 klidně.²²⁵ Při setkání s bratry se smál a naslouchal jim. Celý den byl klidný, až na malé rozrušení při setkání s br. Samuelem. Večer se ale začal dusit. Stav se rychle zhoršoval. Za přítomnosti mnoha bratří, modlících se jeho oblíbené: „Panno Maria, veď mě za ruku jako malého chlapce,“ zemřel.

Cesta bratra Theofana není pouze cestou statečného boje se smrtelností, na jejímž konci vidíme zjevné vítězství. V tomto příběhu se jednoznačně ukazuje jako nepostradatelné živé společenství vztahů. Poskytnutí, můžeme říci, rodinné opory, což pro mnichy bylo až pro nás s překvapením přirozenou samozřejmostí, zde bylo nutností pro svobodné odevzdání mladého života do Božích rukou.

²²⁴ SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 76.

²²⁵ Srov. SAMUEL, *Na ohnivém voze*, str. 82.

4.3. Pojetí smrti v postmoderní době

Postoje vůči smrti se v průběhu staletí měnily. Těmto změnám věnoval své životní dílo *Dějiny smrti* Philippe Ariès. V nejstarších dobách (antika, starověk, středověk) byla smrt podle Arièse „uchočená“. Lidé byli vnímaví vůči její blízkosti a připravovali se na ni. Náhlá smrt byla považována za potupnou, nebo dokonce prokletí.²²⁶ Člověk té doby totiž potřeboval na jedné straně dát najevo lítost nad ztrátou života a na druhé straně se rozloučit, požádat o odpuštění, odpustit, pomodlit se a poručit duši Bohu. Po poslední modlitbě zbývalo jen čekání na smrt.²²⁷ Potřeba umírat uprostřed určitého shromáždění přetrvala až do konce 19. století. Pro „uchočenou“ smrt je charakteristické, že byla lidem blízká a důvěrně známá, „ale současně i oslabená a zneškodněná, je v přílišném rozporu s naším postojem – smrt nám nahání takovou hrůzu, že se bojíme vyslovit její jméno.“²²⁸

V 15. století začaly vycházet dokonce *artes moriendi*, knihy, které učily jak šťastně zemřít. V 16. století se ale situace obrátila. Lidé začali více lpět na životě.²²⁹ V 18. století došlo k prvním projevům společenského panického strachu ze smrti.²³⁰ Ariès tuto změnu popisuje jako „zdivočení“ smrti. Dospělo to až k „převrácení“ smrti, což je současný stav. Projevuje se celospolečenskou „hrou“ na neumírání. Nevyléčitelně nemocný se nesmí dozvědět, co se s ním děje, protože by mu to ublížilo. A i kdyby si toho byl vědom, nemůže o tom mluvit, protože se prostě nic neděje. Neuzdravuje se proto, že např. nedodrží dietu anebo nebere léky, jaké by měl.²³¹ Smrt je velmi ošklivá, lidem se z toho zvedá žaludek. Umírající jsou nuceni se stydět za to, že třeba vyměšování probíhá na lůžku, nebo za to, že je návštěva nucena přijít do místnosti zapáchající vinou hnisajících ran.²³² Ideální smrt, když už člověk musí zemřít, je nenápadná, tichá ba nezpozorovatelná.²³³ Zármutek nad zesnulým se musí přísně korigovat. Pokud to někdo prožívá „příliš“ intenzivně, hrozí, že zešlí.

²²⁶ Srov. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 1: Doba ležících*, str. 18-23.

²²⁷ Srov. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 1: Doba ležících*, str. 32.

²²⁸ ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 1: Doba ležících*, str. 43.

²²⁹ Srov. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 1: Doba ležících*, str. 163.

²³⁰ Srov. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 2: Zdivočelá smrt*, str. 136.

²³¹ Srov. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 2: Zdivočelá smrt*, str. 321-324.

²³² Srov. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 2: Zdivočelá smrt*, str. 328.

²³³ Srov. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 2: Zdivočelá smrt*, str. 330.

„Slzy pozůstalých se ztotožňují s výkaly nemocného. Jedny i druhé jsou odporné. Společnost smrt vyobcovala.“²³⁴

Smrt je individuální zánik organismu. Rozlišujeme mezi smrtí přirozenou a násilnou. Smrt může být náhlá, rychlá či pomalá; avizovaná nebo neavizovaná; předčasná či přiměřená.²³⁵ V současnosti je smrt člověka z pohledu medicíny identifikována s mozkovou smrtí.²³⁶ Ta nepředchází smrti ani nepůsobí smrt, ale je smrtí. Komise lékařské fakulty Harvardské univerzity stanovila diagnostické známky smrti: neexistují jakékoli elektroencefalograficky poznatelné známky činnosti mozku a vyhasly jakékoliv tělesné aktivity ovládané mozkem (především spontánní dýchání a reflexy).²³⁷

Dýchání je ale možné i u mrtvého uměle udržovat. Srdce proto stále bije. Tohoto jevu se využívá např. při potřebě udržet využitelnost orgánů pro transplantaci. Existují kritiky mozkové smrti jako nedostačujícího argumentu pro definování smrti. Smrt by měla podle kritiků nastat až po selhání celého systému. Je tedy nutné čekat, až se zastaví růst nehtů i vlasů, který přetrvává ještě nějakou dobu po smrti?

Mozková smrt (mozkové kůry i kmene) je smrtí ne proto, že člověk ztratil vědomí, ale proto, že mozek zajišťuje integraci celého psycho-fyzického organismu. Mozkovou smrtí se definitivně rozpadá jednota duše a těla. Mozek nelze přístrojově nahradit. Člověk nezvratně v daném okamžiku ztrácí svoji identitu.²³⁸ Je úkolem medicíny, aby vyvinula takovou diagnostiku, která bude schopná jasně a nezpochybnitelně určit mozkovou smrt. Stále totiž panuje různost názorů, jak dlouho musí mozek vykazovat nečinnost, aby byl člověk prohlášen za mrtvého. Rozptýl se pohybuje mezi 12 hodinami až 3 dny.²³⁹

Nutnost diagnostikovat smrt vyšetřením mozku přichází v úvahu převážně v krajních situacích, kdy byl člověk napojen na umělé dýchání a výživu anebo je potřeba využít jeho orgány pro transplantaci. Stále se běžně, zvláště u nevyléčitelné

²³⁴ ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 2: Zdivočelá smrt*, str. 340.

²³⁵ Srov. HAŠKOVCOVÁ Helena, *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, 90.

²³⁶ Srov. ONDOK Josef Petr, *Bioetika, biotechnologie a biomedicína*, str. 156.

²³⁷ Srov. VIRT Günter, *Žít až do konce*, str. 57.

²³⁸ Srov. VIRT Günter, *Žít až do konce*, str. 60.

²³⁹ Srov. ROTTER Hans, *Důstojnost lidského života*, str. 88.

nemocných, využívá pozorování základních životních funkcí: zástava dechu a srdeční činnosti, zakalení rohovky, rozšíření zornic, posmrtná ztuhlost apod.²⁴⁰

Průměrný věk lidského života se v současnosti stále prodlužuje. Medicína je schopná vyléčit anebo zpomalit patologie, které ještě nedávno znamenaly brzkou smrt. Nesamozřejmost života pomalu vystřídala nesamozřejmost smrti.²⁴¹ Zdravotnictví proto získává velkou autoritu a vládne mu „strategie úspěchu“.²⁴² Nevyléčitelně nemocní se stále více dožadují úspěšné léčby bez ohledu na to, zda je to vůbec možné, a lékaři, protože smrt je pro ně výsledkem neúspěšné léčby, se snaží život umírajícího prodloužit co nejvíce.²⁴³ Tyto touhy uniknout okamžiku smrti u obou zúčastněných stran působí institucionalizaci lidského umírání, tzn. že se stále více umírá v nemocnicích. Ve vyspělých industriálních zemích takto umírá až 80% lidí.²⁴⁴

Institucionalizovaná smrt má negativní dopad na možnost vyrovnání se se smrtelností. Nemocní musí opustit svůj domov a stávají se anonymními jednotkami. Lékaři specialisté se zaměřují na problém podle svého oboru a nevidí před sebou celého člověka s tělesnými, duševními i duchovními potřebami. „*Pokroky medicíny se mohou stát také kroky, šlapajícími po trpících.*“²⁴⁵ Organizovaná péče vyvolávající ještě větší strach ze smrti (smrt je nepřítel, který musí být poražen) a obavy z neschopnosti poskytnout pomoc trpícímu v domácím prostředí (pouze odborníci to dokáží) vytrhávají nemocného ze sociálních vazeb²⁴⁶ a působí psycho-sociální utrpení, se kterým si medicína nedokáže poradit.²⁴⁷ Klasickým a zároveň žalostným obrazem umírajícího je ležící pacient napojený na zmeť hadiček.²⁴⁸ Zklamání a strach probouzí u trpících i rodinných příslušníků s narušenými vztahy touhu po rychlém řešení zvaném eutanazie.²⁴⁹ K umírajícím je proto nutné zaujmout tzv. holistický přístup. Věnovat se mu budeme podrobně v následující podkapitole.

²⁴⁰ Srov. ROTTER Hans, *Důstojnost lidského života*, str. 86.

²⁴¹ Srov. HAŠKOVCOVÁ Helena, *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, str. 32.

²⁴² Srov. HAŠKOVCOVÁ Helena, *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, str. 19.

²⁴³ Srov. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 2: Zdivočelá smrt*, str. 347.

²⁴⁴ Srov. HAŠKOVCOVÁ H., *Lékařská etika*, str. 208.

²⁴⁵ PERA Heinrich, WEINERT Bernd, *Nemocným nablízku*, str. 13.

²⁴⁶ Srov. HAŠKOVCOVÁ H., *Lékařská etika*, str. 209.

²⁴⁷ Srov. PERA Heinrich, WEINERT Bernd, *Nemocným nablízku*, str. 73.

²⁴⁸ Srov. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 2: Zdivočelá smrt*, str. 344.

²⁴⁹ Phillipe Ariès charakterizuje tento jev přílehlými slovy: „*Délka pacientova umírání závisí tedy na poradě rodiny s lékaři, případně s právníky, nebo na svrchovaném rozhodnutí lékaře samého: umírající, jenž si už zvykl spoléhat na příbuzné (svěřuje jim svá přání a nenutí je zápisem do závěti,*

Snahy detabuizovat problematiku umírání a smrti se objevily ve světě počátkem sedmdesátých let 20. století. V Česku, vinou ideologizace společnosti, se tyto snahy začaly objevovat až po roce 1989. Obsahem diskuze je od počátku jak důstojnost umírajícího, tak otázka eutanazie. Jedním z jejích pozitivních výsledků je vnímání umírání člověka jako procesu a odklon od chápání umírání pouze jako terminálního stavu (postupné nevratné selhávání důležitých vitálních tkání a orgánů).²⁵⁰

Proces umírání má tři výrazná období: prae finem, in finem a post finem.²⁵¹ Období prae finem začíná ve chvíli, kdy je nemocnému diagnostikováno a sděleno vážné onemocnění, jehož vinou za relativně dlouhý čas velmi pravděpodobně následuje smrt. Lékař je povinen usilovat o dosažení remise nebo alespoň snížení obtíží.²⁵² Pacient má určitý čas na boj o přijetí vlastní smrtelnosti. Situaci in finem identifikujeme s terminálním stavem. Jak už jsme uvedli výše, většina populace prožívá tyto okamžiky v institucích. Tragickým faktem je, že si poměrně vyspělé zdravotnictví neumí s pacientem ve stadiu in finem poradit.

„My nevíme, co dělat, jak se chovat, co říkat. Dnes si kolem umírání a smrti nejsme jisti ničím, a proto nás zahltil strach tak velký, že zabraňuje střízlivému pohledu a konstruktivnímu počínání, tedy tomu procesu, který je nazýván ritualizací umírání a smrti. Základní model, který by dovolil umírajícímu „přiměřeně“ se chovat a který by umožnil totéž těm okolo, stále chybí.“²⁵³

Dokud bylo běžné umírat v domácím prostředí, takový rituál existoval. Byl to jakýsi nepsaný scénář přiměřeného chování v emotivních situacích. Smrt se v určitém časovém předstihu ohlásila. Pečování o umírajícího bylo samozřejmostí. Přítomnost dětí nebyla považována za nevhodnou. Nemocný si uvědomoval, co přijde. Sám totiž

aby je splnili), ustupoval stále více, až přenechal rodině i konečné rozhodnutí o svém životě a smrti. Teď se této zodpovědnosti zřekla i rodina a přenesla ji na vzdělaného divotvůrce, jenž vládne tajemstvím zdraví a utrpení a ví lépe než kdokoli jiný, co se má dělat, a proto mu přísluší právo rozhodnout o životě nebo smrti.“ ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 2: Zdivočelá smrt*, str. 347.

²⁵⁰ Srov. HAŠKOVCOVÁ H., *Lékařská etika*, str. 202-204.

²⁵¹ Srov. HAŠKOVCOVÁ H., *Lékařská etika*, str. 205. Autorka doslova uvádí: pre finem, in finem a post finem, což jsou běžně užívané obraty. Neodpovídají ale gramatické správnosti. V textu práce budeme uvádět zmíněné pojmy gramaticky správně.

²⁵² Srov. VORLÍČEK Jiří a kol., *Paliativní medicína*, str. 27.

²⁵³ HAŠKOVCOVÁ H., *Lékařská etika*, str. 210.

již dříve takto několikrát o umírajícího pečoval. Zkušenost s péčí o umírajícího se předávala přirozeně z generace na generaci.²⁵⁴

Neznamená to ale, že by se nikdo ze zúčastněných nebál smrti. Avšak jistota, že člověk neumře sám bez opory rodiny a duchovního a vlastní zkušenost od mladého věku, že okamžik smrti přichází, strach eliminovaly. Méně často se stávalo to, co je dnes skoro samozřejmostí, že umírající svázaný strachem do posledního okamžiku popírá svůj stav. Výše uvedené jistoty nemocnice nedokáží pacientovi poskytnout. Reakcí na zmíněný jev je rozvíjející se myšlenka hospicové péče v tzv. lůžkových hospicích, která se snaží poskytnout co nejvíce domácí prostředí.²⁵⁵ Ideálním stavem je ale rozvinutí domácí hospicové péče, kdy nemocný není vytrháván ze svého přirozeného prostředí. Problematice hospicové péče budeme ještě věnovat prostor níže. Nyní si všimněme ještě dalšího příspěvku pro pojetí smrti v postmoderní době od Elisabeth Kübler-Rossové.

Tato americká psychiatrická se rozhodla k něčemu přelomovému a tehdy nevídanému: začala s umírajícími mluvit o jejich problémech. Na základě rozhovorů pak identifikovala fáze, kterými umírající, především ve stadiu *prae fine* a částečně ve stadiu *in finem*, prochází. K rozhovorům s umírajícími motivoval psychiatricku jejich všudypřítomný strach ze smrti.

Z psychologického hlediska vyvolává strach ze smrti pro podvědomí nepochopitelná představa konce pozemského života. Pokud musí život skončit, pak se tak děje jen zlovolným zásahem někoho zvenčí (zabitím). Obraz smrti je vždy spojen se zlým činem. Smrt sešlostí věkem či nemocí podvědomí neakceptuje.²⁵⁶

„Každý den se můžeme přesvědčovat o tom, jak strach zůstává neznatelně přítomen na chodbách nemocnic, jak se v lidech rodí při pohledu na truchlící pozůstalé.“²⁵⁷

Umírání je navíc děsivější než dříve: je více osamělé, mechanické, odlidštěné.²⁵⁸ Realitu vlastní smrtelnosti jsme schopni na čas popřít. Jednou ale musíme

²⁵⁴ Srov. HAŠKOVCOVÁ H., *Lékařská etika*, str. 210.

²⁵⁵ Srov. SVATOŠOVÁ Marie, *Hospice a umění doprovázet*, 129.

²⁵⁶ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 2.

²⁵⁷ KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 3.

²⁵⁸ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 7.

přijít okamžik konfrontace, nejpozději v okamžiku sdělení diagnózy nemoci ohrožující život. Není to ale důvod všechno vzdát. Pacient musí slyšet, že ho nikdo neodepisuje a nepohřbívá, ale že se společně budou snažit bojovat, ať už je výsledek jakýkoli. „*Takový pacient nebude mít strach, [...] ale bude nadále pociťovat důvěru.*”²⁵⁹ Reakce pacientů na tak závažná sdělení se různí v závislosti na povaze osobnosti a na způsobu, jak byli doposud zvyklí vyrovnávat se s krizovými situacemi.²⁶⁰

Kübler-Rossová vypočítává pět stadií na cestě vyrovnávání se se smrtelností: popírání, zlost, smlouvání, deprese a akceptace. Uvedené pořadí odpovídá většině případů. Někdo ale může po sdělení diagnózy upadnout do deprese, poté bude ve fázi popírání atd. Cílem je dosáhnout akceptace, smíření se s blížící se smrtí.²⁶¹ Přesto může člověk z fáze akceptace přejít zpět do jiné. Nemocný je ale prožívá méně intenzivně a snadněji je překonává.

Fáze popření slouží především jako určitý „nárazník“. Nemocný podvědomě získává čas ke zpracování šoku a zmobilizování méně radikální obranné strategie.²⁶² Délka fáze, ostatně jako i všechny ostatní, je individuální. Pacient v této fázi je schopen i po vážné operaci či amputaci tvrdit, že je zcela v pořádku. Je vážnou chybou vyvádět nemocného z omylu násilím, dokazovat mu, že je smrtelně nemocný. Reakce na toto jednání může být pouze dvojitá: pacient si přizná realitu a neschopný ji unést brzy umírá (ať už vlastním přičiněním nebo stresem) anebo všechnu zbývající energii vloží do popření.²⁶³ Pokud pečující personál není schopný přijmout tuto „hru“ s pacientem, začne se mu běžně vyhýbat.²⁶⁴ Pokud nevyлéčitelně nemocný překoná fázi popření, nemá ještě zcela vyhráno. Těžké události v jeho životě, které považuje za přednější, anebo vracející se strach ho mohou zase vrátit zpět k popření.²⁶⁵

Zlost umírajícího se obrací proti komukoliv, kdo se namane. I ta nejvzornější péče se mu jeví jako špatná. Musí nějak uvolnit nesnesitelné vnitřní napětí způsobené strachem ze smrti a umírání.²⁶⁶ Nechat se vyprovokovat k hádce je hrubou chybou.²⁶⁷

²⁵⁹ KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 27.

²⁶⁰ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 30.

²⁶¹ Srov. BRABEC Ladislav, *Křesťanská thanatologie*, str. 17.

²⁶² Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 36.

²⁶³ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 43.

²⁶⁴ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 41.

²⁶⁵ Srov. CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, str. 43.

²⁶⁶ Srov. CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, str. 51.

Řešit předmět sporu daný pacientem ale také nikam nevede. Aby mohl trpící překonat tuto fázi, je nutné najít skutečnou příčinu způsobující zlost. Strach ze smrti je vždy přítomný. Ten je uložený nejhluběji. Je potřeba hledat nejprve ve vyšších vrstvách. Obvykle si nevyhlášeně nemocný jasně uvědomuje, co všechno nevratně ztrácí.²⁶⁸ Příčinou zlosti totiž může být i pouhá zvednutá zábrana u lůžka, která v nemocném vyvolává hrůzu z nehybnosti nebo u ambiciózních povah zvyklých organizovat si život podle vlastních představ to může být direktivní vedení zdravotnického personálu, který neumožňuje žádnou svobodnou volbu.²⁶⁹ Hledání příčin je individuální. Submisivní povahy naopak direktivní vedení spíše uklidňuje.

Pro fázi smlouvání je charakteristické žádání vyšší moci, v závislosti na konkrétním vyznání, o přidělení více času: „*Začnu zdravě žít. Nebudu si stěžovat, a Bůh zařídí, abych se dožil promoce svého vnuka. [...] Budu se starat o druhé.*“²⁷⁰ Kübler-Rossová popisuje případ paní, které se ženil syn. Zároveň trpěla velikými bolestmi a dalšími fyzickými obtížemi, které ji znemožňovaly opustit nemocnici. Žila ale jen pro den synovy svatby. Proto ji pečující personál s velkým nasazením pomohl, aby byla schopná na jeho svatbě být. A byla skutečně šťastná. Po návratu do nemocnice celý proces uzavřela slovy: „*Podívejte, nezapomeňte, že mám ještě jednoho syna.*“²⁷¹ Trpící si často svoje „smlouvy“ nechávají jen pro sebe a dávají o nich vědět pouze formou náznaků. Smlouvání může být navázáno na pocit viny. Nemocný se bojí smrti, protože za něco cítí vinu a proto smlouvá.²⁷² Je tedy důležité věnovat jeho náznakům pozornost a umožnit mu se ospravedlnit. Jinak může dojít k ochromení vůle a sklonům k sebevraždě.²⁷³

Deprese u umírajících nejsou zpravidla dalším onemocněním určeným k léčbě medikamenty. Nemocný už prostě nemá sílu k popírání, zlosti ani smlouvání. Dolehla na něj veškerá tíha utrpení v podobě komplikací spojených s onemocněním a sociálním stavem (např. po smrti zanechá malé děti, kvůli péči se rodina musela zadlužit, už nikdy neuvidí svoji zahradu apod.).²⁷⁴ Psychiatrička Kübler-Rossová

²⁶⁷ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 48.

²⁶⁸ Srov. CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, str. 52.

²⁶⁹ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 48-50.

²⁷⁰ CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, str. 53.

²⁷¹ KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 75.

²⁷² Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 76.

²⁷³ Srov. ROTTER Hans, *Důstojnost lidského života*, str. 79.

²⁷⁴ Srov. CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, str. 53.

chápe fázi deprese také jako „přípravný“ smutek, „*kteřý musí nevyčítelně nemocný člověk prožít, aby se připravil na konečné rozloučení s tímto světem.*“²⁷⁵ Rozveselovat depresivního člověka je nepatřičné. Každý je smutný, když ztrácí milovanou osobu. O co musí být smutnější, když jde o něj samého. Opět je potřeba hledat zdroj působící deprese. Pacient může být totiž připravený na smrt, ale je depresivní, protože jeho okolí ho neustále nutí k boji o život.²⁷⁶ Nebo naopak, umírající potřebuje mít naději na otevřenou budoucnost, ale lékař ho ujistí o definitivním konci.²⁷⁷

Dosáhnout fáze akceptace je možné pouze v případě, že umírající měl dostatek času a měl okolo sebe lidi, kteří mu pomáhali překonat předchozí fáze.²⁷⁸ Smíření se se smrtí neznamena nabytí štěstí. Jde o pocit pokojné rezignace.²⁷⁹

*„Když umírající člověk dojde vnitřního míru a akceptace, okruh jeho zájmů se zúží. Přeje si být sám, nebo aspoň nebýt vyrušován zprávami a problémy týkajícími se vnějšího světa. [...] Pacient nás může jen gestem ruky pozvat ke chvíli posezení vedle lůžka. Může jen držet naše ruce a mlčky nás požádat, abychom k němu přisedli. Takové chvíle ticha mohou být tím nejsmysluplnějším sdělením pro ty, kdo se v přítomnosti umírajícího cítí nesví. [...] Naše blízkost jej může znovu ujistit, že nezůstal sám, i když už nemůže mluvit, a stisk ruky, pohled, podepření zad polštářem může sdělit víc, než mnoho ‘hlučných‘ slov.“*²⁸⁰

4.4. Paliativní a hospicová péče

Paliativní péče je stále ještě nový přístup k nevyčítelně nemocným, který se snaží přijmout realitu nemožnosti další kurativní léčby a eliminuje všechny negativní dopady nemoci na trpícího a jeho okolí. Stále novým přístupem je proto, že doposud není plně realizovaný, podporovaný legislativou jednotlivých zemí a společensky

²⁷⁵ KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 78.

²⁷⁶ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 80.

²⁷⁷ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 96.

²⁷⁸ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 99.

²⁷⁹ Srov. CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, str. 54.

²⁸⁰ KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 100.

atraktivní.²⁸¹ Zakladatelkou moderní paliativní péče je lékařka Cecilie Saundersová. V roce 1967 otevřela v Londýně první moderní hospic v historii.²⁸² První dům určený pro péči o nevléčitelně nemocné pojmenovaný hospic založilo společenství Jeanne Garnierové v Paříži roku 1847.²⁸³ Vycházela z přesvědčení, že nemocný i jeho rodina mají zvláštní a jedinečné potřeby. Těm je nutné naslouchat a řešit je týmovou spoluprací od počátku stadia prae fine až po post finem, tedy fázi péče o mrtvé tělo a truchlení pozůstalých. Do týmu patří v první řadě nemocný, rodina a pak odborný zdravotnický personál, psycholog a duchovní. Paliativní péče není nutně vázaná na speciální zdravotnické zařízení (lůžkový hospic). Teoreticky je možné tuto filozofii aplikovat už ve stávajících nemocničních zařízeních anebo doma (domácí hospic). Nejlepší způsob realizace paliativy bude vždy v domácím prostředí. Jde o prožívání posledních okamžiků života. Jakékoliv jiné prostředí, než domov, komplikuje poskytnutí celkové péče. Na druhou stranu, domácí hospice jsou tou nejnáročnější variantou. Personál musí být schopen organizace práce v širokém terénu.

Světová zdravotnická organizace (WHO) definovala v roce 2002 pojem „paliativní péče“ takto:

„Paliativní péče je takový přístup, který zlepšuje kvalitu života nemocných a jejich rodin a který čelí problémům spojených s život ohrožujícími chorobami pomocí prevence a úlevy utrpení; a to jeho časným zjištěním, dokonalým zhodnocením a léčbou bolesti a ostatních problémů fyzických, psychosociálních a spirituálních.“²⁸⁴

²⁸¹ V naší zemi i na úrovni zdravotnické obce je paliativa považována za konec kariéry jak pro lékaře, tak pro zdravotní sestry či ošetrovatelský personál. S tímto názorem se setkáváme také u personálu plně zapojeného do paliativní péče, přestože na veřejnosti hovoří zcela opačně. Vinou legislativní mezery v otázce péče o umírající jsou tak násobeny potíže s hledáním společenského postavení, identity a financí pro paliativu u nás.

²⁸² Srov. MUNZAROVÁ Marta, *Eutanazie, nebo paliativní péče?*, str. 61.

²⁸³ Srov. VORLÍČEK Jiří a kol., *Paliativní medicína*, str. 19.

²⁸⁴ MUNZAROVÁ Marta, *Eutanazie, nebo paliativní péče?*, str. 62. V roce 2003 k definici paliativní péče WHO definovala ještě základní principy paliativní péče: „Zajišťuje úlevu od bolesti a od jiných symptomů. Přisvědčuje životu a dívá se na umírání jako na normální proces. Nemá v úmyslu ani urychlit ani odsunovat smrt. Integruje do péče pacienta i psychologické a spirituální aspekty. Nabízí takové uspořádání podpory, které pomůže nemocným, aby žili tak aktivně, jak je to jen možné, až do smrti. Nabízí takové uspořádání podpory, které pomůže rodině vyrovnávat se s chorobou pacienta a se svým vlastním zármutkem. Používá týmový přístup v řešení potřeb nemocných a jejich rodin, včetně poradenství v případě truchlení, je-li to indikováno. Snaží se o zlepšení kvality života a může také pozitivně ovlivnit průběh choroby. Je aplikovatelná již v časných fázích choroby v propojení se škálou jiných léčebných postupů, které mají za cíl prodlužovat život, jako je chemoterapie a radiometrie,

Z výše uvedeného vyplývá, že paliativní péče je aktivní přístup, nepřipadá v úvahu pouze ve chvíli, až když všechno ostatní selhalo, nevnučuje léčbu, nepodporuje eutanazii (navíc dělá vše, aby na ni trpící ani nemusel pomyslet), věnuje se člověku s jeho fyzickými, psychickými i duchovními potřebami a podporuje všechny zasažené utrpením umírajícího, a to i po jeho smrti.²⁸⁵ Utrpení chápe paliativní medicína jako: „*bolest či tíseň související s událostmi, které ohrožují neporušenost nebo celistvost jedince.*“²⁸⁶

První hospic v České republice vznikl přičiněním MUDr. Marie Svatošové v roce 1995 v Červeném Kostelci a následně pomáhala se zakládání některých dalších hospiců u nás.²⁸⁷ Hospice u nás vznikly s ambicí garantovat léčbu nesnesitelné bolesti, respektování lidské důstojnosti včetně zamezení osamocení umírajícího v posledních okamžicích.²⁸⁸ Hospicová filozofie si klade ještě vyšší a náročnější cíle. Odborný tým, o jehož složení jsme se zmínili již výše, si klade jako úkol pomáhat pochopit smysl utrpení. Středem pozornosti není nevléčitelná nemoc, ale celý člověk se všemi potřebami. Ideální formou naplnění této myšlenky je domácí péče, kdy tým pracovníků dochází domů za pacientem. Návštěvy se plánují podle potřeby. Zpočátku jsou méně časté. S blížícím se okamžikem smrti se ale zintenzivňují, v závažných případech dochází i k nepřetržité přítomnosti u lůžka umírajícího. Výhodou lůžkové hospicové péče je možnost kontinuálního povědomí o stavu pacienta a okamžitá pomoc v akutní situaci. Ztrátu domácího prostředí eliminuje „kamenný“ hospic navozením prostředí, které může alespoň připomínat domov.²⁸⁹ Většina pokojů je zpravidla jednolůžkových a jsou vybaveny i lůžky pro návštěvy, které mohou přijít kdykoliv a zdržet se jak dlouho potřebují.²⁹⁰ Aby bylo možné takovou péči opravdu rozvinout, je potřeba, aby si především zdravotníci a také jednotlivci ve společnosti začali uvědomovat vlastní smrtelnost.²⁹¹ Pomůže to lépe chápat potřeby umírajících. Přejít z kurativní na paliativní péči pak proběhne včas, což se v současnosti stále

a zahrnuje taková zkoumání, která jsou potřebná k lepšímu pochopení a zvládnutí nebezpečných klinických komplikací.“ Viz tamtéž.

²⁸⁵ Srov. MUNZAROVÁ Marta, *Eutanazie, nebo paliativní péče?*, str. 63-65.

²⁸⁶ VORLÍČEK Jiří a kol., *Paliativní medicína*, str. 25.

²⁸⁷ Srov. MUNZAROVÁ Marta, *Eutanazie, nebo paliativní péče?*, str. 70.

²⁸⁸ Srov. SVATOŠOVÁ Marie, *Hospice a umění doprovázet*, str. 123.

²⁸⁹ Srov. HAŠKOVCOVÁ Helena, *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, str. 49.

²⁹⁰ Srov. SVATOŠOVÁ Marie, *Hospice a umění doprovázet*, 127-131.

²⁹¹ Srov. MUNZAROVÁ Marta, *Eutanazie, nebo paliativní péče?*, str. 71.

ve většině případů neděje.²⁹² Umírající se do hospice nedostane až ve stadiu in finem či post finem, protože náročný převoz nezvládl. Pro umírajícího budeme schopnější vytvořit prostředí, ve kterém bude možné účinněji odstraňovat překážky procesu vyrovnávání se se smrtí a napomáhat k dosažení fáze akceptace. Vědomí vlastní smrtelnosti také napomáhá odstranění bariéry strachu mezi zdravotníkem a pacientem. „*Máme-li humanizovat lékařství, pak zlidštění vztahů k umírajícím je úkolem z nejdůležitějších.*“²⁹³

Hospice u nás počítají i s přítomností kněží v pečovatelském týmu. Zvláště pro věřící nemocné je jejich přítomnost nepostradatelná. Duchovní ale nepomáhají pouze křesťanům. Zejména tam, kde chybí psycholog. Vedle potřebné svátostné služby pro spásu duše se od duchovních očekává i pomoc v časných záležitostech. Autor knihy *Nemocným nablízku* Heinrich Pera charakterizuje co znamená duchovní péče o umírajícího takto:

*„Znamená, že budeme umírajícího doprovázet a že mu budeme pomáhat v tom, aby zhodnotil a přijal svůj život. Průvodce přitom musí být připraven setkat se s umírajícím upřímně a bez jakýchkoliv vytáček. Lidé, kteří jsou konfrontováni s vlastní nemocí, jež může vést ke smrti, by rádi slyšeli pravdu. Je však důležité, jak se jim pravda sdělí. Musí jim zůstat naděje a nesmí jim připadat, že byli ponecháni na holičkách. Podle mých zkušeností hledá smrtelně nemocný někoho, s kým by si mohl promluvit o všem, co mu leží na srdci. Velmi ho zraňuje, když ho druzí odmítají, a často nenalezne nikoho, kdo by ho na posledním úseku cesty doprovázel. Nejednou cítím, že si pacienti uvědomují vážnost a konečnost svého života a závažnost svého stavu, i když je o tom nikdo neinformuje a nesdělí jim diagnózu.“*²⁹⁴

Navzdory možnostem a schopnostem paliativní a hospicové péče se objevují snahy o prosazení práva na smrt, asistované sebevraždy či přímo zabití pacienta lékařem na jeho žádost. Tam, kde je rozvinutá péče o umírající, ale tyto problémy neřeší:

²⁹² Srov. HAŠKOVCOVÁ Helena, *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, str. 32.

²⁹³ MUNZAROVÁ Marta, *Eutanazie, nebo paliativní péče?*, str. 71.

²⁹⁴ PERA Heinrich, WEINERT Bernd, *Nemocným nablízku*, str. 134.

„Zatímco v Anglii se prakticky nevyskytují žádosti o eutanazii, v Nizozemí, kde hospicová péče donedávna nebyla vůbec rozvinuta, lékaři každoročně zabíjejí tisíce pacientů. A přitom je patrné, že lékaři, kteří jsou řádně vyškoleni v paliativní medicíně, se stavějí k násilnému ukončení života odmítavě, jelikož je nepovažují za nutné.“²⁹⁵

Legalizaci eutanázie stále odmítá většina zemí. Důvodem odmítnutí ale není podstatná otázka oprávněnosti rozhodovat o okamžiku vlastní smrti, ale obavy z možnosti zneužití. Eutanázie je navíc nepopíratelně druhem zabití a nikdo z lékařů nechce být označen za vraha.²⁹⁶ V diskuzi o eutanazii panuje terminologický zmatek. Pojem „eu-thanatos“ v řečtině znamená „dobrá smrt“. Z tohoto pohledu existují snahy rozlišovat mezi aktivní a pasivní eutanazií.²⁹⁷ Je mezi nimi ale podstatný rozdíl. Aktivní eutanázie vychází ze „soucitu“ s trpícím. Požaduje takové právo na sebeurčení, kdy umírající může požádat buď o aplikování smrtící látky, která ho okamžitě usmrtí a zbaví bolesti, anebo mu lékař umožní, aby si tento jed aplikoval sám (asistovaná sebevražda).²⁹⁸ Pasivní eutanázie vychází z předpokladu, že umírající má právo odmítnout takový další léčebný postup, který pouze prodlužuje jeho život a nijak dále nepomáhá. Lékařský personál respektuje pacientovo přání a ponechá ho důstojně zemřít.²⁹⁹ Dělit eutanazii na aktivní a pasivní je nevhodné. Bohužel tento způsob je poměrně rozšířený. Jedná se totiž o zcela odlišné přístupy k umírání. Pasivní eutanázie nemá nic společného se zabitím člověka, kdežto aktivní je právě naopak vždy přinejmenším zabitím.³⁰⁰

„Termín eutanázie by měl být výhradně rezervován pro soucitem motivované, úmyslné, rychlé a bezbolestné ukončení života někoho, kdo je postižen nevyléčitelnou a progredující chorobou. Trpící a terminálně nemocná osoba není ‚ponechána zemřít‘, nýbrž její život je ukončen. Pokud je eutanázie provedena na žádost umírající osoby nebo s jejím souhlasem, jedná se

²⁹⁵ MUNZAROVÁ Marta, *Eutanázie, nebo paliativní péče?*, str. 70.

²⁹⁶ Srov. HAŠKOVCOVÁ H., *Lékařská etika*, str. 224.

²⁹⁷ Srov. BRABEC Ladislav, *Křesťanská thanatologie*, str. 101.

²⁹⁸ Srov. VIRT Günter, *Žít až do konce*, str. 25-31.

²⁹⁹ Srov. VIRT Günter, *Žít až do konce*, str. 31-35.

³⁰⁰ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *Společenství a služba*, čl. 92-93.

o eutanázii vyžádanou, chtěnou, v jiných případech nevyžádanou, nechtěnou. Termín ‚aktivní‘ a ‚pasivní‘ jsou nejednoznačné a konfušní pojmy a je třeba se jim vyhýbat.“³⁰¹

Je eutanazie eticky ospravedlnitelná? Musíme se nejprve ptát, co vede člověka k tomu, aby o eutanázii požádal. Takový umírající zpravidla zoufalý a v beznaděži vnímá vlastní život na úrovni pod prahem lidské důstojnosti. Život pro něj už postrádá kvalitu. Toto hodnocení je ryze subjektivní a liší se případ od případu. Mezi objektivní důvody patří např. soucit s těžkým utrpením umírajícího. Argumentovat bolestí pro eutanázii je už dnes prakticky nemožné, protože má stále účinnější prostředky pro zmírnění bolesti. „*Je věcí cti lékařské profese, aby lékaři uměli rádně tlumit bolest.*“³⁰² Nechuť žít působí i opuštěnost umírajícího, kterou zdravotnický personál nedokáže plně nahradit. Tento fakt ale nesnižuje důstojnost člověka.³⁰³ Katolická etika zdůrazňuje, že život je darem Boha a jenom Bůh rozhoduje o životě, člověk toto právo nemá. Člověk je oprávněn disponovat předměty majícími nástrojovou hodnotu, ne objekty, které jsou samy v sobě dobrem. Člověk, stvořený k Božímu obrazu patří do druhé kategorie.³⁰⁴ Církev vybízí umírající, aby přijali utrpení a prožívali ho s účastí na Kristově utrpení.³⁰⁵ Smrt bez spojení s Pánem ohrožuje spásu člověka.³⁰⁶ Odmítání eutanazie ale není pouze postojem křesťanů:

*„I filozofie orientovaná ateisticky nebo světový názor agnostického liberalismu se obvykle shodují v tom, že život člověka představuje základní bázi, vzhledem k níž je teprve možno stanovit a experimentálně ‚prožívat‘ jakékoli další hodnoty.“*³⁰⁷

³⁰¹ MUNZAROVÁ Marta, *Eutanazie, nebo paliativní péče?*, str. 73.

³⁰² MUNZAROVÁ Marta, *Proč ne eutanázii aneb Být, či nebýt?*, str. 13.

³⁰³ Srov. ONDOK Josef Petr, *Bioetika, biotechnologie a biomedicína*, str. 170.

³⁰⁴ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *Společenství a služba*, čl. 82.

³⁰⁵ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *O některých aktuálních otázkách eschatologie*, str. 66.

³⁰⁶ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *O některých aktuálních otázkách eschatologie*, str. 68.

³⁰⁷ Srov. ONDOK Josef Petr, *Bioetika, biotechnologie a biomedicína*, str. 170.

Touha po eutanazii poukazuje na závažné soukromé i společenské problémy. Je spíše voláním o pomoc.³⁰⁸ Často se za prosbou o eutanazii skrývá strach z umírání.³⁰⁹ Lidé chtějí zemřít hned, protože nevidí ve svém životě už žádný smysl, přestože ho má. Lidé nedokáží snášet utrpení, protože to pro ně nemá žádný význam. Nevnímají svoji důstojnost, protože o ně nikdo nestojí. Člověk ale zakouší svou hodnotu především tehdy, když je milován.³¹⁰ Trpící a umírající člověk nemá čas a energii, aby se bránil jiným způsobem, než požadavkem takovou společnost opustit. Pokud mu ale společnost vyhoví, ujišťuje jeho i všechny, kdo přijdou na řadu, že má jiné priority a skutečně pro ni umírající člověk nepředstavuje žádnou hodnotu. Rozvinutí praxe zabíjení narušuje vztah mezi pacientem a lékařem. Pacient si už pak nemůže být jistý, že lékař nebude vědomě počítat i s možností jeho zabití.³¹¹

4.5. Vědomí blízkosti smrti

Čas umírání je krizovou událostí v životě člověka. Všichni zúčastnění prožívají s různou mírou intenzity strach. V důsledku ubývání fyzických i psychických sil se umírající postupně uzavírá do sebe, ztrácí zájem o dění ve světě, zatěžuje ho veliké množství návštěv a jsou chvíle, kdy potřebuje být zcela sám. Je důležité dát skutečně pozor, zda pacient o společnost druhého (ať už jde o rodinu či dobrovolníka) skutečně stojí. Může být totiž tak zaneprázdňený vlastním životem, že i pouhé držení ruky jej bude rušit nebo znervózňovat.³¹² Rozhodně ale potřeba být sám u nikoho není permanentní. Vyhýbání se kontaktu s umírajícím je pak druhý extrém.

Nevyléčitelně nemocný postupně ztrácí pojem o čase, ale přesto se v tomto období čekání zajímá o to, kolik času mu ještě zbývá. Také postupně ztrácí chuť k jídlu.³¹³ Umírající ve fázi akceptace je převážně klidný. Může se ale u něj dostavit tělesný neklid, kdy se svléká, cupuje peřiny, bezcílně pohybuje končetinami apod. Pokud je tento tzv. terminální neklid příliš veliký, je vhodné dosáhnout zklidnění podáním léků. Pokud ale není zjevné, že neklid způsobuje onemocnění, je nutné

³⁰⁸ Srov. VIRT Günter, *Žít až do konce*, str. 29.

³⁰⁹ Srov. ROTTER Hans, *Důstojnost lidského života*, str. 98.

³¹⁰ Srov. ROTTER Hans, *Důstojnost lidského života*, str. 25-26.

³¹¹ Srov. MUNZAROVÁ Marta, *Proč ne eutanazii aneb Být, či nebýt?*, str. 31.

³¹² Srov. HAŠKOVCOVÁ Helena, *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, str. 80.

³¹³ Srov. VORLÍČEK Jiří a kol., *Paliativní medicína*, str. 442.

hledat příčinu jinde. Akutní duchovní strádání totiž nelze řešit medikamenty, ty v takovém případě často vůbec nepůsobí.³¹⁴ Neklid vyvolávají i obavy z toho, jak bude člověk umírat. Někteří umírající to chtějí vědět, ale neodvažují se zeptat. V horším případě se zeptají, ale nikdo to s nimi nechce řešit. Neposkytnutí takové informace ale umírajícího zbytečně trápí a znemožňuje mu to klidný odchod. Pokud se mu tato informace citlivě a pravdivě sdělí, nastane pravý opak.³¹⁵

Dokud ale umírající vnímá, v okamžicích samoty na něj doléhají otázky týkající se smrti, smyslu života, svobody, vlastní hodnoty apod. Ty vyvolávají existenciální tíseň.³¹⁶ Jedná se o více než bolest, úzkost či depresi. Je proto důležité nikdy nebrat pacientovi naději. I kdyby se nemocný držel nereálných nadějí, nejsme oprávněni ho vyvádět z omylu. Zmíněná naděje pomáhá překonat nejtěžší okamžiky a umožňuje učinit další pokroky. Kdežto ztráta naděje znamená brzký konec poznamenaný rezignací a nikoli smířením.³¹⁷ Existenciální tíseň zatěžuje umírajícího natolik, že je nutné rozlišit, do jaké míry je spirituální a do jaké míry psychická, a tomu přizpůsobit další péči.

Pokud se daří nemocnému překonávat překážky a blíží se k smíření, jeho hodnotový žebříček se zcela mění. Proces opouštění tohoto světa také ovlivňuje způsob vyjadřování a vnímání umírajícího. Může např. vidět osoby nebo místa, která my nevidíme anebo má zdánlivě nepochopitelné požadavky. Ve skutečnosti se ale jedná o symbolické vyjadřování, které se musíme vždy individuálně snažit pochopit.³¹⁸ Maggie Callananová a Patricia Kelleyová v knize *Poslední dary* popisují případ mladé umírající dívky upoutané na lůžko. Neustále se dožadovala nějaké mapy, protože se ztratila a nemohla jít domů. A neuklidnila se, dokud její rodiče nepochopili, že domovem myslí nebe, o kterém vždy společně hovořili jako o domově. Rodiče ji ubezpečili o tom, že mapu jistě najde a může odejít domů. Dívka se uklidnila a usnula. Druhý den se probudila plně orientovaná, komunikovala s rodinou. Navečer, když zůstala na chvíli sama, zemřela.³¹⁹

³¹⁴ Srov. O'CONNOR Margaret a kol., *Paliativní péče pro sestry všech oborů*, str. 186-187.

³¹⁵ Srov. CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, str. 97.

³¹⁶ Srov. O'CONNOR Margaret a kol., *Paliativní péče pro sestry všech oborů*, str. 189.

³¹⁷ Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, str. 122.

³¹⁸ Srov. PERA Heinrich, WEINERT Bernd, *Nemocným nablízku*, str. 136.

³¹⁹ Srov. CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, str. 70-71.

Lidé smíření se smrtelností a připravení na okamžik smrti někdy ještě nemohou „odejít“, protože potřebují vyřešit pro ně důležité záležitosti. Ve většině případů se jedná o problémy ve vztazích.³²⁰ Umírající se např. potřebuje setkat s někým, s kým žil po určitou dobu v nepřátelství anebo se rozešel ve zlém a chce se smířit. Nebo se blízká rodina doposud nesmířila s tím, že umírá, a proto nedokáže klidně zemřít, dokud mu nedají najevo, že mu to nebudou vyčítat. Umírající dokáží vinou nevyřešených záležitostí odsunovat okamžik smrti až překvapivě daleko. Není to ale možné donekonečna. Pokud se jedná o nemocného, který se nevyrovnal se smrtelností ve stadiu *prae fine*, bývají boje se strachem ze smrti ve stadiu *in finem* těžké a bolestné.

„Většina lidí se domnívá, že umřeme, až se náš čas naplní, nebo když nemoc přemůže naše tělo; vidí smrt jako pasivní záležitost a umírajícího jako bezmocnou bytost. Ve skutečnosti je však mnoho lidí schopno svou smrt do jisté míry ovládat; a víme-li o této schopnosti určovat – čas, okolnosti i přítomnost některých lidí – uvědomíme si, že umírání zdaleka není tak pasivní, a také je to důkaz, že i umírající jsou obdařeni silou.“³²¹

Vědomí blízkosti smrti není nic, co brání člověku jednat. První okamžiky jsou děsivé pro blížící se utrpení, bolest a odloučení. Pokud se ale umírající statečně postaví strachu a bude překonávat překážky spojené s umíráním, má šanci umřít důstojně.³²² Čekání na smrt nebude děsivou a zároveň poslední událostí jeho života. Dojít k opravdovému smíření se smrtelností je ale náročná cesta a vyžaduje pomoc ze strany nejbližších i ostatních, kterým umírající důvěřuje.³²³

³²⁰ Srov. CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, str. 134.

³²¹ CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, str. 210.

³²² Srov. RIVOIREOVÁ Bénédicte, *Naděje tváří v tvář umírání*, str. 11.

³²³ Srov. RIVOIREOVÁ Bénédicte, *Naděje tváří v tvář umírání*, str. 17-19.

Závěr

Člověk je zranitelný. Každé zranění, pokud není rovnou smrtelné, je připomínkou smrtelnosti. Ctnost statečnosti pomáhá překonávat strach ze zla, které působí zmíněná zranění a pomáhá tak konat dále dobro. Ve statečnosti je možné se cvičit a zdokonalovat. Vyžaduje to ale vytrvalé snažení v každodenním životě. Do určité míry je schopen se člověk zdokonalovat v této ctnosti sám. Nejvyšší dokonalosti dosažitelné zde na zemi ale nedosáhne bez milosti Boží. V krajních situacích, jakými je i proces umírání, potřebuje člověk pomoc druhých. Zvláště, pokud snažení o statečnost dříve „zanedbal“.

Mezi umíráním a statečností je úzké pouto. Projevy statečnosti poukazují na míru připravenosti zemřít. Statečnost ale není možná, pokud člověk neusiluje o další kardinální ctnosti. Jde především o moudrost a spravedlnost. Je to právě moudrost, jež pomáhá nevyčísitelně nemocnému poznat skutečný stav věcí, tedy závažnost situace a velikost překážek. Ctnost spravedlnosti pomáhá umírajícímu uvědomit si, jaké své potřeby má nebo může prosazovat a také co ještě potřebuje sám učinit, dokud je toho schopen. Statečnost pak uschopňuje jednat v zájmu toho, co poznal jako dobré.

Ve Starém zákoně nacházíme vzorové modely statečného jednání v několika různých situacích. Královna Ester se bála jednat. Bylo avšak požadavkem spravedlnosti, aby se svého lidu zastala. Od Mordokaje bylo moudré, že svoji svěřenkyni napomínal a přiměl ji jednat. Pro Zuzanu bylo „snadnější“ podlehnout nátlaku ze strany starších. Nemohla od nikoho očekávat zastání. Šadrak, Měšak a Abed-nego věděli, že za odmítnutí modloslužby je čeká smrt. Jejich život by pak ale ztratil smysl, pokud by se rouhali Jedinému. Co prožívala matka sedmi synů, když byli před ní jeden po druhém vražděni? A přesto považovala za větší dobro jejich zmaření a smrt, než aby se vzdali opravdového života. Zmínění hrdinové mají jedno společné: víru ve všemohoucího Boha, který ale zachránil od smrti jen některé z nich. Příběhy statečných lidí v Písmu ukazují nepostradatelnost živého vztahu s Hospodinem. V modlitbě získávali sílu a naději, že je Bůh neopustí a nenechá na ně dolehnout zlo nespravedlnosti, protože v Něj doufají.

Prorocké knihy jsou svědectvím o katastrofách nastávajících při nevěrnosti Hospodinu. Následkem odpadu od Zákona byla smrt. Ta byla vnímána jako trest. Nejedná se ale o trest z ruky rozhněvaného Boha, který se potřebuje uklidnit. Je to především samozřejmý následek jednání lidí, kteří odmítli ochranu od Všemohoucího. Proto proroci nehlásají jen smrt a zmar, a ohlašují i naději pro ty, kdo se k Bohu vrátí zpět.

Upřímný boj se smrtelností a Bohem, který je blízký i vzdálený, svádí žalmisté. Před Hospodinovu tvář pokládají veškerou svoji bídu a bolest. Vyznávají se z toho, že vlastní stav prožívají, jakoby byli opuštěni. Bojí se smrti a toho, co bude po ní, a věří, že Ten, který dopouští jejich utrpení je neopouští. A tak prosí o moudrost, aby se dokázali připravit na okamžik smrti.

Autoři mudroslovných knih si jsou jistí, že Bůh smrt neučinil a nemá v ní zalíbení. Smrt je následkem zla a Bůh není zlý. Smrt je pro ně součástí „Božské výchovy“. Nikdo jiný je totiž nedovede připravit na odchod z tohoto světa, který nemá cenu popírat. Aby mohl člověk dobře zemřít, musí celý život usilovat o život v moudrosti a spravedlnosti, jinak se odměny z Hospodinovy ruky nedočká.

Nový zákon navazuje na nepostradatelnost vztahu s Bohem. Je zprávou o naplnění toho, v co žalmisté, proroci a další doufali. Naplnění dochází v Ježíši Kristu. Ježíš se setkává s umírajícími a uzdravuje je. Křísí mrtvé. Povzbuzuje všechny, aby se nebáli, ale věřili. A ti, co uvěřili, byli uzdraveni. Nakonec Ježíš sám umírá. Velice trpí. Prožívá dvojí bolest: vlastní, na své Osobě a vůči všem, kdo ho křížují. Ale Ježíš miluje člověka a pro něj čelí strachu. Podstoupil smrt, a byl vzkříšen. Díky Kristově statečnosti se mohl apoštol Pavel jako jeden z prvních v dějinách spásy smát smrti. Měl totiž naději, že se setká s Kristem po smrti a nikdy se už neodloučí.

V naději na setkání s Kristem umírali i první křesťané při pronásledování pro víru. Sv. Ignác Antiochejský se spíše bál, že by mu bylo znemožněno umřít jako mučedník. Sv. Polykarp ze Smyrny zase působil obdivuhodným klidem. Sv. Klement Alexandrijský ale připomíná, že lehkost snášet fyzickou smrt umožňuje především celoživotní příprava. Vidíme to i na životě svatého Augustina Aurelia. Před obrácením se bál smrti. Toužil spíše po stálém požitku tělesné rozkoše, než po čemkoli jiném. Bůh ale zasáhl Augustinovo srdce. Jak postupně duchovně zrál,

uvědomoval si, že je dokonce možné po smrti toužit. Nikoli zvrácenou touhou po zániku, ale touhou po setkání s Ježíšem, který ho zastihne připraveného.

Dokumenty II. vatikánského koncilu upozorňují na komplikovanou situaci dnešního člověka. Lidé se bojí trvalého zániku. Je to pochopitelné, protože lidská duše je nesmrtelná. Tragédií současného člověka je ale spoléhání na pokrok oddalující smrt a na životní úroveň rozptylující od existenciální úzkosti. Blahoslavený papež Jan Pavel II. nám ale připomíná, že překonávat strach je příkazem našeho srdce. Žádný pokrok neosvobodí člověka zcela od bolesti. Naopak může působit nelidský přístup k druhým, jelikož ti, kdo již nestíhají držet krok, se stávají postradatelnými a v současné kultuře i usmrtitelnými. Víra v pokrok vytváří iluzi života, který má smysl pouze tehdy, přináší-li rozkoš a radost. Podle papeže Benedikta XVI. míru lidství určuje podstatně vztah k trpícím. Jejich odmítnutí je nelidské.

Se smrtí se neoddělitelně pojí utrpení. Bez utrpení by však člověk nedošel celistvosti. V okamžiku smrti se uzavírá individuální lidský příběh. Člověk předkládá Bohu vše dobré i zlé a bere si to s sebou na věčnost. Víra v posmrtný život ale sama od sebe nezbavuje strachu ze smrti. Naším cíle ani není se vůbec nebát. Je to nemožné. Statečnost pomáhá eliminovat strach na takovou míru, že člověka neparalyzuje. Vidíme to na životě, nebo lépe umírání, sv. Terezie z Lisieux a br. Theofana, o nichž jsme se zmínili ve čtvrté kapitole. Terezie, navzdory mladému věku, byla připravena zemřít od první chvíle, kdy se u ní projevovalo smrtelné onemocnění. Přesto se u ní dostavily těžké pochybnosti o naději na věčný život. Bůh ji od tohoto zápasu neosvobodil. Pokud by ale byla této naděje zbavena zcela, sama Terezie se vyjádřila, že by se raději zabila. Její boj byl vítězný, stejně jako u trapisty Theofana, mladého mnicha, který zemřel na nádor na mozku. U něj vidíme ještě intenzivnější zápas se smrtí. Br. Theofan neodmítl připustit, že jeho nemoc je smrtelná. Přesto to pro něj bylo bolestivé. Pozorujeme u něj, ale i u bratří, stále udržování naděje na uzdravení. Nemoc u mladého mnicha postupovala rychle a doufání v uzdravení bylo stále více iracionální. Br. Theofan se přesto dokázal postupně vyrovnávat a smířovat s faktem blížící se smrti. Bylo by chybou považovat jeho stavy, kdy potřeboval stálou přítomnost někoho blízkého anebo touhu na čas někam odejít a vrátit se odpočatý, za postoje postrádající statečnost. Šlo vždy

o aktuální potřeby odpovídající jeho temperamentu a vzdálenosti na cestě ke smíření, jakou dokázal ujít. Touhy uniknout jsou zcela přirozené a spíše dopřávají čas k nabrání sil pro další boj. Být nablízku umírajícímu by mělo být samozřejmostí. Je ke cti Theofanových spolubratří, že mu to dokázali poskytnout. Navíc, jak tento mladý mnich denně duchovně rostl, přicházel klid a samota již nebyla nesnesitelnou.

Tabu smrti nepanovalo odjakživa. Veliký strach ze smrti, odsunující tuto samozřejmost každého života stranou, je záležitostí především posledních dvou staletí. Lidé měli dříve zažitý rituál umírání a setkávali se s umírajícími doma. Dříve než sami zemřeli, doprovodili několik svých příbuzných. Vzestup medicíny přesunul umírání do nemocnic a do péče odborníků. Umírání již není nic pro laiky. Paradoxem je, že odborníci chtějí pouze léčit. S nevléčitelným pacientem si neví rady.

Řešit tento problém chce paliativní medicína a hospicová péče. Rozvoj paliativy nám odhaluje proces umírání, jednotlivé fáze vyrovnávání se se smrtelností a na základě toho i potřeby umírajících. Pro dosažení smíření a eliminaci strachu je toto hnutí v dnešní době nepostradatelné. Není jiné prostředí v postmoderní společnosti, kde by měli lidé takové zkušenosti s doprovázením umírajících a jejich rodin. Lidé ztratili citlivost rozpoznat okamžik blížící se smrti. Rodiny se smrtí kteréhokoliv svého člena nepočítají. Vzbuzování statečnosti a provázení fázemi od popření po smíření jak u umírajícího, tak u příbuzných, je úkolem pečujícího týmu. Neznamená to, že by hospice mohly nahradit rodinu. Hospicová péče není další případ institucionalizace umírání.

Pokud nevléčitelně nemocný nedosáhne fáze akceptace, nemůžeme o něm jednoznačně říci, že není statečný. Neznáme všechny okolnosti jeho života. Pokud ale dosáhne, pak můžeme s jistotou říci, že je statečný. Ke smíření totiž vede dlouhá cesta. Musí řešit mnoho problému najednou za relativně krátkou dobu. Prvním je vůbec přiznání si, že umírá. Poté z toho musí vyvodit důsledky a usilovat o zajištění těch, kdo na něm nějak závisí. A také musí hledat ve vlastním životě, zda nepotřebuje před odchodem někomu odpustit anebo nechat si odpustit. Smrt člověka smířeného a vyrovnaného s tímto světem je pak v porovnání s těmi, kdo toho nedosáhli, opravdu krásná.

Ctnost statečnosti hraje významnou a nepostradatelnou úlohu v procesu vyrovnávání se s umíráním a smrtí. Ve spojení s ostatními ctnostmi, kde hlavní úlohu

má láska, pomáhá k dosažení klidné smrti. Statečný člověk opouští tento svět „bez dluhů“, je schopen se těšit na nejdůležitější setkání svého života. Zároveň je schopen čekání. Nevolá po eutanazii. Statečný svým jednáním umocňuje naději na spásu. A nejen u sebe. Tím, že přijal utrpení, může ho vložit do Božích rukou a doplnit tak, co zbývá vytrpět do plnosti Kristových útrap.

Bibliografie

Prameny

1. BENEDIKT XVI., encyklika *Spe salvi*, Praha: Paulínky, 2008, ISBN 978-80-86949-41-3.
2. *Bible*, Praha: Česká biblická společnost, 2002, ISBN 80-85810-30-1.
3. *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Praha: Zvon, 1995, ISBN 80-7113-089-3.
4. JAN PAVEL II., encyklika *Dives in misericordia*, Slavkovice: Jiří Brauner, 2008, ISBN 978-80-86953-21-2.
5. JAN PAVEL II., encyklika *Evangelium vitae*, Praha: Zvon, 1995, ISBN 80-7113-139-3.
6. JAN PAVEL II., apoštolský list *Salvifici doloris*, Praha: Zvon, 1995, ISBN 80-7113-151-2.
7. *Katechismus katolické církve*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, ISBN 80-7192-488-1.
8. KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY, Deklarace o eutanazii *Bona et iura*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, ISBN 978-80-7195-334-0.

Literatura

1. ANZENBACHER Arno, *Úvod do etiky*, Praha: Zvon, 1994, ISBN 80-7113-111-3.
2. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 1: Doba ležících*, Praha: Argo, 2000, ISBN 80-7203-286-0
3. ARIÈS Phillipe, *Dějiny smrti, Díl 2: Zdivočelá smrt*, Praha: Argo, 2000, ISBN 80-7203-293-3.
4. ARISTOTELÉS, *Etika Nikomachova*, Praha: Rezek, 1996, ISBN 80-901796-7-3.
5. AUGUSTIN, *Výklad k 1. listu sv. Jana*, in *Šestá patristická čítanka*, Praha: Česká katolická charita, 1989, ISBN neuvedeno.

6. AUGUSTIN, *Vyznání*, Praha: Kalich, 1990, ISBN 80-7017-144-8.
7. BENEŠ Albert, *Božské ctnosti*, Praha: Krystal OP, 1997, ISBN 80-85929-21-X.
8. BENEŠ Albert, *Morální teologie*, Praha: Krystal OP, 1994, ISBN 80-901528-3-X.
9. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu II.*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996, ISBN 80-7192-150-5.
10. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu III.*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, ISBN 80-7192-240-4.
11. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu IV.*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, ISBN 80-7192-247-9.
12. BIČ Miloš a kol., *Výklady ke starému zákonu V.*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996, ISBN 80-7192-154-8.
13. BORNKAMM Günter, *Ježíš Nazaretský*, Praha: Kalich, 1975, ISBN neuvedeno.
14. BOUBLÍK Vladimír, *Teologická antropologie*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, ISBN 80-7195-059-9.
15. BRABEC Ladislav, *Křesťanská thanatologie*, Praha: Gemma89, 1991, ISBN 80-852206-4.
16. CALLANANOVÁ Maggie, KELLEYOVÁ Patricia, *Poslední dary*, Praha: Vyšehrad, 2005, ISBN 80-7021-819-3.
17. CANTALAMESSA Raniero, *Sestra smrt*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, ISBN 80-7192-311-7.
18. DATTRINO Lorenzo, *Patrologie*, Praha: KTF UK, 1994, ISBN neuvedeno.
19. DONAHUE John, *Sacra pagina, Evangelium podle Marka*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, ISBN 80-7192-915-8.
20. FAUSTI Silvano, *Nad evangeliem podle Marka*, Praha: Paulínky, 2007, ISBN 978-80-86949-39-0.
21. GAUCHER Guy, *Život Terezie z Lisieux*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, ISBN 80-7192-181-5.
22. GNILKA Joachim, *Ježíš Nazaretský – Poselství a historie*, Praha: Zvon, 2001, ISBN 80-7021-534-8.
23. GRANAT Wincenty, *K člověku a Bohu v Kristu 2*, Řím: Velehrad, 1981, ISBN neuvedeno.

24. GRÜN Anselm, *Smrt není konec*, Praha: Paulínky, 2010, ISBN 978-80-7450-009-1.
25. GRÜN Anselm, *Smrt v životě člověka*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, ISBN 80-7192-221-8.
26. HABÁŇ Metoděj, *Přirozená etika*, Praha: TRS, 1991, ISBN neuvedeno.
27. HARRINGTON Daniel, *Sacra pagina, Evangelium podle Matouše*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, ISBN 80-7192-423-7.
28. HAŠKOVCOVÁ Helena, *Lékařská etika*, Praha: Galén, 2002, ISBN 80-7262-132-7.
29. HAŠKOVCOVÁ Helena, *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, Praha: Galén, 2007, ISBN 978-80-7262-471-3.
30. HONEK Alois, *Žiji ve víře v Syna Božího*, Praha: Česká katolická Charita, 1986, ISBN neuvedeno.
31. CHALUPA Petr, *Dynamika smlouvy v deuteronomistickém zpracování dějin*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, ISBN 978-80-244-2143-8.
32. IGNÁC ANTIOCHEJSKÝ, *List Římanům*, in BROŽ Luděk, *Spisy apoštolských otců*, Praha: Kalich, 1986, ISBN neuvedeno.
33. JAN PAVEL II., *Christologické katechese Jana Pavla II.*, Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2002, ISBN 80-7266-128-0.
34. JOHNSON Luke, *Sacra pagina, Evangelium podle Lukáše*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, ISBN 80-7192-560-8.
35. JOURNET Charles, *Zlo*, Praha: Krystal OP, 1998, ISBN 85929-24-4.
36. KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata II-III*, Praha: OIKUMENH, 2006, ISBN 80-7298-149-8.
37. KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata IV*, Praha: OIKUMENH, 2008, ISBN 978-80-7298-309-4.
38. KNOCH Otto, *Malý stuttgartský komentář, První a Druhý list Soluňanům*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, ISBN 80-7192-439-3.
39. KÜBLER-ROSSOVÁ Elisabeth, *O smrti a umírání*, Turnov: Arica, 1993, ISBN 80-900134-6-5.

40. LIMBECK Meinrad, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Marka*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, ISBN 80-7192-219-6.
41. LIMBECK Meinrad, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Matouše*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996, ISBN 80-7192-146-7.
42. MAYER Bernhard, *Malý stuttgartský komentář, List Filipanům, List Filemonovi*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, ISBN 80-7192-440-7.
43. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *O některých aktuálních otázkách eschatologie*, Olomouc: Refugium, 2008, ISBN 978-80-7412-004-6.
44. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *Společenství a služba*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, ISBN 80-7192-971-9.
45. MOLONEY Francis, *Sacra pagina, Evangelium podle Jana*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, ISBN 978-80-7192-991-8.
46. MÜLLER Paul-Gerhard, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Lukáše*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, ISBN 80-7192-261-7.
47. MUNZAROVÁ Marta, *Eutanazie, nebo paliativní péče?*, Praha: Grada, 2005, ISBN 80-247-1025-0.
48. MUNZAROVÁ Marta, *Proč ne eutanazii aneb Být, či nebýt?*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, ISBN 978-80-7195-258-9.
49. O'CONNOR Margaret a kol., *Paliativní péče pro sestry všech oborů*, Praha: Grada, 2005, ISBN 80-247-1295-4.
50. ONDOK Josef Petr, *Bioetika, biotechnologie a biomedicína*, Praha: Triton, 2005, ISBN 80-7254-486-1.
51. ORTKEMPER Franz-Josef, *Malý stuttgartský komentář, První list Korintánům*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, ISBN 80-7192-385-0.
52. PAPINI Giovanni, *Život Krista*, Praha: Volvox globator, 1993, ISBN 80-85769-07-7.
53. PERA Heinrich, WEINERT Bernd, *Nemocným nablízku*, Praha: Vyšehrad, 1996, ISBN 80-7021-152-0.
54. PIEPER Josef, *Ctmosti*, Praha: Česká křesťanská akademie, 2000, ISBN 80-85795-35-4.

55. PORSCH Felix, *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Jana*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, ISBN 80-7192-262-5.
56. POSPÍŠIL Ctirad Václav, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, Praha: Krystal OP, 2006, ISBN 80-7195-000-9.
57. RATZINGER Joseph, *Eschatologie – Smrt a věčný život*, Brno: Barrister & Principal, 2008, ISBN 978-80-87029-30-5.
58. RIVOIREOVÁ Bénédicte, *Naděje tváří v tvář umírání*, Praha: Paulínky, 2007, ISBN 978-80-86949-27-7.
59. ROTTER Hans, *Důstojnost lidského života*, Praha: Vyšehrad, 1999, ISBN 80-7021-302-7
60. ROTTER Hans, *Osoba a etika*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1997, ISBN 80-85959-18-6.
61. SAMUEL, *Na ohnivém voze*, Praha: Triáda, 2008, ISBN 978-80-86138-83-1.
62. STANČEK Lubomír, *Čnosti*, Spišské Podhradie: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojaššáka, 2005, ISBN 80-89170-16-1.
63. SVATOŠOVÁ Marie, *Hospice a umění doprovázet*, Praha: Ecce homo, 2003, ISBN 80-902049-4-5.
64. THEOBALD Michael, *Malý stuttgartský komentář, List Římanům*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, ISBN 80-7192-433-4.
65. TICHÝ Ladislav, *Chvála lásky*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, ISBN 978-80-244-2052-3.
66. *Umučení Polykarpovo*, in BROŽ Luděk, *Spisy apoštolských otců*, Praha: Kalich, 1986, ISBN nevedeno.
67. VIRT Günter, *Žít až do konce*, Praha: Vyšehrad, 2000, ISBN 80-7021-330-2.
68. VLKOVÁ Gabriela Ivana, *Hospodinův služebník a nová smlouva*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009, ISBN 978-80-244-2472-9.
69. VORLÍČEK Jiří a kol., *Paliativní medicína*, Praha: Grada, 2004, ISBN 80-247-0279-7.
70. WEBER Helmut, *Všeobecná morální teologie*, Praha: Zvon, 1998, ISBN 80-7021-292-6.
71. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 1*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, ISBN 80-7192-636-1.

72. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 2*,
Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, ISBN 80-7192-637-X.
73. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 3*,
Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, ISBN 80-7192-674-4.
74. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 5*,
Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, ISBN 80-7192-674-4.
75. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 6*,
Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, ISBN 80-7192-664-7.
76. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 7*,
Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, ISBN 80-7192-664-7.
77. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 8*,
Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004, ISBN 80-7192-879-8.
78. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 11*,
Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, ISBN 80-7192-886-0.
79. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 13*,
Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, ISBN 80-7192-886-0.
80. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 14*,
Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004, ISBN 80-7192-790-2.
81. ZEVINI Giorgio, CABRA Pier Giordano, *Lectio divina na každý den v roce 15*,
Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004, ISBN 80-7192-878-X.

Seznam zkratek

Biblické zkratky

SZ – Starý zákon

Lv – *Třetí Mojžíšova* (Leviticus)

Dt – *Pátá Mojžíšova* (Deuteronomium)

1 Kr – *První Královská*

2 Kr – *Druhá Královská*

Est – *Ester*

Jb – *Jób*

Ž – *Žalmy*

Př – *Příslloví*

Kaz – *Kazatel*

Iz – *Izajáš*

Jer – *Jeremjáš*

Pl – *Pláč*

Ez – *Ezechiel*

Da – *Daniel*

Mdr – *Kniha Moudrosti*

Sír – *Sírachovec*

1 Mak – *První Makabejská*

2 Mak – *Druhá Makabejská*

NZ – Nový zákon

Mt – *Matouš*

Mk – *Marek*

Lk – *Lukáš*

Jn – *Jan*

Řím – *Římanům*

Flp – *Filipanům*

1 Kor – *První list Korintským*

2 Tim – *Druhý list Timoteovi*

Žid – *Židům*

Církevní dokumenty

AA – *Apostolicam actuositatem*, dekret II. vatikánského koncilu o apoštolátu

GS – *Gaudium et spes*, pastorální konstituce II. vatikánského koncilu

KKC – *Katechismus katolické církve*, Kostelní Vydří 2001

LG – *Lumen gentium*, dogmatická konstituce II. vatikánského koncilu o církvi

Ostatní

WHO – Světová zdravotnická organizace

Anotace

Ve čtyřech kapitolách řeší autorka problematiku umírání v souvislosti s otázkou ctnosti statečnosti. Vztah mezi nimi hledá nejprve v Bibli, zvláště ve Starém a zvláště v Novém zákoně. Všímá si především příběhů biblických postav, které byly v ohrožení života, prorockých textů, modliteb žalmů a mudroslovné literatury. V Novém zákoně hledá autorka novost evangelní zvěsti o smrti skrze postavu Ježíše Krista a přijetí tohoto evangelia apoštolem Pavlem. Třetí kapitola sleduje vývoj postoje církve k umírání na vybraných příkladech křesťanských mučedníků, církevních otců a dokumentů II. vatikánského koncilu a dokumentů pozdějších. Čtvrtá kapitola začíná četbou textů eschatologické teologie. Pokračuje svědectvím dvou mladých lidí, kteří zemřeli na nevyлéčitelnou nemoc a projevovali zjevné známky statečnosti vůči vlastní smrti. Centrem kapitoly je pojednání o chápání smrti v postmoderní době a o smrti jako procesu. Na to navazuje přiblížení paliativní a hospicové péče, jež chtějí napomáhat důstojnému umírání. Závěr čtvrté kapitoly popisuje stav a potřeby člověka, který si je vědom blízké smrti.

Klíčová slova

Smrt, umírání, ctnosti, statečnost, thanatologie, křesťanská thanatologie, paliativní medicína, hospicová péče, eutanazie, bolest, utrpení, naděje, eschatologie, posmrtný život.

The Annotation

The work comprises four chapters, in which the author solves the problems of dying under the aspect of the virtue of courage. First of all, she looks for the connection between them both in the Old and the New Testament of the Bible. Above all, she examines the stories of biblical characters whose lives were endangered, she looks at prophetic texts, psalm prayers and sapiential literature. In the New Testament the author searches for the new quality of the evangelical view of death, brought by Jesus Christ, and analyzes the way, how it was accepted and understood by the apostle Paul. Chapter three traces the evolution of the approach of the church to the problems of dying; it reflects some examples of Christian martyrs, Fathers of the Church, documents of the Second Vatican Council and later documents. Chapter four begins with lecture of texts of eschatological theology. It continues with a testimony of two young people, who died of an incurable disease and showed apparent signs of courage with respect to their death. The middle of the chapter is concerned with the understanding of death in the postmodern society and with death as a process. It continues with showing the palliative and hospice care, which both try to help people to die with dignity. The conclusion of chapter four describes the state and needs of people, who know about the imminence of his death.

The Keywords

Death, Dying, Virtues, Courage, Thanatology, Christian Thanatology, Palliative medicine, Hospice care, Euthanasia, Pain, Suffering, Hope, Eschatology, Afterlife